

YU ISSN 0350-1906

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XXVII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

Др Павле Ивић, др Асим Пецо и др Милан Пешикан

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1981

**СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XXVII**

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ET
INSTITUT DE LA LANGUE SERBOCROATE

RECUEIL DE DIALECTOLOGIE SERBE

№ XXVII

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction

Dr Pavle Ivić, Dr Asim Peco et Dr Mitar Pešikan

Rédacteur en chef

PAVLE IVIĆ

BEOGRAD

1981

В. И. П.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XXVII

Rasprave i građa

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

Др Павле Ивић, др Асим Пецо и др Миљар Пешикан

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

PG

1387

. A 2

S 77

v. 27

БЕОГРАД

1981

СК

Институт за српскохрватски језик
Београд

САДРЖАЈ

	Стр.
Слободан Реметић: О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије	7—105
Невенка Секулић: Збирка дијалекатских текстова из Војводине	107—306

СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

**О НЕЗАМЕЊЕНОМ ЈАТУ И ИКАВИЗМИМА
У ГОВОРИМА СЕВЕРОЗАПАДНЕ СРБИЈЕ**

С А Д Р Ж А Ј

	стрaнa
I. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	13—22
II. ПРИМЕРИ СА НЕЗАМЕЊЕНИМ ЈАТОМ.....	23—45
Посавотамнава	23—30
— Мислођин	23—24
— Стублине	24—26
— Црвена Јабука	26—27
— Коцељево	27—28
— Врело	28
— Горње Црниљево	28—29
— Доње Црниљево	29—30
Ваљевска Колубара	30—32
— Бранковина	30—31
— Словац	31—32
Ваљевска Подгорина	32—41
— Осладић	32—34
— Горња Каменица	34—35
— Осечина	36—37
— Остружањ	37—38
— Гуњаци	39—40
— Драгодол	40—41
Рађевина	41—45
— Комирић	41—42
— Ликодра	42—43

	страна
— Бањевац	43—44
— Шљивова	44—45
III. СУДБИНА ЈАТА У АЗБУКОВИЦИ И УЖИЧКОМ ПОДРИЊУ ..	46—59
Азбуковица	46—55
— Горња Љубовића	47—48
— Горња Оровица	48—49
— Доња Оровица	49—50
— Савковић(и)	51
— Торник	51—54
— Доња Љубовића	54—55
Ужичко Подриње	56—59
— Гвоздац	56—58
— Рогачица	58—59
IV. ПИТАЊЕ ТЗВ. „ИКАВИЗАМА” ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОГ	
ДИЈАЛЕКТА	60—77
ИКАВИЗМИ У ГОВОРИМА СА НЕЗАМЕЊЕНИМ ЈАТОМ	69—77
Посавотамнава	69—71
— Мислођин	69
— Стублине	69
— Црвена Јабука	70
— Коцељево	70
— Врело	70
— Горње Црниљево	71
— Доње Црниљево	71
Ваљевска Колубара	71—72
— Бранковина	71—72
— Словац	72
Ваљевска Подгорина	73—75
— Осладић	73
— Горња Каменица	73
— Осечина	73—74
— Остружањ	74

	страна
— Гуњаци	75
— Драгодол	75—76
Рађевина	76—77
— Комирић	76
— Ликодра	76
— Бањевац	76—77
— Шљивова	77
V. ПРОБЛЕМ ЗАПАДНОСРБИЈАНСКЕ ИКАВШТИНЕ	78—85
VI. ЕКАВИЗМИ И ИЈЕКАВИЗМИ У ГОВОРИМА СА НЕЗАМЕЊЕНИМ ЈАТОМ	86—89
Посавотамнава	87—88
— Мислофин	87
— Стублине	88
— Црвена Јабука	88
— Коцељево	88
— Врело	88
— Горње Црниљево	88
— Доње Црниљево	88
Ваљевска Колубара	88
— Бранковина	88
Ваљевска Подгорина	88—89
— Осладић	88
— Горња Каменица	89
— Осечина	89
— Остружањ	89
— Гуњаци	89
Рађевина	89
— Комирић	89
— Бањевац	89
— Шљивова	89
VII. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	90—99
СКРАЋЕНИЦЕ НАЗИВА ЧЕШЋЕ ПОМИЊАНИХ ЧАСОПИСА И ИЗДАЊА	100
ZUSAMMENFASSUNG	101—104

I

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ*

1. Судбина старога вокала јата одувек је у живи интересовања наших дијалектолога и по правилу се узима као једно од основних мерила при класификовању српскохрватских говора и дијалеката. Ово питање је бивало, а понекад је то и сада, повод и предмет озбиљних, каткад и жучних, расправа међу стручњацима. У огромној већини наших говора јат је изгубило своју фонолошку индивидуалност и на његовом месту стоји један од трију основних рефлекса, чиме смо добили екавске, икавске, ијекавске или, пак, прелазне (екавско-икавске, икавско-ијекавске, екавско-ијекавске и сл.) говоре. Несравњиво су малобројнији говори у којима је јат сачувало статус засебне фонеме. Потврде тога старога стања везане су за севернији део српскохрватског језичког подручја, у којем су процеси замене јата наступили касније него у јужнијим крајевима. Незамањено јат познају, пре свега, кајкавски говори¹ (ту је,

* Извод из овога рада под насловом *Питање икавизама шумадијско-војвођанској дијалекта у сејелу јошере фонолошкој јати у неким србијанским говорима* прочитао сам на X научном састанку слависта у Вукове дане у Београду 13. септембра 1980. године. Белешку о Скупу и мом реферату читалац може наћи у „Политици“ од 25. октобра 1980 (стр. 14) из пера Д. Петровића: *Редак илустрација наше дијалектологије*.

¹ Уп. на пример: Stjepan Ivšić, *Jezik Hrvata kajkavaca. O stogodišnjici našega novoga pravopisa i književnog jezika*. — Ljetopis JAZU 48, Zagreb 1936, 47—88; Zvonimir Junković, *Izveštaj o istraživanju kajkavskoga dijalekta u zagrebačkoj okolici*. — Ljetopis JAZU 61, Zagreb 1956, 391—395; Zvonimir Junković, *Kajkavski dijalekat u књизи С. Бабића Jezik*, изд. Školski leksikon, Zagreb 1963; Pavle Ivić, *Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu u severnoj Hrvatskoj i južnoj Dalmaciji u leto 1957. godine*. — ГФФНС (в. списак скраћеница најчешће помињаних часописа на крају рада), књ. II, 1957, 401—404; Pavle Ivić, *Izveštaj o ispitivanju govora u Hrvatskoj u školskoj godini 1962/63*. — ГФФНС, књ. VII, 1962—1963, 249—250; П. Ивич, *Основные пути развития сербохорватского вокализма*. — Вопросы языкознания, год. VII, св. 1, Москва 1958, 3—20; Павле Ивић, *Српскохрватска дијалектологија у најновијем периоду*. — Књижевност и језик, год. IX, св. 1, Београд 1962, 15—22; Pavle Ivić, *O klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata*. — Књижевност и језик, год. X, св. 1, Београд 1963, 25—37; Pavle Ivić, *Paralele poljskome „pochylenie“ na srpskohrvatskom terenu*. — Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński, 1963, 227—243; Pavle Ivić, *Phonologische Bemerkungen zur historischen Sprachgeographie (mit Beispielen aus dem slavischen Sprachgebiet)*. — Wiener slavistisches Jahrbuch XI, 1964, 104—113; Pavle Ivić, *Fonološki aspekt genetičkog odnosa između stokavske, čakavske i kajkavske dijalekatske grupe*. —

додуше, *ѣ*; континуант и *ь* и *з*). Срећемо га на чакавско-словеначком пограничју у Бузету,² као и у чакавском селу Лупоглаву и суседном Семићу.³ Што се тиче штокавског наречја, ствари стоје овако. У књизи *Die serbokroatischen Dialekte* П. Ивић као говоре са незамењеним јатом наводи три исељеничке оазе:

- 1) говор католика Крашована у шест села румунског Баната јужно од Решице;
- 2) говор галипољских Срба у Пехчеву у источној Македонији;
- 3) говор у пределу источно и североисточно од Темишвара са подгрупама:

- a) говор католичког живља у селу Рекаш,
- b) говор православних Срба у неколико села Банатске Црне Горе.⁴

Исти аутор је касније утврдио да је у говору Душнока и Баћина јужно од Калоче у Мађарској јат „*sačuvало fonološku individualnost pod dužinom*”⁵, а зна се, исто тако, да се „*u fonološkoj funkciji neza-*

Orbis Scriptus, Festschrift für Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag, München 1966, 375—383; Павле Ивић, *Процеси расипеређења вокалског система у kajkavским њоворима*. — ЗФЛ XI, 1968, 57—69; М. Hraсте, *Орби поглед на kajkavски дијалекат*, у књизи *Antologija novije kajkavske lirike*, uredio N. Pavić, Zagreb 1958; Mijo Lončarić, *Jagnjedovački govor (S osvrtom na pitanje kajkavskoga podravskoga dijalekta)*. — HDZb IV, Zagreb 1977, 179—262; A. Šojat i V. Zečević, *Kajkavski govori i području između Lekenika, Trebarjeva i Siska*. — Ljetopis JAZU 72, 1968, 455—463; Antun Šojat, *O govoru Cerja kod Sesveta*. — Rasprave Instituta za jezik JAZU, knj. II, Zagreb 1973, 45—49; Antun Šojat, *Govor u Samoboru i njegovoj okolini*. — Rasprave Instituta za jezik JAZU, knj. II, Zagreb 1973, 51—72; Antun Šojat, *Izvištaj o istraživanju govora u Turropolju*. — Ljetopis JAZU 67, 1963, 310—315; Antun Šojat, *O knjizi „Jezik” i o kajkavskom narječju (uz II izdanje „Školskog leksikona” — Panorama, Zagreb, 1665)*. — ЗФЛ IX, 1966, 208—211; D. Brozović, *Kajkavsko narječje*, у III издању књиге С. Бабића *Jezik, Školaki leksikon*, Zagreb 1967, 118—125, итд.

² Mieczysław Małecki, *Przegląd słowiańskich gwar Istrii — W Krakowie 1930*, 93; Pavle Ivić, *Paralele poljskome „pochylenie” na srpskohrvatskom terenu*, 227—243; Павле Ивић, *Српскохрватска дијалектологија у најновијем њериоду*, 16.

³ Pavle Ivić, *Prilozi razmatranju dijalekatske slike zapadne Hrvatske*. — ГФФНС, књ. VI, 1961, 207; П. Ивић, *Српскохрватска дијалектологија у најновијем њериоду*, 16.

⁴ Pavle Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band. Allgemeines und die Stokavische Dialektgruppe*. Mouton and co. 'S-Gravenhage, 1958, 269. Уп. и Е. Petrovici, *Graul Carașovenilor, studiu de dialectologie slavă meridională* (Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj, Bibliotecă Dacoromaniei, Nr. 8), București 1935, 72; M. Małecki, *Gwary słowiańskie w Banacie rumuńskim* (Les dialectes slaves dans le Banat roumain), Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Cracovie 1938, 13—16; Павле Ивић, *O њовору њалипољских Срба*. — СДЗБ XII, 1957, 54—75; Павле Ивић, *Једна доскора њењнањна ѓруња њњњкавских њовора: њовори са незамењеним њатом*. — ГФФНС I, 1956, 146—160; Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и њњњкавско наречје*. Нови Сад (Матица српска), 1956, 81; П. Ивић, *Српскохрватска дијалектологија у најновијем њериоду*, 16; П. Ивић, *Основне путњ развњтњ српскохрватског вокализма*, 11; Victor Vescu, *Govor Banatske Crne Gore*. — ЗФЛ XIX/1, 1976, 126—129; Viktor Vesku, *O porektu govora „banatskih Crnogoraca”*. — ЗФЛ XIV/2, 1971, 198—208.

⁵ Pavle Ivić, *Prilog rekonstrukciji predmigracione dijalekatske slike srpskohrvatske jezičke oblasti*. — ЗФЛ IV—V, 1961/62, 122—123. В. и П. Ивић, *Српскохрватска дијалектологија у најновијем њериоду*, 16.

mijenjeni jat" среће и у славонском Градишту.⁶ Пре скоро пуних сто година научна јавност је обавештена да се у тадашњем тамнавском срезу на месту некадашњег јата чује глас који је „нешто средње између *e* и *u*".⁷ Затворено *e* истог порекла наћи ће касније и немачки лингвист Х. Хирт у ужичком Подрињу⁸, а М. Московљевић је, као што је познато, исти глас поред чешћег *u* бележио у многим селима Азбуковице, Рађевине, ваљевске Подгорине, те ужичког и босанског Подриња. Целу ту област, као и неке друге крајеве, Московљевић сматра остатком изворног икавског наречја самостално развијеног на србијанском терену. Оно је раније, по њему, захватало и друге делове шумадијско-војвођанског дијалекта, о чему сведоче преостали икавизми у добро познатим морфемима и категоријама.⁹ Најзад, пре десетак година монографски је описан и колубарски говор.¹⁰ Аутор расправе је „нарочито у Бранковини, на месту старог јата слушао глас између *e* и *u*".¹¹ У раду је дат и већи број примера са тим специфичним гласом, бележеним „различито (*u*^o, ^o*e*, *e* и сл.), већ према томе колико је у тренутку артикулације био присутан елеменат вокала *e* одн. *u*".¹² Ипак, њему Николић није дао статус

⁶ Stjepan Ivšić, *Današnji posavski govor*. — Rad JAZU, knj. 196, Zagreb 1913, 171; Pavle Ivić, *Der vokal ē als lebendiges Phonem in den serbokroatischen Mundarten*. — International Journal of Slavic Linguistics and Poetics I/II, Hag 1959, 42; П. Ивић, *Српско-хрватска дијалектологија у најновијем периоду*, 16; Božidar Finka i Antun Šojat, *O slavonskom dijalektu ekauskoga izgovora u okolici Vinkovaca*. — Rasprave Instituta za jezik JAZU, knj. II, Zagreb 1973, 7—9.

⁷ Живојин П. Симић, *Српска грамајтика за основне школе у Краљевини Србији*. — Београд 1883, 177; Стојан Новаковић, *Неговане језика српског*. — Глас Српске краљевске академије, књ. X, Београд 1888, 66.

⁸ H. Hirt, *Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien*. — Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historischen Classe CXLVI, Wien 1903, V Abh., 1—56.

⁹ Милош С. Московљевић, *Икавски говор у СР Србији*. — ЈФ XXVI, св. 1—2, Београд 1963—64, 471—509. Уп. и Милош С. Московљевић, *Данашња граница између екавског и јекавског изговора у Србији. Прилог српској дијалектологији*. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. IX, Београд 1929, 109—122; Милош Московљевић (Извештаји о путовању ради проучавања икавских трагова у северној Србији и Срему). — ГЗС IV, 1937, 25—29; VI за 1938 (1939), 40—41.

¹⁰ Берислав М. Николић, *Колубарски говор*. — СДЗБ XVIII, 1969, 1—71. Николић је са резултатима својих дијалектолошких испитивања колубарског говора научну јавност упознавао у неколико наврата. Уп. нпр.: Берислав М. Николић, *Прилог проучавању порекла шумадијско-војвођанског дијалекта*. — НЈ н.с., књ. XI, св. 1—2, 1961, 44—56; Берислав М. Николић, *Главније акценатајске особине у говору Ваљевске Колубаре*. — ЗФЛ IX, 1966, 77—95; Берислав М. Николић, *Метанастасичке словне особине у говору Ваљевске Колубаре*. — To honor Roman Jakobson Essays on the occasion of his seventieth birthday, Volume II, Mouton the Hague. Paris 1967, 1430—1435; Берислав М. Николић, *Ка означавању говора Ваљевске Колубаре (I)*. — ЗФЛ XIII/1, 1970, 205—215.

¹¹ Б. М. Николић, *Колубарски говор*, 33.

¹² Б. М. Николић, *Колубарски говор*, 33.

Та шеста фонема је, као и код галипољских Срба, „нелабијализован вокал предњег реда између високог и средњег, дакле отворенији од *и* и затворенији од *е*.”¹⁴ Разлика је у томе што је овамо, за разлику од галипољских прилика, тај несумњиво крупни архаизам очуван и у неакцентованом положају. Иначе, и овде има извесних колебања у изговору тога гласа како међу појединим крајевима (мој утисак је да је јат затвореније у Мислођину него, рецимо, у азбуковичким селима) тако и у изговору истих лица. Ипак, стоји чињеница да та варирања у изговору у принципу не прелазе границу маргиналног и да самим тим фонолошка опозиција како на линији *е* — *и*, тако ни на релацији *е* — *е* по правилу није истрвена. Изузетак чине прилике у неким местима, углавном у јужном делу наведене територије, где се, изгледа, позиционо, у суседству сонаната *м*, *н* и *њ*, у првом реду због назалног и нешто затворенијег изговора вокала уз те гласове, факултативно губи фонолошка граница између *е* и *е* (о томе в. т. 4. овога поглавља).

Дистрибуција *е* је знатно „некомплетнија” него код других вокала (који могу стајати у свим положајима у речи и испред и иза сваког консонанта) и у основи је наслеђена из прасловенске и старосрпскохрватске епохе. Незамењено јат врло ретко долази у почетном (познати су ми само накнадно добијени примери типа *езели*, *езелица*) и завршном положају у речи (*дег*, *зрег*), а ни један локални говор наведеног подручја не познаје секвенце /ње/, /ће/, /ђе/, /че/, /џе/, /ше/, /же/, /ке/, /ге/, и, наравно, /хе/. Слично је и са секвенцом /ље/, а у ретким изузецима типа *жљџџда* *жљџџда*, *жљџб* (чешће је *цлџб*), *кљџшта* (понегде је *кљџшта*) *љ* је, као што је познато, секундарног порекла. У процесу историјског развитка нашег језика, обележеном, између осталог, значајним аналошким прекрајањима и уједначавањима, ликвидирано је и кратко ненаглашено јат у финалној позицији. Изузетак од овога правила су ретки случајеви типа *ниде*, *ниде* у оним говорима у којима ту не стоје „икавизми”.

Што се, пак, постојаности незамењенога јата тиче, треба рећи следеће. На основу искуства стеченог у дужем или краћем контакту са већином дијалекатских и поддијалекатских типова на територији уже Србије и Косова држим да је фонема *е*¹⁵ у крајевима које овде наводим неупоредиво постојанија од рецимо једног *ј*, полугласа или фонеме *з* (звучног парњака консонанта *ц*) у говорима за које су ти гласови карактеристични. Ово и не изненађује када се има у виду чињеница да већина мојих информатора (то су, по правилу, неписмене жене, старе између 70 и 100 година, рођене у испитиваном насељу или неком од суседних места које припада истом говорном типу) није свесна разлике између свога изговора и стандардне књижевне норме. Та чињеница објашњава појаву да су неке Шумадинке које више од три деценије живе у Београду сасвим добро сачувале шесточлани вокалски систем.

¹⁴ П. Ивић, *О говору галипољских Срба*. — СДЗБ XII, 54.

¹⁵ Незамењено јат означавам знаком *е*, уобичајеним у домаћој пракси, а усвојеним и у фонетској транскрипцији *Ойшћесловенској линћисичкој айласа* и *Срјскохрватској дијалектолошкој айласа*.

4. У вези са незамењеним јатом и осталим члановима вокалског система потребно је рећи и ово:

а) У целој нашој зони појављује се ограничен број углавном истих категорија и лексема са *е* секундарног порекла. Поред познатих примера *јасиџреб* и *корен* најкарактеристичнији су случајеви са *е* < и у

— префиксалном делу глагола *изесџи* (*езели*, *езелица* и сл.);

— именицама *белеца* (врста шљиве и трешње), *сиџеца*, *сенеца*, *цедело*;

— префиксу *џри-* (*џрекод*, *џређи* „приђи” и сл.).

Нема сумње да су облици типа *езели*, те *белеца*, *сиџеца*, *сенеца* и *цедело* настали путем асимилације. У првом случају имамо изједначавање неакцентованог и са (раније) акцентованим *е*¹⁶ (на истом принципу настали су, уосталом, и познати „икавизми” *сикира*, *видрица* и *диџиђи*, док је код *белеца*, *сенеца*, *сиџеца*, *цедело* асимилација текла другим путем; неакцентовано *е* деловало је на акцентовано и наредног слога. Облици као што су *џрекод* и сл. последица су неразликовања и међусобног мешања префикса *џрџ-* и *џри-*, прилично честог у већем броју говора и дијалеката српскохрватског језичког подручја.

е у *брез(-)* је доказ више да је *брез* настало контаминацијом форми *без* и *џрез*.¹⁷

Уз ове примере треба поменути и именицу *бундева*, која, иначе, није словенског порекла,¹⁸ а у неколико села сам чуо и *којреџа* и *колеба*.

б) Првенствено у јужним, брдовитијим пределима области са незамењеним јатом примећује се назалнији и нешто затворенији изговор вокала, у првом реду *е*, *о*, *а* уз сонанте (испред и иза) *м*, *н*, *њ* и *џ* < *ни*. У првом сусрету са овом појавом у неким подгорским селима (најизразитије у Остружњу) и Комирићу учинило ми се да су моји информатори једноставно преклађени, те да отуда долази то њихово упадљиво „хуњкање”. Суочен, међутим, са истим феноменом и у другим местима, посветио сам му више пажње и дошао до извесних закључака.

Вокал *е* у наведеном положају често се реализује као *е* и ређе као *џ*. С друге стране и незамењено јат се изговара назалније, с тим што је назалиција спорадично, такав је бар мој утисак, „пољуљала” његову затвореност, тако да се поред основне вредности *е* понекад реализује и као *џ*. На тај начин се факултативно позиционо изједначавају ова два гласа (*мџџио* ||¹⁹ *мџџио* : *мџџиљу* || *мџџиљу*).

¹⁶ На овакво решење указао ми је проф. Павле Ивић.

¹⁷ Уп. Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. — Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971, knj. I, 143; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. — Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880—1882, knj. I, 631.

¹⁸ Уп. P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. — JAZU, Zagreb 1971, knj. I, 236; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1880—1882, knj. I, 735.

¹⁹ Знаком || означава се паралелност одговарајуће форме.

Слично понашање срећемо и код вокала *o*, па и *a*, на другој страни. Чини се, наиме, да је разлика у изговору *лоџац* и *лџац*, на пример, ипак осетнија него у књижевном стандарду; овде је *o* у првој речи прилично затворено. Нисам приметно да у свему овоме неку значајнију улогу имају прозодијски елементи, јер затвореност и назалност вокала, колико сам могао уочити, не зависе од тога да ли су они дуги или кратки или, пак, акцентовани или неакцентовани. Ради што верније илустрације ове интересантне појаве навешћу више потврда изразитије назализације и затварања вокала у наведеној позицији (примере са $e < \epsilon$ даваћу и у грађи са незамењеним јатом у случајевима када се појављују као дублети).

У Горњем Црниљеву сам забележио облике: шѣџцу, три мѣтра, жѣна || жѣна, мѣсо, о јесѣни, нѣшто, мѣшамо, а у Доњем Црниљеву: изнѣсѣм, донѣсѣм, мѣсо || мѣсо, зѣмну, мѣј сине, једанѣс, шѣснѣс, ѣни (врло затворено; иде у правцу ѣ^{ни}), нѣшто, нѣко.

Назализација и затварање вокала уз *m*, *n* и *њ* највећег маха су узели у селима ваљевске Подгорине. Из Горње Каменице имам следеће примере: љ Камѣнци, печѣџцу, нѣмѣ, донѣсѣ, мѣд, мѣсо, зѣмњу, од зѣмњѣ || зѣмњу, жѣна || жѣна, шѣснѣс, пѣтнѣс, бегѣн^{шѣ}, лѣџац, у лѣџу, кѣме (врло затворено), а у Гуњацима сам забележио: нѣма, пѣнесѣм, љнѣли, голѣму, мѣсо, непечѣмо, мѣд, зѣмњу || зѣмњу, нѣ земњу, жѣне || жѣне, нѣћу, љмѣсимо, нѣшто, лѣџци, лѣџца, кѣња.

Најдаље се отишло у Остружњу и, нарочито, Комирићу, где примери типа жѣна, мѣсо већ нису реткост. У Остружњу сам записао и снимно ове облике: жѣна || жѣна || жѣна, нѣмѣ || нѣмѣ, мѣћѣмо || мѣћѣмо, цѣм || цѣм, жѣнскиѣе, печѣџцу, донѣсѣ, мѣсо, мнѣко, па и млѣко, не мѣгу, гѣѣим, кѣњ, кѣња, сѣмѣн, мѣј. Највише случајева потпуног затварања *e* и његовог изједначавања са e наћи ће се у Комирићу, где, опет, готово да нема примера са $e < \epsilon < \check{e}$ (мѣна, мѣсѣц и сл.). Да погледамо материјал: донѣсѣмо, дѣнѣсѣ, двѣнѣс, жѣне, једанѣс, једанѣстѣ, мѣд || мѣд, мѣсо, од мѣса, брѣзоваче мѣтле, мѣћѣ, мѣтнѣмо (прво *e* је затвореније), печѣна, печѣн^{цу}, печѣмо, испечѣмо, шѣџцу || шѣн^{цу}, љ јесѣн, да плѣтѣм, увѣдѣмо, лѣџце, мѣмку, кѣња и сл. Наравно, бележио сам и примере типа мѣд, нѣмѣј, нѣстала, нѣћу (3. л. мн.), црвѣне и сл. без назализације, односно затворености.

Изгледа да ова појава није тако изразита на југу Рађевине и у Азбуковици. У Шљивови код Крупња записао сам примере: донѣсѣмо, жѣнско || жѣнско, земљѣни, зѣџцу (у јајету), мѣд || мѣд, сметѣмо, љспечѣм, печѣмо, прстѣње, чѣмо, чѣња || чѣња, кѣња, кѣњи, кѣсѣм, лѣмѣ, лѣџци, ѣндѣј; из Г. Љубовиће имам: жѣнскѣ слава, жѣне, по свѣму, мѣсо || мѣсо, мѣд || мѣд, нѣће || нѣће, мѣсто, до кѣлена, кѣња, нѣс^{ле}, мѣја, а из Г. Оровице: жѣна, жѣне, мѣд, мѣсо, нѣма, печѣмо, зѣмњѣ, донѣсѣмо, пѣтнѣс дѣнѣ, у једанѣс, (последње *e* је прилично затворено, приближило се вокалу e), шпартѣмо, лѣмѣ, у лѣџчићу.

Ваља на крају рећи да ова интересантна појава ипак остаје у оквиру маргиналног и спорадичног и да не нарушава основни вокалски систем. Нема потребе за евентуално увођење седме фонеме / o /него o треба

посматрати као алофон фонеме /o/. Исто тако *ε* остаје у границама алофона фонема /e/ и /ε/. Иако се *мѣсто* може покаткад остварити као *мѣшто*, а *мѣсо* као *мѣсо*, па чак (истина још ређе) и као *мѣсо*, ипак је основна реализација двеју наведених лексема *мѣсто* и *мѣсо*.

в) Подаци о факултативном позиционом затварању вокала у ствари само употпуњују општу слику вокалског система говора са незамењеним јатом, за који се мора рећи да је необично затворен, знатно затворенији од стандардног новоштокавског вокализма. Отуда још више „импресионира” чињеница да се у тако „тесном простору” одржало фонолошко јат. Иако је и *е* (<*е*, *а*) и у другим позицијама доста затворено, ипак нема ни факултативног нарушавања фонолошког статуса и његове „чистоће” у примерима типа: *бѣри*, *вѣжи*, *вѣзала*, *вѣсела*, *весѣле*, *вѣчи*, *гледѣи*, *дѣвет* || *дѣвѣт*, *дѣсѣти*, *дѣри*, *жѣга*, *жѣже*, *зѣље*, *зѣц*, *зѣлен*, *јѣдан*, *лѣд*, *лѣђа*, *лѣт*, *лѣти*, *лѣгла*, *лѣзи*, *пѣпела*, *пѣкла*, *пѣци*, *пѣри*, *пѣт*, *пѣље*, *рѣбро*, *рѣп*, *мѣре*, *прѣђа*, *по рѣду*, *трѣси*, *сѣдам*, *сѣдло*, *сѣло*, *сѣстра*, *свѣтац*, *тѣкла*, *чѣло шѣс(т)* и сл. Ако се опозиција између *ε* и *е* у мѣсто, мѣси, Нѣмац и сл. и у мѣтлу, мѣсо, нѣћу и сл. факултативно спорадично и утире, дотле је она у случајевима какви су, на пример, *дѣци*, *лѣса*, *рѣжи*, *сѣди*, на једној, и ликова типа *дѣвет*, *лѣзи*, *рѣд*, *сѣдам* и сл., на другој страни, врло изразита и стабилна. Отуда су је управо у таквим примерима, на моје упозорење, врло брзо уочавали просветни радници, службеници месних канцеларија, као и остали млађи, писменији свет места која сам посећивао.

5. Неколико напомена о самом материјалу и раду на терену. На основу постојеће дијалектолошке и лексикографске литературе саставио сам мањи упитник у који сам укључио: а) лексеме у чијој основи лежи овај стари вокал, б) „икавизме” шумадијско-војвођанског дијалекта и в) екавизме забележене у некавским говорима. За темељитије попуњавање тога квестинара било је потребно 2—3 дана интензивног рада на терену, време које се, наравно, није могло обезбедити за сва посећена насеља. Уосталом, исцрпност у том смислу и није била циљ мога истраживања. Не ретко се краћи боравак у неком од посећених места сводио на констатовање постојања или, пак, непостојања незамењеног јата. Отуда и приметна несразмера у количини материјала из обрађених пунктова, јер је она саобразна утрошеном труду и времену проведеном у датом месту. Поред непосредног записивања података у радне свеске, односно упитник, у огромној већини случајева сниман је говор мештана и на магнетофонске траке. За ту прилику сам, по већ опробаном и увежбаном методу, „наводио” информаторе на разговор о темама које дају „јатовску” лексику. А тема за које су старе жене емоционално и сентиментално везане, тема за које их подсећају на младост и прохујало време, у којем се „мој дијете поштово старији” има напретек. Иако се „прѣ живило бѣдно”, старије жене ипак са пуно сете и врло радо причају о некадашњим пољским и кућним радовима и обичајима, срећне што се нашао неко да их саслуша, и то још неко ко је дошао да све то баш од њих побележи, пошто „то не знају млади”, који нису „сејали семе кудељно”. А када „кудеља” порасте и „сазре”, прво се бере „белојка”. Тежина се „убели

на реди”, па се мота „на цевке”, које се, опет, „осечу лепо од зобе”. У процесу ткања прави се „зеџ” на тај начин што се „левом ногом пре-зету нити”. Поп у цркви „венча” младенце и при том им на главу ставља „венац”. „Девојку” из куће изводи „девер” а „преџ кућом” (или „прит кућом”) јој додају мушко „дете” (накоџче) и „вређу жита” да га баца „преџо куће” (или „прико куће”). Свекар и свекрва „седе” на столици, а снаха ће, по уласку у кућу, „сести” свекрви у крило. У већини села расту „бреске” и „трешње”, међу „трешњама” су најпознатије „белеце” итд.

Сакупљајући дијалекатске податке на означеном терену ступио сам у контакт са више од сто носилаца локалних говора. У немогућству да наведем имена свих њих (дешавало се да понекад у журби пропустим да запишем њихова имена) поменућу само неке, оне којима сам највише узео слободног времена и који су ме у том смислу највише и задужили. То су: Совија Маричић (81 год.) и Ангелина Маричић (88) из Мислођина, Катарина — Каја Марковић (89) из Стублина, Ленка Ђурђевић (89), Наталија Јеремић (70) и Милица Бабић (78) из Црвене Јабукe, Живана Андрић (78) из Коцељеве, Драгиња Вићентић (92) из Врела, Наталија Јанковић (70) из Горњег Црниљева, Милојка Мандић (78) из Доњег Црниљева, Зорка Ерић (84) из Бранковине, Живка Секулић (70) из Словца, Лепосава Станковић (83) из Осладића, Живана Радивојевић (81) из Горње Каменице, Цвета Јанковић (око 70) из Осечине, Роса Бајић (73) и Гвозденија — Геца Гачић (75) из Остружња, Зорка Крсмановић (76) из Гуњака, Борка (близу 70) и Иван Крстић (73) из Драгодола, Новка Ковачевић (69) из Комирића, Спасенија Ђурђевић (72) из Ликодре, Видосава Грујичић (77) и Гвозденија Дамјановић (79) из Бањевца, Радојка Марковић (85) из Шљивове, Зорка Севић (око 67) из Горње Љубовиће, Гвозденије Васић (70) из Горње Оровице, Дикосава Мијаиловић (70) из Доње Оровице, Војка Симић (70) из Торника, Љубица Перић (80) из Доње Љубовиће, Дреггина Вилиповић (80) и Митра Стефановић (око 75) из Гвосца и Станисава Глишић (80) из Рогачице. Свима њима, као и оним информаторима чија имена нису овде наведена, хвала за помоћ у раду и изузетно гостопримство на које сам наилазио у свим домовима од Обреновца до Гвосца и Љубовије. Њихово љубазно одазивање на моју молбу да причају о темама које сам сам одабирао омогућивало ми је да за релативно кратко време долазим до жељених података. Нарочито су ми у пријатној успомени остали поновни сусрети са истим информаторима приликом поновног навраћања у нека раније испитивана места. Бивао је то дочек „старог” пријатеља и прилика да се исприча понешто ново, нешто што се „сине драги пре заборавило”. У току дужег теренског истраживања у овој зони много су ме задужили службеници месних канцеларија и просветни радници, међу којима сам увек, без иједног јединог изузетка, наилазио на разумевање и помоћ и преко којих сам ступао у контакт са аутентичним носиоцима локалног говора.

Посебну захвалност дугујем свом професору, академику Павлу Ивићу, на саветима и сугестијама, посебно у решавању појединих спорних питања и проблема. Проф. Ивић је у неколико наврата слушао магнето-

фонске траке са подручја незамењеног јата и тиме ми помогао и у идентификовању ове архаичне фонеме. То практично значи да сам се могао користити искуством академика Ивића стеченим у његовом дужем контакту са јатовским говорима (Пехчево, Мађарска, кајкавски крајеви, северна Истра). Слушањем трака задужили су ме и сарадници Института за српскохрватски језик у Београду, нарочито научни саветник др Митар Пешикан, на чему им и овом приликом најтоплије захваљујем.

6. Неколико напомена о распореду и презентовању дијалекатских података о овом раду. У II поглављу доносим већи број примера са незамењеним јатом из више насеља северозападне и западне Србије. Материјал ћу наводити следећим редом: Посавотамнава, Колубара, ваљевска Подгорина и Рађевина. Питање судбине јата у Азбуковици и ужичком Подрињу обрађујем у III поглављу (стр. 46—59), а материјал из шумадијских села доносим, надам се ускоро, у другом раду. У IV поглављу (стр. 60—77) обрађује се *Пићање њзв. „икавизама” шумадијско-војвођанској дијалекти* уз навођење потврда са овога терена и досад изнетих мишљења о њиховом пореклу. Пето поглавље (стр. 78—85) посвећено је проблему западносрбијанске икавштине (навођење досадашњих мишљења о његовом пореклу на србијанском тлу), а VI (стр. 86—89) — екавизмима и ијекавизмима посведоченим у зони са незамењеним јатом. У VII, последњем поглављу (стр. 90—99) износим своје мишљење о настанку шумадијско-војвођанских „икавизама”, као и о пореклу трагова икавског наречја у западној Србији.²⁰

²⁰ Етнографске податке за насеља из којих доносим грађу читалац ће наћи у расправама: Љуба Павловић, *Соколска нахија*. — СЕЗБ XLVI, Насеља и порекло становништва 26, 1930, 307—505; Боривоје Ж. Милојевић, *Рађевина и Јадар*. — СЕЗБ XX, 1913, 633—816; Љуба Павловић, *Колубара и Подгорина*. — СЕЗБ VIII, Насеља српских земаља 4, 1907, 345—1084; Петар Ж. Петровић, *Шумадијска Колубара*. — СЕЗБ LIX, Насеља и порекло становништва 31, 1949, 1—275; Љ. Павловић, *Антропо-географија ваљевске Тамнаве*. — СЕЗБ XVIII, Насеља српских земаља VIII, 1912, 381—677; Видосава Николић-Стојанчевић, *Рађевина и Јадар у необјављеним рукописима Цвијићевих сарадника*. — СЕЗБ LXXXVIII, Насеља и порекло становништва 41, 1975, 1—224.

II

ПРИМЕРИ СА НЕЗАМЕЋЕНИМ ЈАТОМ

ПОСАВОТАМНАВА

МИСЛОЉИН

бѣга, бѣгала, бѣгале, бѣгали, бѣго, побегла, побѣгле, побѣгли, побегне, побѣгнемо, побегни, побѣго, бежанија, бѣда, у бѣди у бѣду, бѣдан, бѣдна, бѣдни, бѣдника, бѣдница, бѣдницу, белѣга, белѣге, белѣгу, бѣла цигѣрица, бѣли лѹкац, бѣлог лѹка, бѣла, бѣлу бѣлу шљиву, бѣлимо, бѣли се, беојце, бѣлце, бѣсан бѣсни, бѣсно, бѣсну, блѣд, блѣда у лицу, блѣди, блѣду, брѣг на брѣгу, брѣкчић || брѣчић, брѣза, брѣзу, брѣзовину, упрти брѣме, брѣска, брѣску, брѣске, брѣсака, брѣс, на брѣсту, брѣство дрво, вѣје, вѣје-мо, вѣју, извѣјемо плѣву, развѣју, вѣк, у вѣку, љвек, вѣнац, вѣнце, вѣнчимо лѹк, увѣнчимо, венча || венча, венчали, увѣрили се, вѣшамо, вѣшају, вѣшали, обѣсију се, обѣшено, обѣшену је нашли, благовести, приповести, вѣштица, вѣштици, вѣштицу, вѣштице, с вѣштицом, врѣдан, врѣдна, врѣдне, врѣдни, љвреда, врѣжа, врѣже, врѣжу, врѣло је вода, проверѣло, љврела, врѣтено, врѣћа, што су врѣће биле, љ врѣћама, врѣћасто, грѣјемо, угрѣјем, грѣјали, угрѣјано, угрѣјем, грѣшку, згрѣшили || згрѣшили, погрѣшију, погрѣшили, дѣ су, дѣ год дѣеш, две врѣте, двѣста, дѣда, дѣди, дѣду, девојка || дѣвојка, за девојку, девојачку кућу, дѣло, дѣли се, дѣ-љила, одѣљено живи, подѣлили се, дѣне, дѣну, задѣне за љво, садѣну у стѣг, дѣте, детѣта, детѣгу, дѣте, дѣца и мнадѣћи, сѣдморо дѣце, дѣци, дѣцу, дѣцо, дѣтољина, дѣтољину, дрѣн, на дрѣну, дрѣнѣво дрво, дрѣнѣвину, дрѣма, задрѣмала, не дрѣшимо, одрѣшимо, звѣзда, звѣзду, то је зѣв, презѣнемо, зрѣ, сазрѣ || сазрѣ, зрѣла, зрѣле, сазрѣла, из-волѣвамо, изволѣва, изволѣвање, да се исповѣдам, исповѣда, јѣдем, јѣде, јѣмо, јѣла, јѣли смо проју, колѣвка, колѣвку || колѣвку, колѣвчица, колѣвчицу, на колѣнке, колѣно || колѣно, кудѣља, от кудѣље, кудѣљу, кудѣљно платно, кудѣљну, на лѣвак точимо, лѣва рѹка, лѣвом ваѣтам за жѣто, налѣвамо тѣ, лѣја, лѣју, лѣје лѣк, лѣкови, лѣковѣ (али лекари), лѣчи се, лѣчу, излѣчу, излѣчила се, излѣчили га, лѣњ, лѣња, лѣп, лѣпа, лѣпу поњава, лѣпо га зашиљте, лепѣта, у лепѣти, Лѣпѣсава, Лѣпѣсави,

Лепдсаву, лѣпим, лѣпиш, лѣпили, залѣпили, лѣпимо по зидѡима, лѣса, лѣсу, лѣсе, пѣт лѣса, по лѣсама, лѣска, на лѣску лѣсково, лѣскова грана, лѣшњѣик, медвѣда, мѣни се мѣсец, мѣсеца, мѣсечина, мѣови, мѣси, мѣсила, мѣсу лѣбац, замѣсу, умѣсимо, умѣсу, умѣсиле, мѣсто, мѣша, мѣшамо мѣс, млѣко || мнѣко, млѣли, мрѣжа, мрѣжу, недѣља, недѣљу, недѣљом, двѣ недѣље, нѣки || нѣки, нѣког, понешто, Нѣмци, пѣва, пѣвала, пѣвали, пѣвау, запѣвале бабе, запѣвај пѣтле, пѣтла, пѣсак, у пѣску, пѣшке, плѣва, у плѣви, плѣвѣ, плѣвѣмо, да прѣ стѣгне, мало прѣ, преварили га, презѣвамо, прѣсѣјемо, прѣсѣкѣ га, прѣсѣкли, прѣсѣчено, прѣчагу, рѣка, у рѣку, на рѣке, рѣже, одрѣже, изрѣжи, нарѣжемо слѣнну, рѣпу, нарасту рѣпе, рѣтко сѣто, рѣтко долѣзи, рѣтке ти шлѣйве, јѣдну рѣч, у рѣчи, свѣдок, свѣдѡчила, свѣдѡчили, свѣт, у свѣту, свѣтло, нѣма свѣтла, да свѣтли, освѣтлили, свѣтњак, свѣтњака, свѣтњаци, свѣтњаке, свѣћа, свѣћу, свѣће, сѣди, да сѣдне, сѣла у рѣку, сѣдну, сѣјемо, сѣјеш, сѣју, посѣјеш, посѣје се, посѣјали, посѣјано, посѣјаће, сѣме, за сѣме, сѣмена, да се сѣтим, сѣтили се, сѣћам се, сѣћају се, сѣцали, исѣцамо, исѣцају, исѣцано, сѣче, сѣчѣм, сѣчѣмо || сѣчемо, насѣчу, осѣчу, прѣсѣчу, осѣче рѣку, посѣче се, прѣсѣкѣ га, сѣкли, насѣкли, осѣкли, насѣко, прѣсѣко, посѣк, слѣп, слѣпа, слѣпи, слѣпо ѡко, снѣг, у снѣгу, срѣда, на срѣди гѣмно, на срѣд воде, срѣла га, срѣли, срѣћа, срѣћу, нѣма срѣће, Срѣтен, Срѣтена, Срѣтеново, старѣшина, старѣшине, Стѣпоѡевац, у Стѣпоѡевцу, у Стѣпѣвцу, стрѣла, стрѣлу, стрѣљали га, да стрѣљаш, отѣрали, трѣба, трѣбали, нѣсам трѣбо, не би трѣбало, ка су тѡ трѣбале, трѣшња, трѣшњу, бѣле трѣшње, трѣшања, ѡне лѣба, лѣбац, лѣбове, лѣпиње || лепиње, није тѣло, тѣла, тѣли, нѣсмо тѣле да бѣгамо, цвѣт, цвѣће, Цвѣта, Цвѣту, Цвѣтино, Цвѣтко, Цвѣтка, Цвѣтку, Цвѣткова, цѣв, у цѣви, цѣвка, цѣвку, цѣди се, цѣдимо, цѣдиш, ѡцѣду сѣр, процѣди || процѣди, процѣђено, цѣдело, на цѣделу, цѣђ, цѣћа, у цѣћу, пѡспѣмо цѣђом, цѣѡ кѡмен, цѣло, цѣлу нѡћ, цѣпа, цѣпам, цѣпаш, цѣпамо, цѣпали, нацѣпаш, нацѣпано, црѣво, црѣва, црѣп, црѣпа, по црѣпу, црѣпуља || црѣпуља, лѣпу црѣпуљу, у црѣпуље, двѣ човѣка.

Примери са секундарним *ѣ*: не прѣзнају (признају), ја му прѣђем (приђем), да се прѣ прѣвиђало (привиђало), прѣслављамо (прислављамо) цѣдело, на цѣделу.

Напомена: Из изложене грађе се види да неке сложенице нису стављане код датого корена него су сврставане према одговарајућем префиксу. Тако се примери типа *недѣља*, *Недѣљко* и сл. наводе под словом *н*, *свѣдок*, *срѣћа*, *Срѣтен* и сл. под *с*, а *медвѣд* под *м* и сл.

СТУБЛИНЕ

бѣгај, бѣгала, бѣгали, побегли, у бѣжанију, побегуља, побѣгла || пѡбегла, бѣжи, бѣда, у бѣди, бѣдан живот, бѣдно, бѣдник, бѣдница, бѣдницу, белѣга || бѣлѣга, белѣгу, белѣжницу, обѣлѣжено, бѣла, бѣла цигѣрица, сѡ бѣле блѣзѣ, бѣлу, да бѣде бѣло, Белѣвка (крава), бѣлке (трѣшње), бѣлѡјка || белѡјка (конопља), да и бѣлим, бѣлила, бѣлило, избѣлило, бѣлица, бѣсан, побѣсниѡо || побѣсниѡо, бѣседа, бѣседе, бѣседиѡо, бѣседили, блѣд, изблѣдило, брѣг, на брѣгу, за брѣг запаља, брѣгови, брѣшчић, за брѣ-

ном слушао екавски изговор. Порекло ове својеврсне поларизације највероватније треба тражити у различитом пореклу становника Стублина. Сличну ситуацију (тамо, додуше, у једном делу села доминира ијекавски изговор, док је у другом крају у основи сачувано фонолошко јат) срећемо у подрињском Гвосцу (в. ниже), на југозападном пограничју јатовске територије. Будућа теренска испитивања показале да ли у Стублинама имамо прелазну зону или је, пак, реч њо усамљеном неком компактном острву у јатовској зони.

ЦРВЕНА ЈАБУКА

побегла, побегли, побегнем, побегну, бѣжи, бѣда, у бѣди, бејáдоше, бѣлега, бѣлѣгу, бѣла, бѣле хурке, бѣло брашно, бѣли трѣшања, бѣли цвѣт, лѣба бѣлога, бѣлице, бѣлим (гл.), бѣлимо, Бѣља (во), Бѣлавка, оно се убѣли, бѣлѣваче (трѣшье), беѡјце, бѣсан, бѣсни, бѣсно, бѣснило || бѣснйло, побеснйло, блѣд, блѣдо, поблѣдиѡ || поблѣдиѡ, брѣг, на брѣгу, брѣска, брѣски, брѣске, брѣс, на брѣсту, брѣстово, брѣстић, вѣдло (видело, извор светлости), вѣцба, вѣцбу, вѣце, вѣју, вѣјали, развѣце, вѣк, у свѡм вѣку, вѣчито, увѣк || увѣк, с вѣнцом, вѣнциће, вѣнче, ка се вѣнчавају, вѣнчала се || вѣнчала се, вѣшали, вѣшаћемо, ѡвѣшали, ѡбѣсили, ѡбѣсиѡ се, вѣшалица, вѣшалице, вѣшта, вѣштица, врѣдан, уврѣдиѡ се || уврѣдиѡ, врѣжа, врѣже се пуште, на врѣжи, врѣжу, врѣмена, врѣѣно, врѣћа, врѣћу, врѣће, дѣ ти ѣе чѡек?, дѣ (где је) ѡна, грѣцеш, изгрѣце сунце, изгрѣјало, угрѣце || угрѣце, грѣк, грѣши, грѣшан, грѣшник, погрѣши (през.), двѣ, двѣста, дѣвѣр || дѣвер, дѣвѡјка || дѣвѡјка, дѣвѡјком, дѣвѡјку || дѣвѡјку, дѣда, дѣду, дѣли се, дѣлимо, подѣлили, подѣлила, подѣљено, дѣљамо, дѣне се, дѣнемо, садѣнемо || садѣнемо, дѣте (вок. дйјете), дѣтѣта, дѣца, дѣце || дѣце, дѣци, дѣцу, дѣцо, дѣчица, дѣчко, дѣтољина, по дѣтољини, задрѣмо, дрѣњ, дрѣњка, дрѣњина, жљѣб, жљѣбови, на жљѣбове, жљѣжда, звѣзда, звѣзде (ном. мн.), Звѣздáр, зѣв, зѣва, презѣнем, презѣнеш, презѣва, презѣнемо, сáзрѣ, узрѣ || узрѣ, зрѣла, зрѣли, јѣде || јѣде, јѣди, јѣдѣш, јѣдемо, ѡзѣлища, колѣвка, колѣвку, у колѣвку, колѣвчица, колѣвчицу, колѣно || колѣно, колѣнике, кудѣља, кудѣљу || кудѣљу, от кудѣље || кудѣље, кудѣљно, лѣвчић (дем. од лѣвак), лѣк, лѣчи, излѣчила, излѣчили (али: лѣкар), лѣп, лѣпа му смрт, лѣпо, лѣпи, лѣпо живу, лѣвшѣ ѣе, Лѣпѡсава, улѣпи се || улѣпи се, лѣса, на лѣсе, на лѣсама, из Лѣскѡвца, лѣшњичи, лѣшњикове, лѣја, у лѣју, ѡмери, мѣсечина, мѣсимо, мѣсу, мѣсиѡ, замѣсили, на мѣсту, млѣко || мнѣко || мнѣко, свѣ помрѣше, недѣља || недѣља, три недѣље, недѣљом, понѣдѣљник, нѣко, нѣкѣ вѣштице, нѣки, понѣко, нѣкуд, Нѣмац, дѡнѣти, нѣшто ми дáла, одѣло, пѣсак, са пѣском, пѣсма, пѣтлови, повѣсмо || повѣсмо, повѣсама, плѣва, плѣву, плѣви се, плѣвиѡ, заплѣни, заплѣњено, прѣ, прѣгрш, прѣдáје, прѣдáјемо, прѣдáју, прѣдаду, прѣћеш, прѣзимиѡ, прѣплашиѡ, прѣседник, прѣшѡ, прѣд зору, прѣт кућу, прѣдшња, прѣдшњи, нáпрѣд, нáпредна кућа, нáпредује, нáпредка, прѣз мáјке || прѣз мáјке, прѣз брйге, прѣзѡбразну рѣч, прѣкѡ куће, прѣсний кúпус, рѣжѣш, рѣжи, рѣжњић, ѡзрѣжи, орѣжемо, орѣзйвамо, срѣжѣмо,

урежѐмо, ре́занац, од ре́занца, ре́ка, у ре́ку, ре́чица, ре́тко, ре́ђе, ре́ч, ре́чи, кукуре́че, сведо́чи, свѐтло, свѐтњак, свѐтњака, свѐтњаци, сѐва, на сѐдалу, сѐд-сѐд-сѐд ма́цо (тако се „маме” пчеле у кошници), седѐлицу, сѐди, сѐдѐш, сѐдила, да сѐдне, сѐднѐм, сѐднѐмо, сѐла, тудека сѐје, сѐјемо, сѐјали смо, насеју, посеју, сѐме, исѐкли, сѐчѐм, сѐчѐмо, сѐчѐ се, насѐчѐ се, исѐчѐмо, исѐцкали, осѐче || осѐци, осѐчѐм, осѐчѐмо, пдсле се осѐца, расѐчѐш се, расѐчѐмо, сени́ца, сени́це, сени́чица, сѐно, у сѐну, да се сѐтиш, сѐћаћу се, сѐћа́м се, слѐме, слѐп, слѐпи миш, слѐпе дчи, слѐпаћ || слѐпаћ, на срѐд ливаде, срѐда, срѐду и пѐтку, срѐдина, срѐдину, на срѐдини, срѐдни, Срѐја, ено Срѐје, Срѐјино, срѐла, Срѐм, Срѐтен, Срѐтеније, срѐтали, срѐћа, Срѐћко, Срѐћку, срѐћу се, стѐна, стени́ца, стени́цу, стени́це, стрѐља, стрѐљали, стрѐва || стрѐа, стрѐу, тѐсна, тѐсто, трѐба, трѐби се, трѐбимо, отрѐбили, отрѐбиш, отрѐбимо, отрѐбљено, отрѐзни́о се || отрѐзници се, прѐти му, прѐтња, трѐшња, трѐшња, трѐшњу, бѐли трѐшања, лѐба сýвог, лѐбац, лѐбно брашно, тѐла, тѐле, тѐли, цвѐт, цвѐће, пўно цвѐћа, Цвѐтко, цвѐтасто, Цветў́ља, цѐв, цѐви, пѐт цѐви, цѐвчице, цѐдимо, исцѐдимо, оцѐди се, оцѐдимо, оцѐђивамо, па се прѐцѐди, прѐцѐдимо, процѐдиш, цѐђено, цѐдило || цѐдило, на цѐда́лку || на цѐда́лку, цѐћ, цѐћом || цѐћем, цѐлу ноћ, цѐли да́н, цѐниш, зацѐнили, оцѐпи се, оцѐпило се, црѐво, црѐп, црѐпом, на црѐпљику, пот црѐпуљу.

Примери са секундарним *е*: прѐватили, прѐпада ми, прѐповес, прѐповетка, прѐчѐсти се || причѐстѐла се, прѐчучи́м, — јастрѐб, — бундева, бундеву, — копрѐве || копрѐве, — колѐба, колѐбу, колѐбе, — цѐдело || цѐдѐло.

КОЦЕЉЕВО*

побегла, побегле, побегли, побегнѐмо, у бѐди, бѐдно, бѐла, бѐло, избѐлићемо, избѐлићѐш, бѐлежила, бѐлежимо, забѐлежили, брѐг, на брѐгу, брѐстово, брѐсто̀вина, вѐје, развѐјали, развѐјаћемо, вѐнац, на вѐнцу, вѐнчимо, ўвѐнчимо лўк, вѐнчала се, вѐнчали га, вѐшали, вѐштица, вѐштицу, вѐшто, Врѐло, ў Врѐлу, прѐврела, ўврѐће, врѐћа, врѐћу, ўгрѐјали, двѐ, двѐста, дѐвојка, дѐвојке, дѐвојкама, дѐда, дѐду, удѐлила, удѐлићемо, подѐлила, подѐљена, дѐнѐмо, дѐнѐте, дѐте, дѐтету, дѐца, дѐци, дѐцо, дѐцу, са дѐцом, звѐзда, звѐзду, зѐв, зрѐла, сазрѐла, ўзрѐла, ўзрело, колѐвка, колѐвку, колѐно, лѐво, лѐја, у лѐји, лѐју, лѐп, лѐпа, лѐпи дасакā, лѐпу, лѐса, лѐсу, на лѐси, пѐт лѐса, лѐска, на лѐску, лѐто, лѐти, мѐна, замѐнила, мѐсѐц, мѐсила, замѐсила, ўмѐшено, пд некѐм, недеља, недељом недељама, пѐвајў, пѐвали, запевали, испевали, пѐсми, пѐсму, плѐва, плѐву, плѐвемо, прѐ, прѐвари га, прѐнесе, прѐд њима, прѐдњу, рѐжи, на рѐжи, срѐжў га, рѐзала, рѐзали, нарезала, ре́ка, у ре́ку, под ре́ком, у ре́ци, ре́чица, ре́па, ре́тко, ре́ђе, у ре́чи, свѐт, у свѐту, свѐћа, свѐћу, сѐди, сѐднѐмо, поседали, сѐјала, сѐјале, сѐјали, посејали, посејемо, исѐкле, сѐкла, сѐкли, исѐкли, дсѐкла, исѐче, осѐчѐмо, исѐчѐмо, осѐчете, исѐчў, сѐти се, сѐћали се, снѐг, на срѐд гўмна, срѐда, до срѐдѐ, срѐдом, срѐду, срѐдња, срѐдњу, срѐтан, срѐтене, Срѐтене, Срѐтену, срѐћа, срѐћу, стрѐлу, тѐсна, тѐсто, у тѐсту, није трѐбало, истрѐбили, истрѐбићемо, отрѐбили,

* У народу је обичнији лик *Коцѐлева*, а у околним селима ће се чути и *Коцѐљева*.

отрѣбљено, трѣшња, трѣшњу, трѣшања, трѣшњицу, цвѣт, цвѣће, цвѣћа, цвѣтаста, Цвѣти, Цвѣту, Цвѣтко, Цвѣтку, Цвѣтуља, Цвѣтуљу, цѣв, цѣви, цѣди, цѣдицу, цѣди се, исцѣдила, оцѣдило се, оцѣдимо, процѣдила, цѣћ, у цѣћу, нацѣпали, прецѣпила, прецѣпимо, цѣпка, цѣпку, црѣп, на црѣпу, са црѣпом.

ВРЕЛО

побегла, побегле, побегли, побећ, бѣжи, бѣда, бѣла, бѣло, бѣли се, бѣлим га, Бѣлка, белѣжила, забелѣжиле, бѣсан, бѣсна, брѣг, брѣга, на брѣгу, брѣза, брѣзу, под брѣзом, брѣзе, на брѣсту, вѣјо, овѣјали, вѣк, у вѣку, вѣнац, вѣнци, вѣнчи, свѣнчийли, вѣнча, венчамо се, венчала се, вѣтар, вѣшта, вѣшти, вѣшали, вѣшаћемо, обѣсили, Врѣло, из Врѣла, у Врѣлу, проврѣла, саврѣло, уврѣла, врѣме, врѣћа, врѣћу, са врѣћом, врѣће, врѣћа, грѣје, изгрѣјо мѣсѣц, угрѣје, грѣшиш, двѣ, двѣста, дѣвера, дѣвѣјка, дѣвѣјци, дѣвѣјку, дѣвѣјачка, дѣли се, дѣлимо, дѣлиш, да подѣлимо, подѣлу, подѣљено, дѣну, садѣнемо, дѣте, детѣту, дѣца, дѣци, дѣцу, дѣчкић, звѣзда, звѣзду, звѣзде, зѣв, зѣвају, презѣва се, презѣне се, зрѣла, зрѣле, сазрѣла, сазрѣло, сазрѣће, узрѣло, јѣла, јѣли, јѣде, јѣдемо, јѣду, јѣшћемо, јѣшћете, пѣјели, пѣјешћете, колѣвка, колѣвку, на колѣвци, колѣвчицу, кудѣља, кудѣљу, лѣвом ногом, лѣја, лѣју, на лѣји, лѣк, лѣкове, лѣчи, излѣчи се, излѣчићеш се, лѣп дан, лѣпа, лѣпе, лѣпу ракију, лѣса, лѣсу, лѣсе, лѣска, под лѣскѣм, лѣскѣво, лѣто, мѣна, у мѣни, промѣни се, мѣњало се, мѣсѣц, мѣсѣца, мѣсечина, мѣси, замѣси, мѣша, млѣло се, мнѣко, нѣдеља, нѣдељу, нѣдељом, нѣки дѣр, нѣшто, плѣва, плѣву, оплѣви га, прѣ, предњака, да се одрѣшим, рѣжу, прерѣжи, рѣзали, одрѣзали, одрѣзо, прерѣзала, срѣзала, срѣзали, рѣка, у рѣку, у рѣци, рѣчицу, рѣч, ни рѣчи, у рѣчи, рѣтко, рѣће, свѣдок, свѣт, свѣтло, свѣћа, свѣћу, сѣди, посѣдали, сѣјали, сѣјано, сѣју, посѣјали, посѣјемо, посѣју, насејемо, сѣме, сѣкли, исѣкли, сѣчем, сѣчемо, сѣчете, исѣчем, исѣчете, сѣтила се, сѣћају се, слѣме, слѣп, слѣпа, слѣпо, слѣпца, снѣг, по снѣгу, срѣда, до срѣде, срѣдом, срѣду, на срѣдини, срѣдину, срѣтан, Срѣтен, Срѣтена, Срѣтеново, Стѣпанѣдан, стрѣја, стѣна, тѣсто, трѣба, не трѣба, трѣбила, трѣбили, отрѣбићемо, отрѣбљено, трѣшња, трѣшњу, лѣбац, нѣсам тѣо, тѣли, цвѣт, цвѣће, Цвѣта, Цвѣту, са Цвѣтом, Цвѣтко, Цвѣтка, Цвѣтку, цѣв, цѣви, цѣди се, цѣдимо, цѣдила, исцѣди, нацѣдимо, оцѣди се, оцѣдимо, оцѣћено, процѣдим, процѣдимо, цѣћ, цѣћом, у цѣћу, цѣо, цѣла, цѣлу нѣдељу, исцѣпају, исцѣпали, поцѣпали, расцѣпили, расцѣпљено, црѣп, по црѣпу, са црѣпом, црѣпуља, на црѣпуљи, црѣпуљом, црѣпуљу.

Секундарно ę забележио сам једино у прѣтѣрамо (притѣрамо).

ГОРЊЕ ЦРНИЉЕВО

побегла, побегле, побегли, прѣбегѣ, бѣжи, бѣлега, бѣлегу, забѣлежили, бѣло, бѣли се, забѣлло се, бѣлимѣ, бѣсна, бѣсно, бѣседили, бѣседу, брѣга, на брѣгу, брѣза || брѣза, брѣзасто, брѣзѣво, брѣска, брѣску, на брѣсту, вѣје, развѣјали, развѣјаћемо, вѣшали, обѣсили, обѣшен, обѣшено, вѣштѣчко, вѣштица, вѣштице, вѣштицу, вредна, уврѣдили, врѣло, из Врѣла,

прѡврело, ѡвреше, врѣћа, врѣће, ѡ врѣћу, дѣ (гдје је), грѣје, ѡгрејали, ѡгрејемо, грѣк, у грѣку, погрѣшила, погрѣшили, двѣ, двѣста, дѣвојка, дѣвојку, дѣвојкама, дѣда, дѣнули, саденѣмо, делите, подѣли, подѣљено, дѣте, дѣтета, дѣца, дѣци, дѣцо, одрѣшено, цглѣб (жлеб), цшглѣби, цшглѣбимо, цшглѣбљено, звѣзда, зѣв, зрѣ, сазрѣ, зрѣла, сазреле, ѡзреле, јѣдѣм, јѣдете, јѣдѣш, јѣла, јѣли, колѣвка, колѣвчицу, лѣво, лѣја, лѣју, лѣка, лѣкови, лѣчи се, излѣчили, излѣчено, лѣп, лѣпа, лѣпо, лѣпо дѡјѣ (дође), лѣпо прогориду, лѣса, лѣсе, лѣсу, лѣска, лѣске, Лѣшница, у Лѣшници, из Лѣшнице, Лѣшницу, лѣшњик, лѣто, прѡлетѡс, мѣсѣц, мѣсила, умѣсила, умѣси се, умѣсили намѣстим намѣстили, млѣко || мнѣко, нѣделја, нѣделју, пѣвали, запевали, пѣсма, пѣсму, пѣсак, са пѣском, по пѣску, пѣшкѣ, прѣ сијѣ (сиђе), прѣпуни, прѣплата, прѣд њи, прѣд њима, прѣдошѣе, прѣдошѣу, преко зѡвалѣ, прѣгѣ ти, прѣтили, запрѣтите, рѣжѣмо, двѡ рѣжњића, изрежѡ, срѣжѡ, рѣзале, рѣзали, изрезали, изрезаће ѡ тѡ, срѣзала, срѣзаћемо, рѣка, у рѣци, рѣку, за рѣком, рѣчицу, рѣч, у рѣчи, рѣђег, рѣткѡ, рѣткѡ, рѣтко да дѡјѣ (дође), свѣт, у свѣту, свѣтливо, свѣћа, свѣћу, свѣће, свѣћа, свѣћницу, сѣјали сѣјѣм, сѣјемо, посѣјали, посѣјѡ, сѣме, сѣмѣњаре || сѣмѣњаре, сѣкли, ѡсѣкли, посѣкло се, расѣкли, сѣсекли, сѣчѣм, исѣчѣмо, ѡсѣчено, осѣчѣ, осѣчѣмо, сѣћам се, сѣтисмо се, слѣме, слѣп, снѣг, срѣда, срѣдом, срѣдина, нѡ срѣдини, срѣдња, срѣли га, срѣтѡмо, срѣтно, Срѣтене, Срѣтену, срѣћа, срѣћу, несрѣћа, несрѣћу, до Стѣпанѡдана, стрѣла, тѣсто, у тѣсту, отрѣбили, отрѣбимо, ѡстрѣбљено, трѣбѡ ми, трѣбало, трѣшња, нѡ трѣшњи, трѣшњу, нѡ трѣшњу, трѣшњицу, од лѣба, лѣбац, у лѣбној вѡрини, упѡтрѣбљено, цвѣт, цвѣће, цвѣћа, Цвѣта, Цвѣти, Цвѣту, Цвѣтини, цвѣтасту краву, Цвѣтку, Цвѣтку, сѡ Цвѣтком, Цвѣтуља, Цвѣтуљу, цѣв, цѣви, цѣвчицу, цѣвчицом, цѣди се, цѣдили, ѡсѣдимо, ѡсѣдите, ѡсѣдили, ѡсѣђено, прѡцѣдимо, цѣђ, цѣђом, по цѣлом ѡпанку, цѣпали, оцѣпили, расцѣпимо, расцѣпићемо, црѣва, по црѣвима, црѣп, црѣпом.

Примери са секундарним е: белѣца, белѣцу, белѣце, белѣца̄.

ДОЊЕ ЦРНИЉЕВО

пѡбегла, пѡбегли, пѡбегле, бѣжи, пѡбеже, у бѣди, бѣдница, бѣдницу, бѣдно, бѣлежила, забѣлежила, бѣла, бѣли, бѣло, Бѣлѡ нѣделју, бѣли се, бѣлили, избѣлиће, убѣлити, убѣљено, блѣдо, брѣза, брѣзу, под брѣдом, под брѣзу, брѣзаста гѡеда, брѣзасто гѡече, брѣска, брѣску, брѣстово, на брѣсту, у вѣку, вѣнац, вѣнци, вѣнча̄, вѣнчали || вѣнчали, развѣјали, развѣјала, развѣјаћемо, вѣшајѡ, вѣшали, извѣшали, извѣшѡмо, извѣшѡп, вѣшалица, вѣшалицу, ѡбѣсили, ѡбѣсићемо те, ѡбѣшена, ѡбѣшѡна, вѣштица, вѣштицу, врѣжа, на врѣжи, врѣжу, врѣло, врѣме, врѣмена, врѣћа, врѣћу, ѡ врѣћама, дѣ си, дѣ (где је) дѣте?, ѡгрејали, ѡгрејан, ѡгрејано, ѡгрејем, двѣ, двѣста, дѣвера, дѣверу, дѣвојка, дѣвојке, дѣвојку, дѣвојачка свѡдба, дѣвојачкѡј кѡћи, подѣлили се, подѣлићемо се, подѣлићеш ѡм свѣ, дѣте, дѣтету, нѣ волѡ се дѣца ко ѡнучѡди, од мѡѡдѣ дѣпѣ, дѣци, дѣцу, дѣцо, дѣтѣнци, дѣтѣљина, дѣтѣљину, зѣв, зрѣла, сазрѣла, сазрѣле, сазрѣло, ѡзрѣле, ѡзрѣће и јѡбука, да јѣдѣм, јѣдѣмо, јѣдѣш, јѣдѡ,

јѣла, јѣли, јѣте (једите), кѡлѣвка, кѡлѣвкѹ, кѹдеља, кѹдељу, лѣја, лѣју, лѣк, лѣкове, излѣчила се, излѣчили њ њѹ, излѣчићеш се, лѣпа, лѣпѡј жени и трѣба, бако лѣпа, лѣпо лажи, нај су ти лѣвшија твоја ѹнучади, лепѡта, лѣса, на леси, лѣсу, лѣсе дојњаке, лѣска, лѣску, лѣто, Лѣтњиковац, од Лѣтњиковца, мѣсѣц, мѣсѣца, млѣко || мнѣко, Нѣмци, пѣсак, у пѣску, са пѣском, плѣва, ѹ плеви, плѣву, оплѣви, прѣ, прѣвари, прѣшѡ, прѣшли ѹ другѡ сѣло, прѣкосутра, прѣкрстимо се, најпрѣд, прѣт кућѡм, прѣт кућу, рѣжи, срѣжи, рѣзала, рѣзале, рѣзали, нарезали, ѡдрезала, срѣзала, срѣзају, рѣка, на рѣку, рѣчицу, рѣткѡ сѣто, рѣтко дѡлази, свѣт, по бѣлѡм свѣту, није ми свѣтлицѡ, сѣди, мени се не сѣди, мѡј дѡјете, сѣд*ли, сѣд*ла, посѣдали, посѣјали, сѣме, сѣно, сѣкла, сѣкли, прѣсѣкли, сѣсѣкли, сѣче, осѣче, прѣсѣче, осѣчѹ, осѣчено, снѣг || снѣг, срѣда, срѣдѡм, срѣду, срѣдина, на срѣдини, срѣдину, до срѣдинѣ, срѣтан, срѣтна, срѣтну дѣцу ѡмѡм, Срѣтен, Срѣтена, Срѣтену, Срѣтеново, срѣћа, срѣћѣ ми, Стѣпанѡдан, до Стѣпанѡдана, стрѣла, стрѣлу, тѣсто, у тѣсту, трѣба, нѣ трѣба, нѣси трѣбала, трѣбила, трѣбили, отрѣбила, ѡтрѣбљено, трѣшња, трѣшњу, на трѣшњу, на трѣшњи, ѹмеле, лѣба, два лѣба, сѣдам лѣбѡва, у лѣбној вѹрини, није тѣѡ, тѣли смо, цвѣт, цвѣће, цвѣтаста, цвѣтасто, Цвѣта, Цвѣти, Цвѣто, Цвѣту, са Цвѣтѡм, Цвѣтко, Цвѣтка, Цвѣткова, цѣв од зѡбѣ, ѡсѣдѣ се, ѡсѣдим, ѡсѣдѣмо, ѡсѣдѣмо, ѡсѣдѣмо, ѡсѣдѣмо, процѣди, процѣдила, процѣдиће, процѣђено, цѣђ, у цѣђу, са цѣђѡм, цѣла бѡлѣца, цѣлу нѡћ, цѣѡ свѣт, цѣпали, нацѣпали, нацѣпамо, поцѣпала, црѣп на црѣпу.

Примери са секундарним е: белѣца, белѣцу, белѣце — прѣћи (прићи), прѣшѡ ми.

ВАЉЕВСКА КОЛУБАРА

БРАНКОВИНА

бѣга ли, побегла, побегле, побегли, побегѡ ми, прѣбегли, прѣбегѡ, бѣда, у бѣди, бѣдни, бѣдно, бѣдника, бѣдница, бѣдницу, бѣла, бѣле, из бѣле зѡрѣ, бѣлог лѹка, бѣли трѣшања, бѣлим, бѣли, ѹбѣли се, убѣлила, убѣлите, ѹбѣљено, бѣс, бѣсна, свѣ су бѣсни, брѣг, по брѣгу, брѣговима, брѣза, брѣзу, брѣзе, брѣзово дрѡво, брѣзовина, брѣзовину, вѣје, вѣјемо, ѡвѣје, развѣје, развѣјали, развѣјано, вѣк, у вѣку, ѹвѣк, вѣнац, вѣнце, вѣнче га свѣнчило се, вѣнчај га, вѣнчала се, вѣнчали се, ѡвѣстио, да је ѡвѣстим, ѡвѣстили ме, ѡвѣстиће га, вѣтар, на вѣтру, вѣша, вѣшали, ѡвѣшали, вѣшалица, вѣшалице, ѡвѣси, ѡвѣсила, ѡвѣшене, вѣшта, вѣште, вѣшти су, вѣштица, вѣштицу, вѣштице, не врѣди, врѣћа га, ѹвреда, уврѣдила, ѹврѣдама, врѣло, прѡврѣла, прѡврѣло, врѣме, грѣјем, грѣјемо, загрѣјем, загрѣјеш, ѹгрѣјем, ѹгрѣјемо, ѹгрѣва се, грѣшила, грѣшили, погрѣшила, погрѣшисмо, двѣ, двѣста, дѣверу, дѣвѡјка, дѣвѡјке, дѣвѡјкама, дѣда, дѣду, дѣлиш, дѣлили, дѣљено, подѣли (прѣз.), подѣли, подѣлимо, подѣљено, раздѣљено, дѣнѣ се, дѣнѣмо, дѣнули, дѣтелина, дѣтелину, дѣте, дѣтета, дѣтету, дѣте || дѡјете (вок.), дѣца, дѣцѣ, дѣци, дѣцу, дѣцо, дѣтѣнци, звѣзда, звѣзду, звѣзде (2 ×), кѡлко звѣзда?, зѣв, прѣзѣне, зрѣла, зрѣле,

зрѣло, зрѣо, сазрела, сазреле, прѣзреле, прѣзрело, прѣзрела, узрела, узреле, узрело, јѣдѣ, јѣди, јѣдѹ, јѣдемо, јѣла, јѣле, јѣли, јѣло, пѣјели, пѣједено, колѣвка, колѣвку, кудѣља, кудѣљу, от кудѣљѣ, кудѣље, от кудѣља, кудѣљне, кудѣљно, лѣва, лѣвом ногѣм, лѣја, на лѣји, лѣје, лѣк, у лѣку, лѣчи, лѣчила се, излѣчимо, излѣчила га, излѣчен, излѣчена, излѣчени, лѣпа, лѣпе, лѣпо, лѣпѣг, лѣпи љѹди, излѣпили, излѣпљено, лепѣта, лепѣтѣ, лѣса, лѣсу, на лѣси, лѣсе, на лѣсама, лѣска, пот лѣскѣм, лѣске, лѣто, лѣти, преко лѣта, лѣтѣс, мѣна, прѣ мѣнѣ, о мѣни, намѣнимо, намѣњено, мѣњамо, мѣсец, мѣсеца, мѣсим, мѣсимо лѣбац, замѣсим, мѣшали, мѣшалица, умѣшам, од млѣка, недеља, недељу, три недеље, недељѣм, Нѣмац, Нѣмци, пѣвѣм, пѣвају, пѣвала, пѣвали, ѣспевали, прѣпевали, прѣпеваће, пѣсма, пѣсму, пѣсак, у пѣску, пѣтла, с пѣтлом, плѣва, у плѣви, у плѣву, плѣвѣ се, плѣвѣш, плѣвѣмо, ѣсплѣвљено, ѣплѣвљено, победа, побѣдили, прѣ, прѣдѣ се, прѣдѣш, прѣдѣчу, прѣсека, прѣсола, у прѣсолу, прѣбацѣли, прѣкопѣли, прѣко лѣта, запрѣтила му, до прѣлѣћа, у прѣлѣће, рѣжѣ, изрѣжѣ, срѣжѣ, нарѣжѣ, рѣзала, рѣзале, рѣзали, нарезали, нарезѣно, рѣка, рѣку, рѣке, рѣчица, рѣчицу, рѣткѣ сѣто, рѣтко, рѣтке, рѣћѣ, прорѣдила, рѣшила, рѣч, рѣчи, рѣчѣ, свѣт, свѣтло, свѣтлѣ, свѣћа, свѣћу, свѣће, свѣћица, сѣдим, сѣди (импер.), сѣдио, сѣдили, сѣле, посѣдале, посѣдали, сѣје се, сѣјем, посѣјали, посѣјано, посѣјаће, сѣме, сѣмена, сѣно, сѣкла, сѣкли, сѣкѣ, ѣсекла, ѣсекле, ѣсекли, прѣсѣкѣ, прѣсѣкли, сѣчѣ, сѣчѹ, сасѣчѣ се, исѣчѣмо || исѣчѣмо, осѣчѣм, осѣца, сѣћѣм се, сѣтила се слѣп, слѣпи, слѣпѣца, слѣг, срѣда, у срѣду, срѣдѣм, срѣтам, срѣтне, Срѣтен, Срѣтена, Срѣтену, срѣћа, срѣћу, са срѣћѣм, тѣсто, на тѣсту, трѣбѣ, нѣсу трѣбали, ѣтрѣбљено, лѣб || клѣб, лѣба, лѣбом, лѣбац, нѣје тѣла, тѣли, тѣле, цвѣт, у цвѣту, цвѣће, Цвѣта, Цвѣти, Цвѣту, са Цвѣтѣм, Цвѣтино дѣте, цвѣтаста, цвѣтасто, Цвѣтко, Цвѣтка, Цвѣткова, Цвѣтуља, Цвѣтуљу, цѣв, цѣви, цѣди, цѣдѣмо, исѣдѣла, ѣсѣдѣмо, ѣсѣђено, прѣѣдѣдим, прѣѣдѣдиш, прѣѣдѣдиле, цѣдило, цѣђ, у цѣћу, цѣло лѣто, цѣлу зѣму, цѣпа, цѣпали, исѣпѣли, исѣпѣ, наѣпѣмо, наѣпѣли, оѣпѣли, оѣпѣла, ѣѣпљено, цѣпка, цѣшку, цѣп, на цѣпу, цѣпом, цѣпуља, цѣпуљу, цѣпуљѣца, цѣпуљѣцу.

Примери са секундарним е: на прѣмер, прѣкѹпили (прикупили).

Овде треба навести и Николићеве примере са „изразито затвореним е” из истог места: „*диѹше* (вок. ст.), *моје лѹшо дѣше*, *Бѣли Камѣн*, *двѣ*, *двѣ кѹће*, *двѣ шѣри*, *двѣ*, — *диѹци*, *дѣди*, *срѣино*, *сѣли*, *шѣла*, — *дѣше*, *Нѣмци рѣка*, *рѣчѣ*, *цѣло лѣшо*, *не врѣди*, *извѣсѣно*, *ѣѣдили*, *исѣкѹ*, *оѣѣшла се*, — *дѣца* × 2, *сѣдио*, *сѣдили*, — *у срѣду*, *из бѣле зѣрѣ*, *кудѣљни вѣш*, *ѣдѣлѣ*, — *кудѣља*, *недѣља*, *недѣља*, *ѣвреѣдама*, *ѣрѣсеко*.” (Б. Николић, *Колубарски ѣвор*. — СДЗБ XVIII, 33).

СЛОВАЦ

бѣгѣ, побегла, прѣбегла, бѣда, бѣду, бѣдно, бѣли лѹк, ѣбеле плѣтно, бѣсни, блѣд, брѣг, на брѣгу, брѣза, брѣзу, брѣзова метла, вѣје, вѣјѹ, развѣјали, развѣјано, вѣк, у вѣку, вѣнац, с вѣнцом, вѣшали, вѣшалицу, ѣбѣсили, врѣло, врѣме, врѣмена врѣћа, врѣћу, грѣје, ѣгрејало сѹнце,

угреје, угрејемо, двѣ, двѣста, дѣвера, дѣверу, дѣвојка, дѣвојци, дѣвојку, дѣда, дѣдом га зову, дѣлију, подѣлију, подѣлила, да саденѣмо, садену, дѣте, дѣтета, дѣца, дѣци, дѣцу, дѣцо, са дѣцом, дѣчко, дѣчка, звѣзда, звѣзду, на звѣзди, звѣзде, зѣв, зрѣла, сазрѣла, сазрѣле, јѣди, јѣли, колѣвка, кудѣља, кудѣљу, лѣво, лѣја, лѣју, лѣк, лѣка, лѣчи га, излѣчили, излѣчен, лѣпа, лѣпе, лѣпу, лѣпо, лѣпо лажѣ, залѣпи (импер.) лѣса, лѣсу, на лѣси, лѣсе, лѣска, лѣто, лѣтос, мѣсец, мѣсеца, мѣсимо, умѣсимо, умѣсили, пѣвали, запѣвала, пропѣвале, пѣсма, пѣсму, пѣсак, у пѣску, плѣва, у плеви, повѣсмо, прѣ, прѣд зору, рѣжи, рѣзала, нарезала, нарезб, срѣзб, рѣка, у рѣци, на рѣку, рѣчица, у рѣчици, рѣтко, свѣт, по свѣту, свѣтло, свѣћа, свѣћу, свѣће, сѣди, сѣди, сѣли, сѣло, посѣдале, сѣју, посѣјемо, посѣјале, сѣме, сѣкли, посѣкб, расѣкли, исѣчѣм, исѣчѣш, осѣчѣш, сѣно, слѣп, слѣпа, снѣг, на срѣд ливадѣ, срѣдњак, срѣдњом, срѣћа, срѣћу, Срѣтен, Срѣтени, Срѣтену, стѣна, стѣну, стрѣла, стрѣлу, тѣсто, трѣба, не би трѣбб, трѣби, отрѣбљено, трѣшња, трѣшњу, лѣба, лѣбац, лѣпца, тѣли, цвѣт, цвѣће, Цвѣта, Цвѣту, Цвѣтко, Цвѣтуља (крава), Цвѣтуљу, цѣв, цѣви, цѣди, цѣдим, цѣдила, исѣдим, исѣђено, процѣди, процѣдим, процѣдила, процѣђено, цѣћ, у цѣћу, цѣла, цѣло, цѣпа, цѣпала, цѣпаш, исѣпали, расцѣпи, расцѣпили, расцѣпљено, црѣво, црѣва, црѣп, по црѣпу, црѣпом, црѣпуља, црѣпуљу, пот црѣпуљом.

ВАЉЕВСКА ПОДГОРИНА

ОСЛАДИЋ

бѣгати, бѣгала, бѣгале, бѣгали, бѣгамо, побѣгла, побегле, побегли, побегоше, побегнѣ, побегну, побегб, бѣжи, бѣжте што дилѣ (=далѣ, али је мањѣ), бѣжимо, бѣжб, бѣжање, бѣжанија, из бѣжанице, у бѣжанију, бѣда, ето бѣдѣ, у бѣди, бѣду, бѣдник, бѣдника, бѣдница, бѣдно смо ти живили, имам ти бѣдну асму, бѣли лук, бѣла, бѣлу сукњу, бѣли се, бѣлимо, бѣлити, обѣлити, обѣлило га, убѣлимо, убѣлли, Бѣлка (име овце), Бѣлавка (име краве), Бѣлавку, Бѣлоња (име вола), Бѣлови, Бѣлову, бѣлег, од бѣлега, бѣлежй, забѣлежила, забѣлежено, Бѣнжевић (село Беомужевић), бѣјце || бѣланце, бѣдчут, бѣочузи, бѣсан, бѣсна, бѣсни, бѣсно, побѣсницо, бѣседа, бѣседили, бѣседимо, бѣше, блѣда, блѣди, блѣдо, изблѣди, поблѣдицо, брѣг, на брѣгу, брѣгови, брѣговѣ, по брѣгима || брѣгодима, брѣшчић, брѣза, брѣзу, брѣзйк, брѣзово грање, Брѣзовица, брѣме, брѣмѣшце, брѣска, брѣску, брѣске, брѣст, на брѣсту, брѣстово дрво, брѣстоина, брѣстић, вѣверица, вѣје, вѣјемо, двѣје, двѣјемо, двѣјано, развѣјб, вѣк, у вѣку, вѣкоима || вѣкоима, вѣчно, ўвѣк, вѣнац, вѣнчимо лук, ўвѣнчимо, вѣнча се, вѣнчала се, вѣнчање, вѣнчб се, вѣра, вѣтар, вѣтрић, Вѣтровитй Стѣпанѣдан, вѣровб, пѣверовб, вѣшати, вѣша, вѣшали, вѣшалца, вѣшѣлка (вешалица меса), обѣси се, обѣсили, обѣсимо, обѣшена, обѣшено, обѣшену, вѣшт, вѣшти, вѣшто, вѣштѣчкб, вѣштица, вѣштицу, вѣштицама, вѣдна, вѣдни, провѣрѣдицо се, не вѣрдй, увѣрѣди, увѣрѣла, увѣрѣдицо, вѣрѣћа га, ўвѣрѣнено, вѣрѣжа, на вѣрѣжи, вѣрѣжа се, вѣрѣло, на вѣрѣлу, Вѣрѣло (топ., извор), ўвѣрѣло, провѣрѣла вода,

време, сећа²¹ (псећа) времена, врећа, у врећи, врећу, вреће, пет врећа, где || де, де то идѣ?, де (где је), грѣје, угреје, угрејала, угрејано, угрејо, грѣонца, грѣонишу, грѣк, грѣка, у грѣку, за грѣке, грѣшан, грѣшна, грѣшка, огрѣшицо се, погрѣшила, погрѣшли, двѣ, двѣста, дѣвѣр, дѣвојка, са дѣвојком, дѣвојачки отац, дѣли, дѣло, дѣо, одѣљено, подѣлѣ, подѣлли се, подѣлмо, раздѣлли, раздѣљено, дѣљати, дѣља, дѣљам, одѣљати, дѣнѣмо сѣно, заденѣмо, саденѣ се, саденѣмо, дѣте, дѣтета, дѣтету, з дѣтетом, дѣтѣнци (празник), дѣца, дѣци, дѣцу, дѣцо, са дѣцом, дѣтлић, дѣтлићи, дрѣма, дрѣмѣ, дрѣмован, задрѣма, задрѣмали, задрѣмѣ, дрѣновина, дрѣновић (село), дрѣњак, дрѣњке, дрѣњци, цглѣб (жлеб), у цглѣбу, цглѣбови, ицглѣбимо, ицглѣбим, ицглѣбимо, заповѣдали, звѣзда, звѣзду, звѣзде, зѣв, зѣва, прѣзѣнѣ, зрѣти, зрѣ, зрѣла, зрѣло, сазрѣ, сазрѣло, узрѣ, узрѣла, узрѣле, узрѣло, зрѣлог жита, јѣдѣ, јѣдем, јѣдемо, јѣмо, јѣдѣ || јѣдѣ, јѣд (змијски отров), јѣла, јѣле, јѣли, јѣло, појѣо, колѣвка, у колѣвци, колѣвчица, колѣвчицу, колѣника, колѣно, кудѣља, кудѣљу, сѣме кудѣљно, лѣвак (за прѣтакање течности), лѣви, лѣва рука, лѣвом ногѣм, лѣја, у лѣју, у лѣји, лѣјица, лѣјицу, лѣк, брѣз лѣка, лѣкови, лѣковѣ, лѣкове (али лѣкар), лѣчи, лѣчили се, излѣчи, излѣчила, излѣчили, излѣчена, лѣш, има лѣшу жену, лѣштина, лѣп, лѣпа, лѣпе, са лѣпим стаклетом, лѣпо смо врѣшгуковали, Лѣвша, лѣвшицѣ сѣто (псето), лепѣта, лепѣту, Лѣпосава, Лѣпосави, Лѣпосаву, лѣпи (гл.), лѣпе, залѣпѣ, залѣпљено, лѣса, лѣсу, на лѣси, лѣсе, лѣсѣ, са лѣсѣ, на лѣсама, лѣска, лѣску, лѣсковѣ грѣна, лѣсковина, лѣсковинѣ, лѣсковину, лѣшњик, лѣшњика, лѣто, прѣ лѣта, лѣти, лѣтѣс, прѣлетѣс, прѣлѣће, Лѣшница, у Лѣшници, у Лѣшницу, мѣдвед, Мѣдведник,²² мѣна, мѣња се, прѣмѣни, прѣмѣниће, измѣрено, мѣсѣц, пѣт мѣсѣци, мѣсѣчина, мѣсѣчину, мѣси га, замѣси, замѣсили, мѣшина, мѣшамо, мѣсто, млѣко || мнѣко || млѣко, мнѣчѣача (врста печурке), мрѣза, мрѣжа, мрѣзу, мрѣти, умрѣти, нѣвѣста, нѣвесту, недеља, недељу, недељом, понедѣљник, Нѣдѣљко, Нѣдѣлково, Нѣдѣлковић, нѣки, нѣм, Нѣмац, Нѣмци || Нѣмци, ђсѣћа, пѣва, прѣпевѣ, пѣсма, пѣсму, пѣна, пѣну, запѣнло, пѣсак, пѣска, у пѣску, пѣтѣ, пѣтла, пѣшкѣ (али иешадѣја), плѣва, плѣву, плѣвѣ шѣничнѣ, плѣвсти, оплѣвсти, плѣвѣ, плѣвѣмо, заплѣнуо, заплѣнули,²³ пѣвѣсмо, пѣсек, прѣ, прѣгнѣ се, прѣдѣш, прѣдѣли, прѣдѣ, прѣдошѣѣ, прѣдѣњак, да прѣђѣш, напредѣуѣ, најпрѣд, прѣлицѣмо, прѣкува, прѣсѣчѣмо, прѣтрѣсамо, прѣкѣ кућѣ, прѣкодѣн, прѣксутрѣ, прѣти, запрѣти, запрѣтла, рѣжѣ, изрѣжѣ, одрѣжѣ, урѣжѣ, рѣжањ, рѣжњић, срѣзала, срѣзале, срѣзали, срѣзано, рѣз, рѣзати, рѣзала, рѣзали, зарѣзано, зарѣзали, рѣзанац, рѣка, у рѣку, на рѣци, рѣчица, у рѣчицу, рѣткѣ сѣто, рѣђѣ, прѣрѣђѣно, свѣ се прѣрѣдило, рѣч, пѣт рѣчи, рѣшила, рѣшили, одрѣшили, свѣдок, свѣдѣчиш, свѣдѣчили, свѣдѣчицо, нѣсвѣст, у несвѣсти, свѣт, у свѣту, свѣтлѣ (прѣз.), свѣтло, освѣтли, освѣт-

²¹ У говору Подгорине углавном је ликвидирана иницијална секвенца П + консонант (тица, тичѣ, шѣнца || шѣнѣца, сѣто, сѣћѣ, сѣју, чѣла). Можда вреди навести податак да се лик *сѣшо* среће и у источнобосанској дијалекатској зони (у говору клдањских Муслимана; мој материјал).

²² Спорадично се чује и јекавски лик *Мѣдѣдник*.

²³ Супротну појаву имамо у не ретким примерима типа изгинли, прѣврнли се, сѣрѣнли.

лили се, свѣтња̋к, свѣтња̋ци, свѣтња̋ке, свѣћа, свѣћу, свѣће, свѣћа̋, свѣћница, сѣв̋а, сѣн̋е (севне), сѣд̋и (през.), сѣди, сѣди̋е, сѣдн̋емо, сѣделица (уседелица), поседа́ле, поседа́ли,²⁴ сѣџе, сѣџе се, посеџе, посеџа́но, насѣв̋а, просѣвамо, сѣме, семењача (торба из које се „насева” жито), сѣкла, сѣкле, сѣкли, насе́кла, насе́кли, насе́ко̋, сѣч̋у, засѣче, засѣч̋у, исѣче, исѣчемо, исѣч̋у, насѣч̋у, осѣче, пресѣче, просѣч̋у, Сѣчина (ређе Осѣчина), у Сѣчини, сѣт̋и се, сѣћа̋ се, сѣћа̋ње, слѣме, слѣп, слѣпа, слѣп̋и м̋иш, слѣпца, слѣпцима, слѣп̋ић, ослѣпи́о скр̋оз, смѣ̋о се, смѣ̋ се, смѣ̋ се, насмеџемо се, не сме́мо, није сме́ла, не сме́ш, на сре́д г̋умна, сре́да, ни сре́де ни пѣтка, сре́до̋м, сре́дина, преко сре́дин̋е, у сре́дину, сре́дн̋и, Срѣ́о (хип. од Срѣдо́е), ено Срѣ́е, Срѣдо́е, срѣсти, срѣли га, срѣта̋ње, срѣтн̋емо, срѣтн̋у, Срѣтен, Срѣтена, са Срѣте́ном, Срѣтени́е, око Срѣтени́ја, срѣћа, пуни срѣће, срѣћо̋м, несрѣћа, несрѣћу, Срѣћко, Срѣчка, старѣштво (старѣшинство), стѣна, на стѣни, Осте́њак (топ.), Стѣпа̋н, Стѣпа̋ндан, стрѣ́ја, по́т стрѣ́о̋м, уза́ стрѣу, стрѣ́ица, стрѣ́ла, стрѣ́лу, стрѣ́ла̋, стрѣ́љали, стрѣ́ља́на, пострѣ́љали, тѣсан, тѣсна, тѣсно, стѣш̋ено, трѣ́ба, трѣ́бала би до̋ћ, за́трѣбало, трѣ́била, трѣ́бимо, трѣ́бе ли? о́трѣбе, о́трѣби, о́трѣбили, о́трѣблено, о́трѣблени, трѣ́зан, о́трѣзнили га, о́трѣзнили́ се, о́трѣзнили́мо га ми, трѣ́шња, трѣ́шњу, трѣ́шње, трѣ́ша̋ња, трѣ́шњица, трѣ́шњовина, трѣ́шњови́ ко́лац, трѣ́шњевача (ракија), ле́ба, ле́бац, ле́бове, ле́бна̋ в̋урина, ле́бн̋у в̋урину, те́ла, те́ле, ни́смо те́ли, цвѣ́т, цвѣ́тић, цвѣ́та, цвѣ́тај̋у, цвѣ́ће, брѣс цвѣ́ћа, Цвѣ́та, ѓно Цвѣ́те, Цвѣ́ти, Цвѣ́ту, по́шав Цвѣ́тин̋ој к̋ући, Цвѣ́тко, Цвѣ́тка, Цвѣ́ткову к̋ућу, Цвѣ́тоња̋ (во), Цвѣ́о (хип. од Цвѣтко), Цвѣ́туља (крава), Цвѣ́туљи, Цвѣ́туљу, цѣ́в, цѣ́ви, цѣ́вчица, цѣ́д̋и (през.), цѣ́д̋имо, цѣ́де, цѣ́дн̋е се, цѣ́дн̋у ма́ло, исцѣ́дило се, о́цѣд̋и се, про́цѣд̋имо, про́цѣде, цѣ́да̋лка, цѣ́да̋лку, цѣ́да̋лко̋м, цѣ́дило || цѣ́дело, цѣ́ћ, у цѣ́ћу, цѣ́ла, цѣ́ле, цѣ́ло, цѣ́ли да́н, цѣ́на, зацѣ́ни, цѣ́пати, цѣ́па, цѣ́па̋ш, цѣ́пај̋у, йсцѣ́па̋, йсцѣ́пали, йсцѣ́па̋м, нацѣ́пали, расцѣ́пи, расцѣ́пили, расцѣ́п̋иш, расцѣ́п̋љено, цѣ́пан̋ца, цѣ́пани́цо̋м, пѣ́т цѣ́пани́ца, цѣ́пка, цѣ́пко̋м, црѣ́во, у црѣ́вима, црѣ́п, на црѣ́пу, црѣ́пуља, црѣ́пуљицу, умѣ́мо, умѣ́ли.

Примери са секундарним е: ѓзела, ѓзели, ѓзело, ѓзелица, ѓзелицо, с на́ко̋м ѓзели́цо̋м и сл. — белѣ́ца (врста шљиве и тршње), белѣ́цу, йма́ и зрѣ́ли белѣ́ца̋, шта́ ћу з белѣ́цама — стенѣ́ца, стенѣ́цу, убили три́ стенѣ́це — цѣ́дело || цѣ́дило — брѣ́з на́с, брѣ́сплатно и сл. — прѣ́те́гн̋е (притегне), прѣ́став̋и к̋упус, прѣ́код (приход), прѣ́плод, прѣ́повѣ́дала, прѣ́шоше (пришоше), прѣ́лашчи́ћ (прилашчић) и л. — ја́стрѣ́б, кдрѣ́н — бунде́ва, бунде́ву.

ГОРЊА КАМЕНИЦА

бѣ́га, бѣ́гали, побегла, побегле, побегли, побегн̋е, бѣ́жи, бѣ́жали, бе́да, у бе́ди, из бе́де у бе́ду, бе́дна сам ти, бе́дника, бе́ла, бе́ло, бе́лѣга с̋йра, бе́лу ц̋игерицу, бе́лийш, избѣ́л̋ла, бе́леж̋и, забѣ́лежи, бѣ́с, бѣ́сна, бѣ́сни, блѣ́де, блѣ́до, брѣ́г, на брѣ́гу, брѣ́за, под брѣ́зу, под брѣ́зу, брѣ́зо̋вина, брѣ́ска, брѣ́ску, брѣ́ске, под брѣ́стом, брѣ́сто̋вина, вѣ́јеш, ѓвејеш, ѓвеј̋у, развѣ́ј̋у, развѣ́ја́но, развѣ́ја́емо, вѣ́шај̋у, вѣ́ша̋мо, вѣ́шали смо, по́вѣшали, ѓбѣ́си

²⁴ На траци се нашао и један „чудан” облик сѣд̋емо (седимо).

на сунце, обешено, век, у веку, вѣнчимо у вѣнце, вѣнчѐ се, вѣнчала се, вѣштица, вѣштице, вѣштицу, вѣтар, на ветру, ветрџито, није вредна, вредни, не вредѝ, врежа, на врежи, врежу, врѣло, прџврела, прџврѣло, саврѣло, љврела, дѣ се рџдиџо, љгрејали, љгрејано, не погрѣши, погрѣшила, двѣ, двѣста, дѣвѣр, дѣвера, дѣвџојка, дѣвџојци, по дѣвџојку, са дѣвџојком, дѣвџојачка кућа, дѣвџојачкој кући, дѣда, дѣлѣ се, дѣлѣмо, подѣлѣли, подѣлѣли, раздѣлѣли, раздѣљено, дѣнути, дѣнѣ се, садела, саденѹ, саденѣмо, дѣте, дѣтета, дѣтету, дѣца, дѣци, дѣцу, дѣцо, са дѣцом, дѣчко, дѣчка, задрѣмала, дрѣново, дрѣновина, зѣв, зѣвѣ, презѣне, зрѣла, зрѣле, сазрѣла, презрѣла, презрѣле, сазрѣле, сазрѣла, јѣдѣ, јѣдѣм, јѣдѣмо, јѣдѣш, јѣла, јѣли, дѣ она љјела, јѣсти, колѣвка, колѣвку, из колѣвчицѣ, у колѣвчици, колѣно, кѹдѣља || кѹдиља, кѹдѣљѣ, лѣвѣм нѣгѣм, лѣја, лѣју, лѣје, лѣк, лѣка, лѣчи га, излѣчила се, излѣчиће га, љзлѣчено, лѣп, лѣпа, лѣпе малне љмѣ, лѣпу вѹрину, лѣпо дѣѣ (дође), да је лѣвшѣ, лѣвшидѣ, лѣвшидѣ, лепѣта, лѣса, на лѣси, лѣсу, за лѣсом, лѣсѣ, на лѣсама, лѣска, лѣску, лѣскоѹина, лѣти, лѣто, лѣтѣс, прѣлетѣс, намѣнеш, мѣсѣц, мѣсечина, да мѣси, мѣсили, мѣсимо, ѹмѣси, ѹмѣсили, ѹмѣсимо прѣју, ники ѹмѣсѣ, на мѣсту, млѣко, недеља, три недеље, недељѣм, Нѣдѣљко, Нѣдѣљка, пѣвѣ, прѣпѣвѣ, прѣпѣвали, пѣсму, пѣшкѣ, плѣва, плѣву, ѹ плеви, плѣвѣмо || плѣвѣмо, ѣплѣвљено, прѣ, прѣкуѹѣ, прѣкуѹала, прѣшло, прѣтрѣсли, прѣтрѣсѣш, прѣтѣ, рѣжѣ, рѣжи, рѣжњиѣ, нарежи, срѣжѣ, срѣжи, рѣзала, рѣзали, нарезале, нарезали, срѣзаѣмо, срѣзати, рѣка, у рѣци, рѣчица, ни рѣчи, рѣтка, рѣтак кѣ сѣто, свѣдок, свѣдоѣи, свѣт, по свѣту, свѣтли (през.), свѣтло, засвѣтлиће љ ѹима, свѣтѹѣк, свѣтѹѣци, свѣћа, свѣћу, са свѣћѣм, свѣћица, свѣћицу, сѣд маѣцо, сѣд маѣцо (узивк којим се пчеле маме у нову кошници), сѣдѝ (през.), сѣди, пѣседали, пѣседаше, сѣје, сѣјем, сѣјемо, сѣјеш, пѣсејемо, пѣсеје се, пѣсејѹ, пѣсејали, пѣсејано, ѹсејѹ, сѣме, сѣмена, сѣкла, сѣкле, сѣкли, сѣкѣ, љсекли, љсекѣ, прѣсекли, прѣсекли, сѣчѣ, сѣчѣм, сѣчѣмо, љсечено, осѣчѣш, ѣсѣпѣѣ питије (пихтије), прѣсечено, сѣно, сѣна, сѣњам се, сѣтила се, сѣтишѣ се, слѣме, на слѣме, слѣп, слѣпо, кѣ слѣпци, снѣг, снѣга, по снѣгу, на срѣт кућѣ, срѣда, до срѣдѣ, срѣдѣм, срѣдина, срѣдња, срѣдњи, срѣтно, Срѣтен, Срѣтена, Срѣтену, Срѣтенову ѹиву, срѣћа, срѣћу, са срѣћѣм, срѣћан дан, тѣсто, у тѣсту, стрѣла, стрѣлу, чѣлама старѣши, старѣшина, трѣбѣ, не трѣбѣ, не трѣби, трѣбѣмо, потрѣбили, истрѣбиѣмо, отрѣбили, ѣтрѣбљѣнога граѣ, трѣшња, трѣшњу, за трѣшњѣм, на трѣшњу || на трѣшњу, на трѣшњи, двѣ лѣба, лѣбац, лѣбове, лѣбѣва, није ниѣко тѣо, тѣла, ниѣмо тѣли, цвѣт, у цвѣту, цвѣће, цвѣћа, Цвѣта, Цвѣти, Цвѣту, Цвѣто драга, Цвѣтко, Цвѣтка, Цвѣтку, са Цвѣтком, цвѣтаста, цвѣтасто, Цвѣтуља, Цвѣтуљу, цѣв, цѣви, цѣди, цѣдѣмо, исцѣди, исцѣдили, љсцѣђено, оцѣдила, прѣцѣди се, прѣцѣдѣм, прѣцѣдѣ га, прѣцѣдила, цѣдило, цѣдѣљка, крос цѣдѣљку, цѣћ, у цѣћу, са цѣћѣм, цѣлу нѣћ, цѣлѣ тѣле ѣзели, на цѣни, цѣпѣш, цѣпаѣмо, цѣпали, љсцѣпамо ѣраје, исцѣпала, нацѣпали, нацѣпаѣш ми дрѣвѣ, оцѣпи, оцѣпили, расцѣпили, расцѣпиѣмо, расцѣпљено, црѣва, црѣп, прѣко црѣпа, црѣпара, црѣпуља, црѣпуљу.

Примери са секундарним е: белѣца, белѣцу, белѣце — ѣзела, ѣзели, ѣзео — јѣстрѣб, јѣстрѣба, ѣд јѣстрѣба, јѣстрѣбу — по прѣкоду, прѣчѣста.

ОСВЕЧИНА (чешке: СЋЧИНА)

бѣга, ђдбегла, побегла, побегли, бѣжѣ, бѣжим, бѣжање, бѣда, бѣдѣ, у бѣди, бѣдно, бѣднѹ асму, бѣла, бѣлу, бѣлий лѹк, бѣлийм, убѣлий се, убѣдлѹ, убѣлийм, у Бѣлој Цркви, бѣше, бѣлега, бѣлегу, бѣлежѣ, бѣлежи, забѣлежили, забѣлежено, бѣсан, бѣсно сѣто, блѣд, блѣда, блѣдо му дѣте, брѣг, на брѣгу, брѣза, брѣзасто, Брѣзуља, Брѣзуљу, брѣска, брѣску, вѣје, вѣјѣ се, ђвејали, ђвејано, развѣјали, развѣјђ, вѣк, у вѣку, вѣнац, вѣнчајѹ се, там се вѣнчала, вѣнчали се, вѣтар, пђ ветру, вѣша, вѣшали, ђбесѣ, ђбесила се, ђбешену је нашли, вѣшалице, вѣшалицу, са вѣштиђм, врѣдан, свѣ су врѣдне, уврѣдила га, врѣћа, ѹврѣшен, врѣжа, на врѣжи, врѣло, на врѣлу, врѣме, врѣћа, врѣће, на врѣћу, под врѣћђм, врѣће, са врѣћама, грѣјђ се, нѣ грѣјѹ, грѣђнѣцу, на грѣђницу, да се ђгрејеш, ђно се ѹгрѣвѢ, ѹгрѣвѢаш, у грѣку, погрѣшили, погрѣшиђо, двѣ и двѣ пѣвајѹ, ђбадвѣ, двѣста, дѣ си, дѣ (где је) ђн?, дѣвѣр, дѣвера,²⁵ дѣвђјка, дѣвђјци, дѣвђјку, дѣвђјака, дѣвђјке, дѣвђјачкђј сѣстри, дѣда, дѣде, за дѣђм, дѣли, дѣлийш, издѣлијђ, издѣљено, подѣлијђ, подѣлише, подѣљено, дѣнѣ, ђдениђи || ђдениђи (оденуђи), ђденѹ, дѣте, дѣтета, дѣтету, дѣте || дѣјете (вокатив), дѣца, дѣци, дѣцу, са дѣђм, дѣтѣнци, дрѣмѢм, дрѣмѢш ли, дѣјете?, док не задрѣмѢмо, задрѣмали, дрѣновина, дрѣново дрѢво, звѣзда, звѣзду, зѣв, прѣзѣне, зрѣ, сѢзрѣ, ѹзрѣ, зрѣла, зрѣли, сѢзрѣла, сѢзрѣло, сѢзрѣле, сѢзрѣће, ѹзрѣла, ѹзрѣле, ѹзрѣће, јѣдѣ, јѣдѢм, јѣдѣте, јѣдѹ || јѣдѹ, јѣли, кђлѣвка, кђлѣвку, кѹдѣља || кѹдиља, за кѹдѣље, кѹдѣљу || кѹдиљу, кѹдѣљнђ платно, лѣва рука, лѣвђм нђгђм, лѣвак, лѣја, на лѣји, лѣју, лѣк, лѣкове, лѣкђва, лѣчи се, лѣчили, излѣчѣ га, излѣчено, излѣчили, а ВрѢнѢѹз лѣп, лѣпа кѹћа, од лѣпе МѢрѣ, лѣпђј жѢнѢци, лѣпо, лѣпо пѣва, Лѣпосава, Лѣпосави, Лѣпосаву, са Лѣпосавђм, Лѣпосавино, лѣпе (през.), залѣпе, залѣпили, излѣпили, излѣпљено, прилѣпљено, лѣса, са лѣсѣ, лѣсу, на лѣсу, на лѣси, лѣсѢ, са лѣсѢ, на лѣсама, лѣска, лѣску, под лѣскђм, лѣсковина, лѣсковину, лѣто, лѣти, лѣтђс, прђлетђс, мѣна, замѣнили, мѣсѣ намѣњаче, мѣсѣц, мѣсѣца, мѣси, мѣси се, замѣсим, мѣсто, намѣстили, мѣшѢм || мѣшѢм, млѣко, у мнѣку, нѣдѣља, нѣдѣљу, Нѣдѣљка, Нѣдѣљку, нѣшто || нѣшто, ђсѣтим ђсѣтила, пѣвѢ, пѣвали, запѣвђ, пѣсма, пѣсму, с пѣсђм, пѣшкѣ, плѣва, Ѣс плѣвѣ, плѣву, плѣвѢш, плѣвѢмо, прѣ, мѢлопрѣ, нѢпрѣд, прѣднѢй, прѣварѢ, прѣзѣнѣ, прѣкопѢла, запрѣтила, рѣжѣ, рѣжѢм, рѣжнѢй, нѢрежѣ, нѢрежѢмо, нѢрежѹ, рѣзђ, изрѣзѢно, изрѣзѢаћу, нѢрезали, нѢрезѢно, рѣка, на рѣку, у рѣци, рѣч, рѣчи, прорѣдило се, рѣтко, свѣдок, свѣдђчи, свѣт, Ѣ свѣта (из света), по свѣту, свѣтлий се, да му јѢ свѣтлийм, просвѣтлий му, свѣтњѢк, свѣтњѢка, свѣтњѢци, свѣћа, по свѣћи, свѣћу, свѣће, свѣћѢ, свѣћѢ, свѣћѢцу, сѣди, ђно да сѣдѢ, сѣдѢм, сѣднѣ, сѣднѢм, сѣднѢмо, пђседале, пђседали, сѣје || сѣјѣ, сѣјѢмо, сѣјѢш, пђсејали, пђсејаћемо, насѣвѢ се, насѣвѢмо, сѣме, за сѣме, по сѣмену, сѣкла, сѣкђ, насѣкла, насѣкли, пђсекла, пђсекли, пђсекло се, пђсекђ се, сѣчѣ, сѣчѢмо, сѣчѣте, сѣчѹ, исѣчѣ се, исѣчѢмо, исѣчѹ, насѣчѢмо, осѣчѢмо, осѣчѢш, осѣчѣ се, прђсекли, прђсѣчѹ, прђсѣцаш, прђсѣпали, прђсѣће пѹт, сѣтијђ се, сѣћа се, слѣме,

²⁵ У народној песми код истог информатора стоји хипокористик „ћешо“: „Сусрете је мали ћешо, иде из војске“.

слѣмена, слѣп, слѣпа, слѣпи, слѣпца, слѣпцима, ослѣпицо, снѣг, по снѣгу, снѣпчић, среда, ни средѣ, средѣм, средѣу, средина, на средини, средња, средњој, средњаџ, Средоце, срѣли га, Срѣтен, Срѣтена, Срѣтену, са Срѣтеном, Стѣпавдан, до Стѣпавдана, стрѣја, пот стрѣјом, стрѣла, стрѣљали га, стрѣљани, тѣсто, трѣба, није трѣбала, трѣшња, на трѣшњу, на трѣшњи, трѣшње, трѣшања, по трѣшњама, са два лѣба, с лѣбом, лѣбац, лѣбна вѣрина, тѣли, цвѣт, два цвѣтића, цвѣће, њсцвѣтало, Цвѣта, Цвѣти, Цвѣту, са Цвѣтом, цвѣтаста, Цвѣтко, Цвѣтка, Цвѣтку, Цвѣтуља, Цвѣтуљу, цѣв, цѣви, цѣвчица, цѣвчицу, цѣди се, цѣдимо, цѣдиш, што се исцѣђује, исцѣђено, нацѣђено, процѣдѣм, процѣђено, цѣдило, цѣђ, у цѣђу, цѣфом, цѣла, цѣлу зиму, цѣпа га, цѣпајѣ, исцѣпала, исцѣпали, исцѣпано, нацѣпали, распѣпило се, распѣпљено, црѣво, црѣва, црѣва, црѣп, по црѣпу, црѣпом, црѣпуља, црѣпуљу.

Примери са секундарним *е*: белѣца, белѣце су бѣле, белѣца, — ѣзела, ѣзели, ѣзелица, ѣзелицу — прѣбавѣм, прѣбавѣш, прѣкачила ми, прѣпнѣм коња, прѣставѣм, прѣставѣмо, прѣтиснѣш || прѣтиснѣш, прѣтиснѣмо.

ОСТРУЖАЊ

бѣгала, бѣгали, побегла, побегле, побегѣ, побеге му жѣна, бѣжи њ ти, бѣда, у бѣди, бѣдно смо ти и јѣли, а стално се бѣдниџ вали (хвали), бѣдниџа нѣ дирѣј, бѣдна сирѣтиња, бѣлега, бѣлегу, забѣлежили, забѣлежићеш њ вѣ, бѣла, Бѣлѣ поклада, бѣли лѣк, бѣлиш, бѣлимо, ѣбѣли се, ѣбѣлимо платно, бѣдли, бѣлѣјка (врста конопље), побѣлѣ, бѣсан, у бѣсу, од бѣса, блѣда, блѣди, брѣг, по брѣгу, брѣза, од брѣзѣ, брѣзу, под брѣзу, под брѣзом, брѣзово || брѣзово, брѣзоина, од брѣзоине, брѣзовача (метла од брезових грана), брѣзовачу, брѣме, брѣска, брѣску, на брѣсту, вѣјѣ, вѣјѣм, вѣјѣ, развѣјавѣ, развѣјала, вѣк, у вѣку, вѣнац, вѣнце, вѣнѣймо лѣк, увѣнчили лѣк, вѣнча, вѣнчала се, вѣнчали га, вѣтар, вѣшали, вѣшајѣ, вѣшалица, вѣшалицу, вѣшалице, нѣма вѣштаџа (вѣштачко љубриво), вѣшта је, ѣбѣшиш, ѣбѣсила се, ѣбѣсили га, ѣбѣсиће се и ѣна, ѣбѣшено, вѣдна, вѣдан, вѣдни су, провѣдниџа се и ѣна, не вѣди, увѣдила га, вѣло, на вѣлу, вѣме, вѣмена, вѣња, вѣњу, ѣ вѣњу, ѣ вѣњама, загрејемо, загрејеш, ѣгрѣваш, ѣгрејемо, ѣгрејеш, у грѣку, згрѣшили, дѣ не?, дѣ (где је) ѣно?, двѣ, двѣста, дѣвѣр, дѣвера, дѣверу, са дѣвером, дѣвѣрчић, дѣвѣрчића, дѣвѣрчићу, дѣвѣјка, дѣвѣјџи, дѣвѣјко, з дѣвѣјком, дѣвѣјџѣ мѣрама, дѣвѣјџѣ дѣр, дѣвѣјџица, дѣвѣјџице, дѣвѣјџицама, дѣлѣ се, дѣли, издѣли, издѣлли се, подѣлише се, дѣнѣм, дѣнули, садѣнѣмо, дѣте, дѣтѣта, дѣтѣту, са дѣтетом, дѣца, дѣци, дѣчу, дѣцо, са дѣцом, Дѣтѣнци, Дѣтѣнце, задрѣмала, дрѣноину, зѣв, зѣва, презѣни, презѣнѣм нѣгом, звѣзда, звѣзду, звѣзде || звѣзде, зрѣ, сѣзрѣ, ѣзрѣ, зрѣла и шѣнца, зрѣле, зрѣли, презрѣла, презрѣле, сѣзрѣла, сѣзрѣле, ѣзрѣло, ѣзрѣће, јѣдѣ, јѣдѣм, јѣдѣмо, јѣдѣте, јѣсти, јѣш || јѣдѣш, јѣле, јѣли, ѣјѣдале, ѣјѣдало, ѣзѣјѣдале, ѣзѣјѣдѣ, кѣлѣвка, колѣвчицу, у колѣвчици, кѣлено, кѣдѣља || кѣдѣља, кѣдѣју, кѣдѣљнѣм платна, кѣдѣљнѣ рѣкѣљу, лѣва рѣка, лѣвом нѣгом, лѣја, лѣју, на лѣји, лѣк, од лѣка, у лѣку, за лѣком, лѣкои, лѣкове, (али: лѣкар, лѣари),

лѣчи, лѣчила га, лѣчиле се, лѣчити, излѣчила, излѣчиш, лѣп, лѣпа, лѣпе
 ти малене (малине), лѣпѡ жѣни, лѣпу вѣчеру, лѣпо радѣш, лѣвшијѧ,
 лѣвшицѣ, са лѣвшијѡм, од лѣпѡтѣ, Лѣпосава, Лѣпосаву, лѣпѣи (през.),
 залѣпи га, залѣпила, залѣпљен, улѣпљена, лѣса, лѣсу, под лѣсѡм, на
 лѣсе || на лѣсе, пѣт лѣсѧ, на лѣсама, лѣске, лѣскоина, лѣто, лѣтѡс, прѡ-
 лѣтѡс, свѣ се измѣнило, прѡмѣни се, мѣсѣц, двѧ мѣсѣца, пѣт мѣсѣци, мѣ-
 сечина, мѣсѣ, мѣсѣи, мѣсѣмо || мѣсѣмо, замѣсѣмо || замѣсѣмо, замѣсѣш,
 мѣшено, мѣсто, на другѡм мѣсту, недеља, недељѡм, недељу, трѣ недеље,
 седам недеља, Недељко, Недељку, понедељник, нѣкѣ доју (дођу), нѣко
 || нѣко || нѣко, на нѣкѡм скупу, нѣкѣ шѣвку, нѣшто, Нѣмац || Нѣмци,
 замѣнијѡ, Осѣчина || Сѣчина, Осѣчини || Сѣчини, пѣвѧ, пѣвајѣ, пѣвѧш, лѣ-
 вали, запева, запевали, прѡпева, прѡпевѡ, пѣвѧч, пѣтла, пѣтѡ (3 ×),
 пѣсак, пѣска, по пѣску, са пѣсѡм, пѣшкѣ || пѣшицѣ, плѣва, плѣву, у
 плѣви || у плѣви, плѣвѣм, плѣвѣмо, плѣвѣш, оплѣвѣмо, оплѣвѣено, прѣ,
 прѣбацѣ, прѣварила се, прѣседник, прѣшло, прѣшѡ, прѣтијѡ, прѣт кућу,
 прѣд њѡм прѣдњи, прѣдњача, прѣснѣи кѣпѣс, разрѣдити, рѣткѡ сѣто,
 рѣтко рѣжѣ, одрежѣ, срѣжѣмо, рѣзали, одрезали, одрезѧно, рѣка, у рѣци,
 рѣку, за рѣкѡм, рѣшите, рѣшили, свѣдок, свѣт, по тѣђѣм свѣту, свѣтло,
 свѣтли, освѣтили, свѣтњѧк, свѣћа, свѣћу, преко свѣћѣ, свѣћу, по свѣћѣи,
 сѣдѣ (през.), сѣди, сѣдила, посѣдали, посѣдаѣмо ѣ ми, сѣли, сѣднѣ, сѣд-
 нѣмо, сѣје, сѣјемо, сѣјѣ, сѣјѣли, сѣјѡ, посѣје се, посѣјемо, посѣјѣше се, на-
 сѣвѧмо, насѣвѧш, сѣме, сѣмена, сѣкла, сѣкле, сѣкли, сѣкѡ, ѣсекли, ѣсекле,
 насѣкѡ, ѡсекли, прѣсекла, прѣсекли, прѣсекѡ, прѣсекѣмо, сѣчѣ, сѣчѣмо,
 сѣчѣте, сѣци, исѣчѣ, исѣчѣмо, исѣчѣте, исѣчѣ, насѣчѣ, насѣчѣмо, осѣчѣш,
 осѣчѣмо, осѣчѣ, посѣчѣ се, посѣчѣмо, посѣчѣ, прѣсѣчѣ, прѣсѣчѣмо, прѣ-
 сѣчѣ, прѣсѣчено, сѣтила се, сѣтићеш се, сѣћѧм се, сѣћѧш ли се?, слѣме,
 смѣ ли, нѣ смѣ, нѣсам смѣла, смѣни, смѣњен, смѣшно, снѣг, у снѣгу, снѣш-
 чић, у срѣд шѣнѣ, на срѣд лѣвадѣ, срѣда, срѣдѣ, срѣдѡм, срѣдина, у срѣ-
 динѣ, срѣднѧ, Срѣтен, Срѣтена, Срѣтену, сѧ Срѣтемом, Срѣтемомѡм
 брѧту, Срѣтенијѣ, срѣтно, најсрѣтнѣијѧ, нѣсрѣтна, срѣћа, тѡлкѡ срѣћѣ,
 сѧ срѣћѡм, нѣсрѣћа, у нѣсрѣћѣи, нѣсрѣћу, Стѣпан, Стѣпанѡва, Стѣпанѣдан,
 стрѣла, стрѣлу, тѣсто, трѣбѧ, нѣси трѣбѧла, нѣје трѣбѧло, трѣбѡ, трѣби,
 истрѣби, отрѣби, отрѣбљѣно, трѣшѧ, трѣшѣ, трѣшѣш, лѣба, лѣбац,
 на лѣбац, нѣсам тѣла, тѣле, нѣсу тѣли, цвѣт, цвѣће, Цвѣта, Цвѣти, Цвѣту,
 цвѣтаста, цвѣтасти, Цвѣтко, Цвѣтку, Цвѣтѡва кућа, Цвѣтуља, Цвѣ-
 туљу, Цвѣтуљѣцу, цѣв, цѣви, цѣви, цѣде, цѣдѣ се, цѣдѣм, цѣдѣш, ѣсѣдѣи
 се, ѣсѣдѣм, ѣсѣдѣмо, прѡцѣдѣ се, прѡцѣђѣно, цѣдѧлка, цѣдѧлку, цѣделѡ
 || цѣдило, у цѣдилу, цѣђ, у цѣђу, са цѣђѡм, цѣђѣи дѧн, цѣлу нѡћ, цѣна, за-
 цѣнили, цѣпѧ се, цѣпали, цѣпајѣ, ѣсѣпамо, ѣсѣпаш, ѣсѣпѧно, нацѣпамо,
 нацѣпѧш, нацѣпаѣмо, цѣпали, цѣпајѣмо, расцѣпили, расцѣпљѣно,
 цѣшка, цѣпку, цѣпке, цѣтка (цѣдило?), цѣтку, цѣво, цѣва, цѣп, на цѣпу,
 маѡ цѣпа, цѣпом.

Примери са секундарним *е* : ѣзѣла, ѣзѣли, ѣзѣлица || ѣзѣла, ѣзѣлѣцу,
 белѣпа, белѣцу, белѣце, белѣцѧ, са белѣцама, цѣделѡ || цѣдило — копрѣва,
 копрѣвѧча, копрѣвѧчу — јѧстрѣб, јѧстрѣба.

ГУЊАЦИ

бѣга, побегла, побегле, побегли, побегнѣмо, побегоше, у бежанију, бѣжѣ, бѣда, у бѣди, бѣду, бѣдници, бѣлежили, забѣлежено, забѣлежио, Белавка (крава), бѣлѣ трѣшње, бѣлий лѣк, бѣлий се, бѣлили се платно, избѣлили, избѣлено, љбѣлено, бѣсан, бѣсна, бѣсно, блѣда, блѣде, ублѣдио, брѣг, на брѣгу, брѣза, на брѣзи, под брѣзѣм, брѣзѣ, брѣзовина, брѣзаста, брѣзасте му двѣ краве, Брѣзуља, Брѣзуљи, Брѣзуљу, брѣст, на брѣсту, брѣстово, вѣј, вѣје, ђвејасмо, ђвејали, вѣк, у вѣку, љвѣк, вѣнац, вѣнчи, љвѣнчи се, љвѣнчио, вѣнча, вѣтар (али вѣтрењача), вѣша, вѣшали, љвѣшали, вѣшалица, вѣшалицу, не врѣди, врѣдан, врѣло, саврѣло, љврѣло, љвреће, време, вретѣно, врѣће, врѣћу, пет врѣћа, љ врѣћама, дѣ се вата? дѣ (где је) кѣћа?, дѣгод (гдегод), љтрѣва, љтрѣјали, љтрѣјаће се, погрѣшила, погрѣшили, двѣ, ђбадвѣ, двѣста, дѣвѣјка, дѣвѣјку, дѣвѣјке, дѣвѣјкама, дѣвѣјцицу, дѣнѣ, саденѣ, дѣте, дѣтета, дѣтету, дѣца, дѣцѣ, дѣци, дѣцу, са дѣцом, дѣчица, дѣчицу, дѣчко, дѣчка, задрѣмѣ, звѣзда, на звѣзди, звѣзду, звѣзде, зѣв, зѣва, прѣзѣнѣш, зрѣѣ кѣпус || зрѣѣ, зрѣла, сазрѣла, сазрѣле, сазрѣћѣ и јабукѣ, љзрѣла, љзрѣло, јѣдѣ, јѣдѣш, јѣдѣмо, јѣла, јѣли, јѣло, јѣсти, љјѣло, кѣлѣвка, кѣлѣвку, лѣвѣ страну, лѣја, лѣју, лѣк, брѣз лѣка (али лѣкар, код лѣкара), лѣчи, лѣчили га, лѣчио се, излѣчили, излѣчена, лѣп, лѣпа ти жѣна лѣпѣг лѣба, мѣго су лѣпе бѣндеве, лѣпо дѣјѣмо (доѣмо), лѣвшѣ, лѣвшија, нај лѣвшију, лѣпѣта, лѣпѣту, лѣса, лѣсу, на лѣсу, на лѣси, лѣсе, на лѣсама, лѣска, лѣти, лѣто, лѣтѣ, прѣлетѣ, лѣтују, мѣсѣ, мѣкѣ || мѣкѣ || мнѣкѣ, нѣдѣља, до нѣдѣлѣ, нѣдѣљу, нѣдѣлѣм, понѣдѣлѣник, одѣвала, одѣло, пѣвају, пѣвамо, пѣвате, пѣсма, пѣсму, пѣсак, у пѣску, пѣтли, пѣшкѣ, пѣвѣмо, прѣ, прѣд вечѣ, прѣд зору, прѣт кућу, на прѣд, прѣдњи, прѣћѣ, прѣћѣш, прѣћи, прѣпатила, прѣтрѣсѣ, прѣтрасмо (прѣтерасмо), прѣтуцано, прѣко цѣлѣг лѣта, прѣко брѣда, прѣтѣ му, запрѣтили, рѣжѣ ли, ђдрѣжѣ, на рѣжѣмо, срѣжѣ се, срѣжѣмо, рѣзала, рѣзѣ, на рѣзала, на рѣзано, рѣка, у рѣци, рѣку, рѣтко, рѣч, у рѣчи, рѣшила, рѣсо, свѣт, по свѣту, свѣтло, свѣтлий свѣтѣак, свѣтѣаци, свѣћа, свѣћу, сѣвају, сѣвало, сѣднѣм, сѣднѣмо, сѣдѣ, сѣди, сѣли, сѣднѣ, пѣседали, пѣседаћемо љ мѣ, сѣјали, сѣјѣш, сѣјѣмо, пѣсејѣмо, пѣсејѣш, пѣсејѣ, сѣме, сѣмена, сѣкли, сѣкѣ, љсѣкѣ, љсѣкли, на сѣкле, пѣсѣкѣ, пѣсекли, прѣсекла, прѣсекли, прѣсекли, сѣчѣм, сѣчѣмо, сѣчѣш, сѣчѣ, исѣчѣ, насѣчѣм, насѣчѣш, насѣчѣмо, насѣчѣ, осѣчѣм, осѣчѣш, осѣчѣ, осѣчѣ, прѣсѣчѣ, усѣчѣ, сѣћам се, сѣћам ли се, слѣп, слѣпа, смѣшим се, снѣг || снѣг, снѣга, на срѣд гѣмна, срѣда, срѣду, срѣдом, срѣдина, срѣдину, на срѣдини, срѣдѣак, срѣли || стрѣли га, Срѣтен, Срѣтена, Срѣтену, Срѣтеније, срѣћа, љ срѣћи, срѣћу, са срѣћом, Стѣпанѣдан, стрѣа, стрѣла, стрѣлу, стрѣлѣ, тѣсто, трѣба, ђтрѣбити, ђтрѣбљено, трѣшња, трѣшње, трѣшња, по трѣшње, цвѣт, цвѣта, цвѣће, Цвѣта, Цвѣти, Цвѣту, са Цвѣтом, цвѣтаста, Цвѣтко, Цвѣтка, Свѣтку, Цвѣтоња (во), Цвѣтуља, Цвѣтуљи, Цвѣтуљу, за Цвѣтулѣм, цѣв, цѣви, цѣви, цѣди се, цѣдѣмо, цѣдили, љсѣдѣи се, љсѣдѣим, љсѣдѣимо, љсѣдѣиш, љсѣдѣено, прѣцѣди се, прѣцѣдим, прѣцѣдѣимо, прѣцѣдили, прѣцѣдићемо, цѣћ, љма л цѣћа?, у цѣћу, са цѣћом, прѣко цѣлѣ зѣмѣ, цѣлий дан, цѣлѣ зѣму, цѣпа, цѣпала, цѣпали, цѣпам, цѣпамо, цѣпају, љсѣпа, љсѣпали, љсѣпѣ, нацѣпај, нацѣпала, нацѣпали, нацѣпамо, нацѣ-

па̄ш, расцѣпи, расцѣпили, расцѣпиће се, црѣва, црѣп, на црѣпу, са црѣпа, човѣка.

Примери са секундарним е: ѓзели, ѓзела, ѓзепица, ѓзелицу, ѓзелице, ѓзелицама — белѣца, белѣцу, на белѣци, родиле ми белѣце, белѣца — ко̀леба, у ко̀леби — на цѣдело — прѣстала̄мо (приставља̄мо), прѣчѣше, прѣчѣстимо, прѣчѣстиш — бундева, бундеву, бундеве.

ДРАГОДОЛ

побегли, бѣжи, пѣбеже, у бѣду, бѣдник, бѣлий лѣк, бѣлѣ (през.), убѣлѣ, убѣлиће га, Бѣла̀вка, Бѣла̀вку, бѣлица, забѣлежѣм, забѣлежили, бѣседа, бѣседѣ, бѣсан, бѣсни, блѣда, блѣдо, брѣг, на брѣгу, брѣгови, Брѣжѣ, брѣза, брѣзу, брѣзасто, Брѣзуља, Брѣзуљи, Брѣзуљу, за Брѣзуљом, Брѣзоња, Брѣзоњу, брѣстово дрво, вѣцбали, вѣцба, вѣцбу, вѣцемо, развѣцемо, вѣк, у вѣку, љвѣк, вѣнац, љвѣнчимо, вѣшали, љвѣшали, вѣшалица, вѣшалицу, вѣшалице, на вѣшалице, вѣштица, вѣштицу, вѣштице, вѣштица, са вѣштицама, врѣдан, врѣдни, љвреда, љврѣдим га, љврѣдила се, врѣћали га, врѣжа, на врѣжи, на врѣжу, са врѣжѣ, врѣћа, врѣћу, љврѣћи, љврѣћу, дѣ су били, грѣк, у грѣку, погрѣшили, грѣце, љгрѣце, двѣ, двѣста, дѣвер, дѣвера, дѣверу, дѣвојка, дѣвојку, дѣвојкама, дѣлий се, подѣљили се, подѣљени да̀мно, дѣнемо, садѣли, саденѣмо, дѣте, дѣтета, дѣтегу, дѣца, дѣци, дѣцу, дѣцо, са дѣцом, дѣчко, садрѣмали, дрѣњак, дрѣнци, цглѣб || жглѣб, у цглѣбу, жлѣжда, жлѣжду, звѣзда, звѣзду, звѣзде су на небу, звѣрка, звѣрку, зѣв, зѣва се, зрѣ, сазрѣ, зрѣла, зрѣли, зрѣло, сазрѣло, сазрѣле, гуја љма љд, љди, љдемо, љели, љела, клѣшта, кудѣља || ко̀деља || ко̀диљу, ко̀дељно || кудѣљно, кудѣљаре (врста кошуље), лѣво, лѣк, љлѣчила се, љлѣчили, лѣв, лѣп, лѣпа, лѣпо му рѣци, најлѣвшѣ || најлѣшѣ, Лѣпосава, Лѣпосаву, лѣпи (гл.), залѣпи га, залѣпила, лѣса, двѣас лѣса, лѣсу, са лѣсѣ, лѣска, на лѣску, лѣто, лѣти, лѣтос, лѣшњѣк, лѣшњѣци, мѣсѣц, мѣсѣца, мѣсѣ, у текмету, мѣсто, мѣстили се, мѣјур, два мѣјура, млѣко, недеља, љдругу недељу, Недељко, нѐм, нѐми, Нѐмци, пѣна, пѣсак, у пѣску, пѣва, пѣсма, пѣсму, пѣто, плѣва, плѣву, прѣ, прѣсно, Прѣсѣдо (топ.), прѣтили ми, прѣтња, прѣд зору, прѣд љнга, прѣт кућу, да се прѣда, прѣдали се, прѣдошњѣ, преко Боснѣ, преко ра̀дија, рѣжѣ, рѣжи, на̀режи, одрежѣ, срѣжѣ, срѣзали, рѣз, рѣка, у рѣку, рѣчица, из рѣчицѣ, ни рѣчи, рѣтко, рѣћѣ, прорѣдили, одрѣшили, одрѣшило ми се, свѣдок, свѣдо̀чи, свѣдо̀чила, свѣт, по свѣту, свѣтња̀к, свѣћа, свѣћу, свѣће запа̀лила, сѣди, по̀седале, сѣдња, сѣцемо, по̀сежимо, сѣјали, по̀сејали, сѣме, сѣкли, сѣко, љсекли, на̀секла, о̀секла, сѣчемо, љсѣчемо, осѣчемо, осѣчу, сѣно, слѣме, слѣп, слѣпе дѣчи, слѣпа̀н (слѣпи миш?), слѣпац, смѣју се, снѣг, срѣда, срѣдина, срѣдину, срѣли га, Срѣдо̀це, Срѣдо̀ја, Срѣтен, Срѣтене, Срѣтену, Срѣтеново, срѣћа, срѣћу, до срѣћѣ, Срѣћко, Срѣћка, Срѣћку, Стѣпа̀н, Стѣпа̀на, стрѣла, устрѣлило те с неба, трѣба, не трѣба ми, трѣбе́мо, острѣбили, трѣзан, отрѣзнили, трѣшња, трѣшњу, трѣшње, трѣшњевача (ракија), лѣба, лѣбац, цвѣт, цвѣће, цвѣтаста, цвѣтасто, Цвѣта, Цвѣто, са Цвѣтом, Цвѣтко, Цвѣтку, Цвѣтуља, за Цвѣтуљом, Цвѣтоња (во.) Цвѣтоњу, Цвѣжо, цѣв, цѣви, љисѣдили, процѣдила,

процедићемо, цѣћ, у цѣћу, цѣпали, исцѣпало се, цѣпка, оцѣпйш, црево, црѣп, на црѣп, низа црѣп, подну црѣпа.

Секундарно е долази у примерима: ѣзела, ѣзели, ѣзелица, ѣзелице, — бонцева, бонцеву — нико нас не прѣзнаје, прѣчѣшиће, прѣчѣстили се, — јастрѣб, јастрѣба.

РАЂЕВИНА

КОМИРИЋ

бѣга, бѣгају, бѣгала, бѣгаш, избегō народ, побегла, побегле, побегли, бѣда, из бѣдѣ, у бѣди, бѣдника, бѣлега, на бѣлегу, бѣлежи, бѣла, Белѣ покладе, бѣли смок, бѣлог лука, бѣли се, убѣлила, убѣлле, убѣљено, бѣсан, бѣсно, побѣснй, бѣседа, бѣседймо, блѣд, блѣдо, брѣг, на брѣгу, брѣгове, брѣза || брѣза, брѣзу, о тѣ брѣзѣ, брѣзовā мѣтла, брѣзовō дрво, брѣзовача мѣтла, брѣзаста, брѣзасте, брѣме, брѣст, на брѣсту, вѣју, овејали, овеју, развеју, развејали, развејана, вѣк, у слабѣм вѣку, вѣчито, вѣнац, вѣнци, вѣнчā је, вѣнчала се, вѣнчй се, вѣнчймо лѣк, увѣнчймо, вѣтар (али вѣтрењача, вѣтрењачу), вѣшају, вѣшали, извешали, извешане, вѣштица, за вѣштицу, вѣштице, обѣсй се, обѣсйш, обѣсиле, обѣшена, обѣшено, нашли га обѣшеног, вредна, вредне су, нйсу нас поврѣдили, уврѣдили, врѣжа, на врѣжи, врѣжу, Врѣло (извор), за врѣме рата, врѣћа, врѣће, врѣћу, у врѣћу, у врѣћи, у врѣћама, дѣ си бйцо?, дѣ (гдје је), грѣје, угреје || да се угрејѣ, угрејѣм, угрејеш, угрејала, двѣ, двѣста, дѣвѣр, дѣвера, дѣверу, дѣвојка, дѣвојци, дѣвојку, за дѣвојкѣм кѣ слѣпи, дѣлймо, подѣл^{ли} се, поделише се, подѣљено, дѣнѣ се, дѣнѣмо, дѣнѣ, здѣнѣта, дѣте, дѣтега, дѣтегу, са малйм дѣтетом, дѣца, остала са шѣстѣро дѣцѣ, нйшта нйсу дѣци тѣли, дѣцо, дѣтѣнци, дѣтелина, дрѣмали, задрѣмала, одрѣшѣ || одрѣше, да им се одрѣшй врѣћа, цглѣб, низа цглѣб, у цглѣбу, процглѣбили, процглѣбљено, жглѣзда, жглѣзду, звѣзда, звѣзда Даница, ѣно Звѣздѣ Даницѣ, звѣзду, зѣзде (2 × ; ном. пл.), зѣв, зрѣб, зрѣ, сазрѣ, зрѣла, зрѣле, сазреле, сазрело, испѣвѣда се, испѣведй се, да јѣдѣ, јѣдѣм, јѣдѣш, јѣдѣмо, јѣдѣ, јѣли, јѣло, јѣдѣ, јѣло, кѣлѣвка, кѣлѣвку, с кѣлѣвкѣм, кѣлѣвчицу, кѣлено, кѣлѣнике (материјал за плафон куће: прѣ ймали кѣлѣнике па смо стављали трѣску), кѣдеља || кѣдиља, кѣдељѣ, кѣдељу, лѣво, лѣвѣм нѣгѣм, лѣвак, лѣк, лѣчй, лѣчила се, лѣчйм, излѣчила, излѣчена, лѣпо пѣвā, лѣпа му ље, лѣпи, лѣпѣг брашна, лѣвшу сѣстру одвео, лѣпѣта, прѣлѣвшāла се, Лѣпосава, Лѣпосави, Лѣпосаву, лѣпѣ блāтом, кѣмином се лѣпй, излѣпили, излѣпљен, облѣпљен, слѣпљено, лѣса, лѣсу, нā лесу нā лѣси, нā лесāма, лѣска, лѣску, под лѣскѣм, лѣсковина, Лѣшница, у Лѣшницу, лѣто, преко лѣта, лѣти, лѣја, у лѣји, лѣју, лѣју, лѣје, замѣњено, измѣнила, мѣсѣц, мѣсѣца, мѣсймо, умѣсймо || умѣсймо, замѣсйвали, у рѣднѣм мѣсту, мѣшā се, измѣшаш, смѣшāмо, умѣша, умѣшам, умѣшаш, мѣшине, млѣко, са млѣком, нѣдеља, нѣдељѣм, трй нѣдеље, сѣдам нѣдеља, Нѣдѣљко, Нѣдѣљка, Нѣдѣљку, Нѣдѣљково, Нѣдѣљковић, Нѣдѣљковиће, нѣкѣ, у некѣ корпу, нѣкад, ѣто Нѣмāца, Нѣмачкā капутлирала, нѣмачкā војска, у нешто, нѣшто ће бйти, Озрен, Озрена, Осѣчина, од Осѣчинѣ, у Осѣчини, у Осѣчину, пѣвā, пѣвāмо, пѣвају, пѣвало

се, пѣсма, пѣсму, прѣ било пѣсмй, пѣсак, по пѣску, плѣва, плѣву, у плѣви, плѣвња̋к, оплѣвећеш и то̋, ђплѣвљено, прѣ, прѣбацйли, прѣбацитѣ, док не прѣврй, прѣврне се, прѣгршт, прѣдајем се, прѣћеш || прѣјеш, прѣноћила, прѣплашило, прѣплетња̋ци (врста опанака), прѣраћено, прѣсѣчем, прѣсѣчеш, прѣсоллом, у прѣдњѣм чѣлу, прѣдошњй, прѣко брда, прѣко Дјунава, запрѣтила му, рѣжѣ, рѣжѣмо, изрѣжѣмо, нарѣжѣмо, нарѣжѣш, срѣжју, рѣзали, изрѣзали, изрѣзано, подрѣзавали, срѣзали, рѣка, на рѣци, на рѣкама, рѣтко, прорѣдили, рѣшила се, свѣдок, за свѣдока, да свѣдочы, свѣдочили, посвѣдочили, свѣт, у свѣту, свѣтлы се, просвѣтлыше, свѣтлыца (муња)²⁶, свѣтъак, свѣтъака, свѣћа, свѣћу, свѣће, свѣћа̋, сѣдй (през.), да сѣдйм, они сѣдѣ, сѣдѣмо, пѡсѣдамо, сѣјемо, сѣјју, сѣјали, сѣјало се, пѡсѣјѣмо, пѡсѣјали, сѣме, сѣмена, сѣкли, йсекли, насекли, ђсекла, ђсекѡ, сѣчѣмо, сѣчѣте, исѣчѣмо, ѡ дрвета се осѣчѣ, осѣчѣмо, осѣчѣте, прѣсѣчѣмо, прѣсѣчено, йсеца̋, йсеца̋мо, йсецајју, йсеца̋ш, сѣно, сѣна брѣме, сѣтила се, ја се сѣтиѡ, како се не сѣћам, слѣме, на слеме, на слемѣну, лѣтѣ момци за дѣвојком кѡ слѣпи, слѣпо, слѣпог мйша, слѣпѡ ѡко || слѣпо ѡко, слѣпца, ако смѣ, не смѣ, не смејју, снѣг, у снѣгу, срѣда, срѣдѣ, срѣдом, срѣдина || средйна, срѣдњу, срѣдња̋к, Срѣдоце, Срѣдоја, Срѣдоју, Срѣм, у Срѣму, Срѣтен, Срѣтена, Срѣтенови пањѣви, Срѣтеновог, срѣћа, срѣћу, са срѣћом, Срѣћко, Срѣћка, Стѣпан, Стѣпана, Стѣпандан, Ђакоња Стѣпан, Стѣпанију, стрѣја, стрѣју, стрѣла, стрѣлу, тѣсто, трѣба̋, нйје трѣбало, трѣбила, отрѣбили, отрѣбљено, трѣшња, трѣшњу, трѣшње, трѣшања, црѣва се употрѣбе, употрѣбили, не употрѣбљива, лѣбац, лѣба, лѣбна̋ вурина, у лѣбној вурини, тѣла, тѣли, цвѣт, у лѣвѣту, цвѣће, у цвѣћу, цвѣћа, Цвѣта, Цвѣти, са Цвѣтом, Цвѣтину кра̋ву, цвѣтаста, цвѣтасте су, цвѣтастога вола, Цвѣтко, Цвѣтка, Цвѣтково дѣте, Цвѣтуља, Цвѣтуљу, цѣв, цѣви, цѣвчица, цѣвчицу, цѣдй се, цѣдйш, цѣдймо, цѣдила, цѣдилѣ, цѣдили, исцѣдйм, исцѣдили, исцѣдйш (2 ×), йсцѣђено, процѣди, прѡцѣди се, прѡцѣдимѡ, процѣдилѣ, цѣдалька, цѣдальку, цѣдило, цѣћ, у цѣћу, цѣћом, цѣла зйма, цѣлѣ нѡћи, цѣлу нѡћ, цѣпа̋, цѣпам, цѣпа̋мо, цѣпа̋ш, йсцѣпаш, йсцѣпа се, йсцѣпали, поцѣпали, поцѣпамо, поцѣпа̋ш, цѣпаница, уѣпа̋нцу, цѣпаницѣ, цѣпка, цѣпку, йѣпке, расцѣпи, расцѣпили, расцѣпиш, расцѣпимо шљйву, црѣва, црѣп, са црѣпом, црѣпара (врста фуруне за печење хлеба).

Примери са секундарним е: јѣзѣлица || јѣзилица, јѣзѣлицу — белѣца (трѣшња), белѣцу, на белѣци, белѣце, белѣца̋ — јастрѣб, јастрѣба, за јастрѣбом — бундѣва, од бундѣвѣ, у бундѣви — прѣлѣпйм, вода се прѣбавй, поред: прйтиснѣм, на прйчѣст, на прйчѣшѣ.

ЛИКОДРА

пѡбегла, пѡбегли, пѡбегѡ, бѣла, бѣло, бѣлѡг, бѣлу, избѣлѣла, блѣда, блѣдо, брѣг, на брѣгу, брѣзасто, вѣк, у вѣку, вѣшали, ђбесй, ђбешена, врѣмена, врѣћа, врѣћу, у врѣћи, врѣће, у врѣћама, загрѣвали, двѣ, двѣста, дѣвојка,

²⁶ Реч је о још једној лексичкој подударности са источном Босном. У Ковачићима код Кладња, мом родном месту, увек је уместо „снйѣва“: „баца̋ свјѣтлыца“. Уп. и брз кѡ свјѣтлыца.

дѣвојку, дѣвојкама, дѣли, дѣлицо, подѣл^лла се, подѣлли се, подѣљено, дѣте, дѣтета, дѣца, дѣци, дѣцу, за дѣцѣм, звѣзда, звѣзду, зѣв, зрѣла, зрѣле, сазрѣла, сазрело, јѣди, јѣдѹ, јѣла, јѣли, лѣво, лѣпа, лѣпе, лѣпо, лепѣта, залѣп^лла, лѣса, лѣсу, на лѣси, лѣсе, на лѣсама, лѣска, лѣску, лѣсково дрво, лѣто, лѣтѣс, мѣсец, нѣдеља, Нѣдѣљко, пѣсак, у пѣску, плѣва, плѣву, оплѣви, прѣ, прѣшла, рѣжѣ, љзрѣжѣ, срѣжѣ, рѣзала, рѣзѣ, љзрѣзѣ, на-рѣзано, срѣзала, срѣзали, рѣка, у рѣку, у рѣци, рѣтко, рѣћѣ, рѣч, у рѣчи, свѣт, по свѣту, свѣтлѣ му, просвѣтли ти њѣма, свѣћа, свѣћу, свѣће, свѣћа, сѣкла, сѣкли, љсѣкли, љсечено, ѣсѣкѣ, ѣсѣкли, прѣсѣкли, сѣћа се, нѣ сѣћа се, сѣтили се, слѣме, слѣпа, слѣпи, слѣпу, слѣшца, на срѣд ливадѣ, на срѣд гѹмна, срѣдина, срѣдња, срѣдњу, Срѣтен, Срѣтена, Срѣтеново, срѣћа, нѣгди срѣћѣ, срѣћу, сѣ срѣћѣм, трѣба, нѣ трѣба, трѣшња, трѣшњу, трѣшања, цвѣт, на цвѣту, свѣће, цвѣћом, Цвѣта, Цвѣти, Цвѣту, Цвѣтко, Цвѣтку, цвѣтаста, цвѣтасто, цѣв, у цѣви, цѣви, цѣвчица, цѣвчѣшу, цѣди, цѣдѣмо, цѣдили, љсцѣдиш, ѣцѣћено, процѣдѣло се, процѣд^лла, цѣћ, цѣћа, у цѣћу, цѣћом, цѣпѣ се, цѣпѣш, цѣпѣ, цѣпала, нацѣпала, нацѣпали, поцѣпала, црѣва, црѣп, по црѣпу, на црѣпу.

БАЊЕВАЦ

бѣгали, побѣгли, побѣгошѣ || побѣгоше, побѣгнѣм, бѣжѣли, бѣжѣ, бѣште, бѣжанија, у бѣжанију, бѣда, у бѣди, бѣла, бѣла крпа, бѣлѣ лѹк, бѣлѣг лѹка, убѣл^лла, бѣлѣ се, убѣлиће га, бѣлце, брѣг, на брѣг, на брѣгу, ѣвѣ-јемо, ѣвѣјали, вѣк, у вѣку, вѣнац || вѣнац, вѣнца, увѣнчили, ѹвѣнчѣмо, врѣдне, врѣдну, дѣ, дѣ лѣжѣ (где је лежаѣ), грѣце, док се ѹгрѣце, ѹгрѣвѣш, загрѣвѣш, двѣ, двѣста, дѣвојка, дѣвојци, дѣвојку, дѣлѣш, дѣлли, ка смо се одѣл^лли, одѣл^лла се, подѣлила се, подѣлло се, дѣте, дѣтета, дѣца, са пѣторѣ дѣцѣ, дѣци, дѣцу, дѣцо, са дѣцѣм, дѣтѣнци, цглѣб, цглѣба, зѣв, зрѣѣ, зрѣла, зрѣле, сазрѣла, јѣдѣмо, јѣдѣш, јѣла, јѣли, јѣсти, да јѣм, кѹ-дѣља || кѹд^лља, кѹдѣље, на лѣвѹ страну, лѣк, лѣкови (али: лѣкар, лѣкари, лѣкару), лѣчицо се народ, лѣчицо (лечено) излѣчицо, није се излѣчила, љзлѣчѣм, лѣпа му Крватѹша (Хрватица), лѣпе, лѣпо, лѣпо радѣ, лѣвшѣ би било такѣ, лѣса, лѣсу, на лѣсу, на лѣси, лѣсе, пѣ лѣсама, лѣска, лѣску, лѣскѣв штап, лѣсково дрво, лѣшњикѣва, лѣто, прѣко лѣта, лѣти, лѣтѣс, у лѣтину || ѹ лѣтину, мѣсѣмо, мѣсиле, мрѣти, нѣки пута, нѣдѣља, чѣтири нѣдѣље, одѣло, у одѣлу, наѣ сам се вишѣ змија прѣ бѣјала, ѣни су прѣ љзгин^лли, прѣ велѹ (веле, кажу), прѣ правѣто сѹкно, прѣгледѣ, свѣ зѣвала прѣзименом, прѣпрѣчѣ се, прѣпрѣчили, прѣт кућу, прѣд њѣма, прѣд нашѣм вѣјскѣм, наѣпрѣд, прѣкѣ кућѣ, прѣкѣ њѣва, прѣкѣ поља, рѣжѣ, срѣжѣ, нарѣзѣ, срѣзѣ, срѣзала, рѣка, рѣку, у рѣку, из рѣкѣ, рѣтко, рѣтко долази, рѣтка, рѣтка крпа, рѣтко сѣто, рѣћѣ, рѣч, у рѣчи, свѣт, по свѣту, није било свѣтла, свѣтли, није ми свѣтлицо, свѣћа, свѣћу, гѣрѹ свѣће, свѣћа, сѣдѣ, сѣдѣм, сѣдѣ || ѣни сѣдѹ, па се сѣдѣ, сѣдала, сѣдајѹ, сѣд^лла, сѣдѣли, сѣдали, сѣдо (1. л. аориста), сѣсти, пѣсѣдали, сѣјемо, пѣсѣјемо, сѣкла, сѣкли, сѣкѣ, љсѣкла, љсѣкѣ, насѣкли, насѣкѣ, пѣсѣкли се, расѣкѣ, сѣчѣмо, љсѣчѣ, љсѣчѣмо, сѣчѹ, прѣ-сѣчѣ, прѣсѣчѣмо, прѣсѣчѹ прѣсѣчено, усѣчѣмо, сѣчѣари (дрвосече,

они који „сечу шуму”), сѣме || сѣме, сѣхам се, сѣтили се, снѣг || снѣг, на срѣд рѣкѣ, срѣда, ни срѣдѣ ни пѣткѣ, на срѣдини, бвце Срѣдине (вероватно хипокристик од Средоје), Срѣтен, Срѣтена, Срѣтеново, срѣћа, срѣћу, срѣћѣ ми, Срѣћку, Срѣћку, Срѣћково, до Пѣтринѣ стѣнѣ, трѣба, трѣбам да одѣм, трѣбила, трѣшња, на вр трѣшњѣ, са вр трѣшњѣ, лѣб, лѣба, лѣбац, нису тѣли, цвѣт, цвѣта, цвѣће, цвѣтаста, цвѣтасто, Цвѣта, Цвѣту, Цвѣтино, Цвѣтко, Цвѣтка, цѣв, цѣви, цѣди се, исцѣди, исцѣдла, нацѣди, па се процѣдла, процѣдла, процѣђено, цѣдило, цѣђ, у цѣћу, са цѣћом, цѣлѣ зимѣ, цѣлу нѣћ, цѣпали, цѣпѣ, нацѣпали, поцѣпале, црѣва, црѣп, на црѣпу.

Примери са секундарним е: прѣвѣићано, прѣставѣм пасуљ, прѣслављамо, прѣчѣстила се, док се не прѣчѣстим.

ШЉИВОВА

побегла, побегле, побегѣ, бѣжѣли, бѣжѣло, бѣжати, бѣжѣ, бѣжи, бѣжим, бѣда, у бѣди бѣдни, бѣла, пѣлене бѣлѣ, бѣли лѣк, бѣлим лѣком, бѣло, бѣли се за тебѣм, бѣлѣ, бѣлиш, избѣлѣ бѣлѣце (беланце у јајету), у бѣлѣцу, бѣсан, бѣсна, бѣсне, побѣсниѣо, блѣда, блѣди, брѣг, на брѣгу, брѣза, од брѣзѣ, брѣзову грану, брѣзовина, брѣзовину, брѣзаста, брѣзасто, Брѣзуља, Брѣзуљу, вѣцѣ, вѣцѣмо, вѣк, у вѣку, увѣк, вѣнац, два вѣнца, вѣнце || вѣнце, увѣнѣимо, увѣнѣим, вѣнѣамо, вѣшѣа, вѣшѣ, извѣшѣа, извѣшали, обѣсила, вѣшалѣца, вѣшалѣцу, на воликѣ вѣшалѣце, вѣштица || вѣштѣца, вѣштицу, дѣ има вѣштиѣца?, врѣдна, стаљам врѣлу вѣду, врѣло, врѣћа, врѣћу, из врѣћѣ, врѣће, у врѣћама, врѣме || врѣме, дѣ сте?, дѣ вода?, загрејала, загрејѣ, угрејѣ, две киле ѣмршѣја (ѣмршѣја = масноћа, масни састојѣци од којих се прави сапун), по двѣста килѣа, дѣвојѣка, бѣжи од дѣвојѣкѣ, дѣвојѣци, дѣвојѣку, кѣло дѣвојѣка, задељѣа, дѣлим, дѣли, дѣлиш, ѣдѣлим се, па се ѣдѣлиш, ѣдѣла || ѣдѣла, подељѣиће се и ѣни, дѣнѣ се, дѣнѣмо, садѣнѣмо, дѣте (вокатив: дѣѣте), дѣтѣта, дѣтѣту, дѣца, дѣцѣ, дѣци, дѣцу, дѣтѣнци, дѣтѣнце, звѣзда, звѣзду, звѣзде, зѣв, прѣзѣнѣ, прѣзѣнѣмо нѣте, зрѣ, узрѣ, зрѣла, зрѣле, зрѣло, сѣзрѣла, сѣзрѣле, јѣдѣ, јѣдѣм, јѣдѣте, јѣдѣ || јѣдѣ, јѣсти, јѣла, јѣле, јѣли, ујѣло, јѣмо, колѣвку, кудѣља || кудѣља, от кудѣлѣ, кудѣљѣм, лѣва, лѣвѣу чѣрапу, лѣвѣм нѣгѣм, лѣја, лѣју, по лѣѣи, лѣк, са лѣком, лѣчи, лѣчили, излѣчила, излѣчиле се, излѣчена, лѣп ти витѣљѣр (врста чаршафа), лѣпа, лѣпе, лѣпу цѣрцу, лѣпо мѣшљѣг, лѣпо га попрѣшѣеш, лѣпѣг момѣчиѣа, нај лѣвшиѣѣ дѣте, нај лѣвшиѣи пѣкмѣз, лѣса, лѣсу, на лѣсу, на лѣси, лѣсе, лѣсѣа, на лѣсе || на лѣсе, на лѣсама, лѣсѣа, на лѣску, лѣто, прѣлѣта, лѣти, лѣтѣс, у прѣлѣће, мѣна || мѣна мѣсѣц, мѣсѣца, мѣсѣ, замѣсѣи, замѣсѣ, мѣсѣмо || мѣсѣмо, умѣсѣи се, умѣсѣимо, намѣстила, намѣстѣмо, смѣстѣи, смѣстѣм || смѣстѣиш, мѣшали || мѣшали, мѣшина || мѣшина, нѣдељѣа, Нѣдељѣко, Нѣдељѣка, Нѣдељѣковиѣи, Нѣдељѣковиѣе, ѣсетѣи, ѣсетѣили, пѣсѣк, у пѣску, плѣва, плѣву, не плѣвѣ, прѣ, ѣ прѣ, прѣдѣа, прѣдѣ, прѣдѣ, прѣђе, не прѣђе, прѣшѣ, прѣд ѣима, прѣкѣ куѣѣ, прѣкуѣам, прѣкуѣамо, прѣмѣстѣмо, дѣћу прѣноси, прѣплѣтѣѣаѣи (врста ѣпанѣа), прѣплѣтѣѣѣке, прѣсола, прѣсутре, прѣт куѣу || прѣт куѣу, прѣт куѣѣм, прѣсѣк, рѣжѣ, из-

режѣ, срѣжѣ, рѣзала, рѣзале, рѣзали, рѣзѣ, љзрѣзала, љзрѣзали, нѣрѣ-
 зали, нѣрѣзѣ рѣка, рѣку, у рѣци, рѣчица, рѣтко, рѣтке, рѣћѣ, рѣћу, свѣт,
 по свѣту, кѣ гѣд и свѣтло, свѣтлѣ, свѣтѣак, свѣтѣака, свѣтѣаци, ѣне да
 свѣтлѣ свѣтѣѣку, свѣћа, свѣћу, свѣће гѣрѣ, свѣћицу, сѣдѣ, сѣди, сѣдала,
 сѣдали, пѣседајѣ, пѣседали, сѣднѣ, сѣднѣм, сѣднѣмо, сѣднѣте, сѣднѣш,
 сѣднѣ, сѣе се, сѣѣмо, сѣјѣ, пѣсеѣмо, пѣсејѣли кѣрузе, сѣме, сѣкла, сѣкле,
 сѣкли, сѣкѣ, ѣсекле, нѣсекла, нѣсекли, нѣсеко, прѣсекли, прѣсекѣ, сѣче,
 || сѣче, сѣчемо, сѣчу, сѣци, засѣчу, исѣчѣм, исѣчѣш, исѣчемо || исѣчѣмо,
 насѣче, осѣчѣм, осѣчѣмо, осѣчѣш, сѣно, кѣ ѣ сѣно, сѣна ил слѣмѣ, сѣћѣм
 се, слѣме, нѣ слѣмену, снѣг, у снѣгу, у сѣд гѣвна, на сѣд ѣѣвѣ, сѣда,
 до сѣдѣ, на сѣдини, Сѣтен, Сѣтена, Сѣтену, Сѣтѣнова мѣјка, Сѣ-
 тѣнову дѣцу, сѣћа, сѣћу, сѣ сѣћѣм, Сѣпѣѣдан, сѣрѣла, устрѣлѣ га (3 ×),
 трѣбѣ л ти, трѣбѣм, трѣбила, трѣшѣѣ, трѣшѣу, нѣ трѣшѣу нѣ трѣшѣи,
 вѣдѣ (види де) нѣде кѣ трѣшѣѣѣ, лѣб, лѣба, лѣбац, тѣла, тѣли, цвѣт
 цвѣта, на цвѣту, цвѣће, Цвѣта, о Цвѣтѣ, Цвѣти, Цвѣту, Цвѣто, Цвѣтко,
 Цвѣтка, Цвѣтково, Рѣдѣјка Цвѣтѣновица (верѣватно жена неког Цвѣ-
 тѣна), цвѣтаста, цвѣтасто Цвѣтуља, Цвѣтуљи, Цвѣтуљу, цѣв, цѣви, цѣди,
 цѣдила, цѣдиле, цѣдѣли, цѣдѣмо, цѣдите, ѣсѣдѣ се, ѣсѣдѣм, нѣцѣдѣм,
 нѣцѣдиѣ, нѣцѣдила, прѣцѣдѣ се, прѣцѣдѣм, прѣцѣдиѣмо, прѣцѣдѣла, прѣ-
 цѣдѣш, цѣдило плѣканѣ, у цѣдилу, цѣћ, у цѣћу, са цѣћѣм, цѣѣ, цѣѣ дѣн,
 цѣпѣмо и вѣдѣмо кѣчице, цѣпали, исѣпѣ, цѣво, цѣва, цѣп, на цѣпу.

Примери са секундарним ѣ: на прѣмер, прѣказа, прѣказало му се.

III

СУДБИНА ЈАТА У АЗБУКОВИЦИ И УЖИЧКОМ ПОДРИЊУ АЗБУКОВИЦА

Када је реч о судбини старога јата, Азбуковица је, ван сваке сумње, далеко најинтересантнија и најзагонетнија област на србијанском, и не само србијанском, терену. До сада су је посећивали дијалектолози, етнолози и историчари и сви су се изјаснили о говору ове зоне, у првом реду о карактеру замене тога старога гласа. Наука је одавно обавештена о томе да у Азбуковици има села у којима претеже икавски изговор, да у другим преовладава ијекавизам, да се у трећим преплићу ова два наречја, а уочено је и све снажније надирање књижевног екавизма. Остали су безуспешни покушаји да се размеђе та наречја, да се одреде границе икавштине према екавштини и ијекавштини. Азбуковички икавизам је „сметао” и „кварио рачуне” и дијалектолозима и етнолозима јер је био тешко објашњив на том терену.

У лето 1980. године посетио сам следећа азбуковичка села: Горњу Љубовићу, Доњу Љубовићу, Горњу Оровицу, Доњу Оровицу, Торник и Савковић. У већини наведених насеља боравили су Х. Хирт и М. Московљевић и из њих донели дијалекатске податке. Основна разлика између њиховог и мог материјала лежи у чињеници да ни Хирт ни Московљевић нису приметили присуство незамењенога јата у горњоазбуковичким селима, а према грађи којом ја располажем, тај крупни архаизам чува се још у Горњој Љубовићи, Горњој и Доњој Оровици и Савковићу (наравно, уколико је мој информатор из овога села веродостојан представник локалног говора; в. ниже). Када се упореде прилике у вези са јатом на простору од Мислођина до Г. Љубовиће, уочавају се неки моменти који Азбуковицу (мислим на села која чувају е) донекле издвајају из целог комплекса. Наиме, у овој зони је уочљиво:

а) присуство већег броја лексикализованих јекавизама: *ћевер*, *једи*, *йойље* и сл. (истина, понешто од ових примера, али ипак ређе, може се чути и у подгорским селима, пре свега оним која су ближе Азбуковици и Дрини);

б) снажно надирање екавизма из књижевног језика (поред „сталних“ екавизама типа *йело, йосле, укисели* и сл. може се чути и: *бело, венаци, девојка, лејо, сећам се, цеди* и сл., чега у осталим зонама код најстаријих жена у принципу нема или има у знатно мањој мери).

Иако је незамењено јат овде угрожене, ипак се још увек сасвим лепо може чути у готово свим позицијама и примерима у којима је констатовано и у другим срединама где је члан фонолошког система.

У излагању грађе записане и снимљене у Азбуковици донекле ћу одступити од правила поштованог у осталим случајевима. Наиме, изједна ћу за свако село давати комплетан материјал (без раздвајања примера са *е* од *икавизама, екавизама* и *ијекавизама* по посебним поглављима), а на крају ћу наводити Хиртову и Московљевићеву грађу.

ГОРЊА ЉУБОВИЋА

а) Примери са *е* < љ: побегла, побегли, бѣжали прико Прдслопа, у бѣди, бѣла, бѣлѣ трѣшње, бѣли лѹк, лѹка бѣлѹга, бѣлу, обѣлѣмо, ако се убѣлѣ, кад убѣлѣмо, брѣг, брѣза, брѣзу, брѣзаста, Брѣзуља, Брѣзуљу, за Брѣзуљом, вѣј вакѹ, вѣјемо шѣнцу, да се развѣје, развѣјемо шѣнцу лѹпатѹм, у вѣку, вѣнце нѣко (неко) ѹвѣнчи, ѹвѣнчили, вѣтар, вѣша, вѣшајѹ, вѣшали, па вѣнце обѣси, врѣћа, врѣћу, дѣ ћемо кѹпус?, дѣгод, ѹтрејемо, ѹтрејеш, двѣ, двѣста, дѣлим, дѣлиш, издѣли, издѣлѣ се, подѣлѣ, раздѣлѣ, раздѣлѣћемо, дѣнѹ, здѣнѣмо, подѣнѣмо, садѣнѣмо, дѣте, са дѣтетом, дѣца, направѣ ѹпанке за дѣце, дѣци, дѣцу, цглѣб, цглѣбови (2 ×), звѣзда, звѣзду, ѹстанѣ зѣв, испијучѹ онѹ јѣд, гѹјина јѣд (змијски отров, али: јѣсти, јѣли, јѣди итд.), лѣја, лѣје, лѣк, лѣчи се, лѣчили, док је лѣп, лѣпа буранија, лѣпо, лѣса, на лѣсу, лѣсу, лѣсе, на лѣсе, на лѣсама, лѣска, лѣску, на лѣсци, лѣшник, лѣшници, лѣто, лѣти, мѣњати, мѣсимо, па се ѹмѣси, ѹмѣсимо, нѣ мере да кѹпи одѣло, пѣсак, плѣва, плѣву, плѣвѣмо, оплѣвѣмо, прѣ дѹћѣ гѹстијѹ („пре дођу гости“), ѹтпрѣ, прѣшло, прѣд нас, рѣжѣмо, рѣжѹ, нарежѣ, срѣжѣ, срѣжѹ, рѣзали, срѣзали, у рѣку, рѣкѹм, рѣтко, рѣтко и чѣсто сѣто, рѣћѣ сѣто, ни рѣчи, свѣт, по свѣту, свѣтло, прина тѹм свѣтлу, свѣтњаѹк, свѣтњаѹци, свѣћу, свѣће, по свѹ нѹћ се сѣди, сѣдимо, сѣднѣ, сѣднѣмо, сѣднѹ, што се сѣјѣ, сѣје се, сѣјемо, сѣјѹ дѣтелину, нѣ сејѹ, насејѣмо, посејѣ, посејемо, сѣме, сѣкли, исѣкли, насекли, насекѹ, сѣчѣш, исѣчѣ се, исѣчѣмо, осѣчѣмо || осѣчѣмо, осѣчѹ бадњаѹк, усѣчѹ бѣлѹг лѹка, присећам се кад је рѹто било, слѣме, на слѣмену, слѣпи, срѣда, срѣдња, срѣмаѹ (врста лука), Срѣтен, Срѣтена, срѣћа, срѣћу, Срѣћко, Срѣћку, стрѣла, тѣсно, трѣшња, трѣшњу, трѣшње, лѣб, на лѣб, лѣпѹга лѣба, цвѣт, цвѣће, Цвѣта, Цвѣти, цвѣтаста на чѣлу, цвѣтасту, Цвѣтуља, Цвѣтуљу, цѣв, цѣви, цѣдѣ станѹрце млѣко, цѣди се сѣрће, испѣди се, нацѣди се, процѣди се, имѹ цѣди“ѹнѹца, цѣдело, зацѣдѹљнимо, цѣћ, у цѣћу, са цѣћем, црѣва се извадѣ, црѣп, покрѣвајѹ црѣпом.

Секундарно *е* долази у примерима: цѣдело, — јѹстрѣб, јѹстрѣба, јѹстрѣбови, — на прѣмер.²⁷

²⁷ Нејасно је да ли *е* у облицима под ведѣнѹцу, у ведѣнѹцу представља континуант јата или, пак, затвореније *е* уз назал *н*, односно *ѹ*.

Икавизми:

- у болници, по Царини, у никој планини, по слањни, на сопри
- није мени зорли (тешко), себи
- на волоима
- он^{ма}ма огарком, с отима (инстр. једн.) уће у кућу, којекаки колача, пале свеће мртвим
- видла, жив^{ла}ла, пролёт (пролетети)
- привијају нике грашке, нике су знале, изишоше (изишоше) гумењаци никй, ступом ником ступамо, у никој планини, нико бравче, играмо се камењца никог, нико се опиче, нико увенчи лук, нико је изгинуо, нико се вратио кући, нико је умро, дне се ништа довикују, изброје ништо, никад (некад) пббце време (лед, град).
- притачемо, — прико Прдслопа, — прина томё
- било прдстице, није, нисам, нисмо
- куд^{ла}ла, кот куд^{ла}ла, кудиљу, — гњздо, са гњздета.

Екавизми:

Поред „сталних” екавизама типа кйселймо, пдсле || пдтље, воде (овдје) забележио сам и: бёло, лёпа, пёва, вётар, цёло и сл.

(И)јекавски рефлекс долази у примјерима: пдтље || пдсле, дйјете (вок.), јести, јёди, јёли итд., али јёд (змијски отров).

Г. Љубовића је, по Московљевићу, место „с добро сачуваним икавским говором”, из којег он доноси следеће примере: „*билежшии, вишрењача, дикоји, дйца, кудйлка, лий, мйшо, недйльник, идникй, идслй, йризивали* (презивали), *Придбравжёње, сиди, сйшии се, сдзриле, умри* (аор.), *йрибало је*”. (ЈФ XXVI, св. 1—2, 479).

ГОРЊА ОРОВИЦА

а) Примери са е<ђ: побегли, не побегну, бёжи, бёда, бёла, бёли лук, лўка бёлог, бёли се, брёзаста, развејемо, у вёку, увенчимо, увенчили, вёшали, вёшо, дбесймо, брёмена, врёна, врёну, у врёни, дё (гдје је) цўра?, угреце се, угрецеш, угрецемо, угрёва се, грёк, двё, двёста, дёли, дёл^{ли}ли, подёл^{ли}ли, дёни, саденёмо, садену, дёте, дётета, дётету, дёца, дёце, дёци, дёцу, дёцо, дрёново, зёв, прёзёне, прёзёнемо, да зрё шён^{ца}, зрёла (3×), сдзрела, на лёци, лёју, лёп, лёпа, лёпо, најлёвшија, лёк, лёчи се, излёчили га, излёчишеш се, лёса, лёсу, на лёси, на лёсама, млёко, нёдеља, нёдељу, Нёдёлко, Нёдёлково, плёва, плёву, плёвёмо, наплёвёмо, оплёвёмо, прё, прёкопамо, прёломё, прё нй (пред нйх), прёд^{зим}ма, прёко нё, рёже, нарёжё, срёжy, рёзала, рёзо, нарёзала, срёзали, рёка, у рёку, рётко, рёћё, свёт, на свёту, свёна, свёне, свёну, сёд мацо, сёди мацо (тим речима се „мами” рој пчела да уђе у кошницу), сёдй, (през.), сёдйм, сёднё, сёднёмо, посёдају, посёдали, сёј, сёје се, сёјемо || сёјёмо, посёју, сёме, сёмена за семена, сёкла, сёко, йсёкли, сёче, сёчу,

исѣчѣ, исѣчѣмо, исѣчѣу, осѣчѣ, осѣчѣмо, осѣчѣу, слѣме, на слѣме, слѣпа, слѣпй мйш, нйсу смѣле отйћи, не смѣдѣ отйћи, срѣдина, на срѣдини, срѣдѣу, Срѣдоѣе, Срѣдоја, Срѣтена, Срѣтенице, срѣћа, Стѣпавѣдѣн, стрѣја, трѣба ли, не трѣба, трѣшња, трѣшњу, лѣб, лѣба, лѣбац, цвѣт, на цвѣту, цвѣће, цвѣтасто, Цвѣтко, цѣв, цѣви, цѣди, цѣдили, цѣдиш, йсѣѣ-
ђено, процѣдймо, цѣђ (3×), цѣђа, цѣлий, цѣпа се, цѣпају, цѣпанѣца, цѣ-
панѣцу, цѣпка, црѣво, црѣп, на црѣпу.

Секундарно е имамо у примерима: белѣца, белѣцу, белѣце, са белѣ-
цама, — прѣповѣсти, прѣслонѣ, прѣстаѣймо (приставимо) кѣпуса, прѣ-
чѣстимо се.

б) Икавизми:

- млѣди (невести), пѣ слами, на срѣдини
- на врѣтима
- онйм дрѣветом
- вйдла, жйвили
- прйврй (преври)
- стѣријѣ, нѣвију — нйје ми дѣб, нйсам йшла, нйсу ймали
- кѣдиљу, кѣдиљѣце — сйкира, сйкиру, сйкирѣм — дйтићи (3×)

в) Екавизми:

пѣтлѣн || пѣтље, дѣле, угѣѣждймо лѣпо, пѣсма, плѣви.

г) Ијекавски рефлекс констатовано сам у ликовима: пѣтље ||
пѣтлѣн, ѣвѣр, ѣвѣра, ѣвѣру, јѣдѣ, јѣли итд.

И Горња Оровица, према Московљевићевим подацима, иде у ред
села „с добро сачуваним икавским говором”. Његови примери „икав-
ског” изговора су: „*бѣжйше, бйше, бйјѣде, врѣмена, двй, дйше, дйци, дѣсйш,*
зрѣла, кѣдиља, лйшо, масйшо, нѣдиља, Нѣдиљко, дбисила се, бвди, йднйше,
йрй (пре), йрако, рйшйко, сйно, Сйшйѣн, цйла”. (ЈФ XXVI, св. 1—2, 479).

ДОЊА ОРОВИЦА

а) Примери са незамењеним јатом: избегли смо, побегла, бѣжй,
бѣла, бѣлий лук, бѣсан, бѣсна, брѣг, на брѣгу, брѣзу, брѣзово дрво, брѣ-
зоѣина, Брѣзуља, Брѣзуљу, брѣст (3×), вѣју, развѣцала, вѣк, у вѣку,
ѣвѣк, вѣнац, вѣнчају се, вѣнчали се, ѣвѣнчимо, вѣшали, вѣшалицу, врѣћа,
йз врѣћѣ, врѣћу, у врѣћу, дѣ си бйла?, угрѣвѣ се, угрѣѣмо, двѣ, дѣвѣјка,
дѣвѣјку, дѣлѣли, раздѣлѣли, дѣнѣ, дѣте, дѣтета, дѣца, дѣци, дѣцу, дѣу
дѣтењѣм, дѣчѣца, низа шглѣб, звѣзда, звѣзду, зѣв, зрѣла, зрѣле, дѣзрѣло,
сѣзрѣло, йзѣделица, кѣдѣља, кѣдѣљу, кѣдѣљѣ || кѣдиљѣ, лѣја, лѣју, лѣк,
лѣчили, излѣчили, лѣпо, лѣпо йдѣ, лѣса, лѣсе, лѣсу, замѣсймо, мѣсто,
нѣкѣ, Нѣмци, плѣва, прѣ, у прѣпади, прѣд ветар, рѣжи, срѣжѣмо, рѣзали,
рѣка, пѣлий свѣт, по свѣту, свѣтѣак, свѣћа, свѣћу, сѣди, сѣдймо, пѣседали,
нѣсѣѣ, нѣсѣѣмо, нѣсѣѣш, нѣсѣмницу, сѣме, сѣкли, йсѣкли, нѣсѣкла,

сечѣ, сечѣмо || сечемо, весѣљак (бадњак) се осечѣ, осечу, испресѣцамо, она се сѣћа, не сѣћам се, слѣме, снѣг || снѣг, на средини, средњу, Срѣтен, Срѣтена, срѣћа, срѣћу, тѣсна, тѣсто, трѣба, не трѣба, трѣбало, трѣшња, око трѣшњѣ, трѣшњу, лѣб, ђ лѣбу, цвѣт, цвѣће, цвѣћа, цвѣтаста, цвѣтасту краву, Цвѣтко, Цвѣтка, Цвѣтуља, Цвѣтуљу, цѣв, на цѣви, цѣви, цѣди, цѣдимо, ицѣдѣ, оно се ђцѣдѣ, ђцѣдѣм, процѣдѣмо, цѣћ, цѣћа, у цѣћу, цѣли свѣт, цѣпа, поцѣпамо, црѣп, на црѣпу.

Примери са секундарним е: белѣца, белѣцу, белѣце || бѣлице, — прѣгњавѣ (пригњаве), прѣглавци.

б) Икавизми:

- о јесѣни, на њиви
- мѣни, тѣби, сѣби
- са његовим сѣном, на кривим нѣгама
- вид^мли, нѣсам видла, живи^ио, проживила
- нѣје, нѣсам, нѣсмо
- нѣгди
- рани^иѣ
- кудилѣ | кудѣлѣ, — сѣкира, сѣкиру, сѣкиром, — дѣтићи, дѣтиће — гњѣздо, у гњѣзду, угњѣздѣмо.

в) Екавизми

Поред случајева типа тѣло, зѣница, пѣсле, укиселѣ, нѣде нису ретки ни примери са е ни у ситуацијама где је у начелу очувано незамењено јат: пѣбегли, пѣбегѡ, бѣла, бѣли, вѣнац, сѣ ветром, не веру^ѣѣ, дѣвѡјка, сѣденѣ, дѣтету, лѣпо, умѣсѣ, пѣсма, плѣвѣ се, сѣдѣ, сѣднѣ, насѣва^ш, сѣћам се, сѣно, Срѣтенице, тѣсто, двѣ лѣба, цѣди, цѣдѣмо, црѣво.

д) (И)јекавски рефлекс стоји у ликовима ѣвѣр || дѣвѣр, ѣвѣра, ѣвѣре, јѣдем, јѣдѣте, јѣду, јѣли. Наравно, и овде је вокатив дѣјете.

У обема Оровицама је боравио Хирт. Доносим његов текст и примере везане за ова насеља: „*Noch ausgeprägter herrscht das i in dem hoch im Gebirge gelegenen oberen und unteren Orovisa, wengleich es auch hier genug Leute gibt, die e und je sprechen. Notiert habe ich dort: bileži, gñzdo, dvo čeri, ditić, nisu ditiće pod kuće, dica, zřilo, kudilja, lib, niki, nikāk, nikōliko, osicat, prilaz* ‚Durchgang durch eine Hecke‘ *prisidnik, prolitōs, jesi razgatio, svi, ne smi, tribalo, trišnja*. Daneben aber *čovjeka, grēk, ded, đevē, đēca, vrēme, ljerōta, dēte, lēba, mēsec dānā* u. s. w., aber man sagt auch *levada, lēra* (Linde)“ (Хирт, *нав. дело*, 15—16).

Московљевић из Д. Оровице даје ове икавизме: „*бѣше, врѣмена, двѣ, дѣше, дѣшић, дѣца, дѣци, дѣчица, дѣсѣила, дѣсѣи, зрѣло, кудѣла, лѣб, мѣшо, недѣља, Нѣдѣљко, ѡвди, ѡсичено, ѡдби^иоше, ѡдѣлиши, ѡдѣширѣј, ѡднѣде, ѡресидник, ѡрако, брѣ ѡрѣ* (пре), *рѣжѣ, садивено, свѣи, сѣно, не смѣ, Сѣши^инѣја, шѣде* (хтеде), *шрѣшиња, шрѣшињак, цѣла*“ (ЈФ XXVI, св. 1—2, 480).

САВКОВИЋ(И)

У овом планинском селу у подножју Медведника Московљевић је „записао највише икавизама”. „Уколико се не говори икавски, говори се екавски, далеко више него ијекавски, можда под утицајем књижевног језика. Према уверавањима старих људи, раније се говорило још чистије икавски”. (ЈФ XXVI, св. 1—2, 481). Московљевић наводи десетине примера *šmāa бажи, dīca, idīurā* и сл., а код Хирта налазимо једино ликове *dīte, livše, ždribe, sino* (Хирт, нав. дело, 17).

Пошто горњи део села (Горњи Савковић; у разговору са мештанима и становницима суседних села чешће сам слушао облик *Sāvковић* него *Sāvковићи*, а једном сам чуо и *Sāлковић*) још није електрифициран, говор нисам могао снимати на магнетофонску траку, те је Савковић уз Ликодру код Крупња једино насеље у којем нисам испунио тај задатак. И још нешто. Када сам завршио јединопочасовни разговор са информатором, испоставило се да је реч о жени која је рођена у Оровичкој Планини, а не у Савковићу, како сам био у селу бавештен. Свестан дијалекатског шаренила Азбуковице, нарочито када је о рефлексима јата реч, по правилу сам контактирао са старијим женама рођеним у испитиваним местима. Отуда нисам сигуран да ли материјал који сам овде забележио веродостојно репрезентује локални говор или представља карактеристике родног села информатора (у својој радној свесци имам податке да је то 81-годишња *Јелена*, звана *Јелка* и да је родом из Оровичке Планине од Радовића). Можда у говору двају села и нема неких битнијих разлика. Поучен искуством у Гвосцу (в. ниже), не искључујем ни могућност постојања локалне, „махалске”, говорне диференцијације, јер Московљевић посебно наглашава „чистоћу” икавизма Савковића, где није „забележио ниједан пример са затвореним *e* место *и* од старога јата, нити мешање *и* и *e*.” (ЈФ XXVI, св. 1—2, 481—482).

Незамењено јат чуо сам у примерима: бѣжале смо дѣље, бѣжанија, брѣза, брѣзовина, Брѣзуља, Брѣзуљу, вѣнчају се, нѣ веша, да те обѣсимо, дѣ су, двѣ, дѣвојка, дѣвојци, по дѣвојку, дѣну, дѣте, дѣци, лѣпо, лѣпе су, лѣсе, на лѣсу, лѣти, мѣсец дана, умѣсім, намѣстѣш, прѣмѣстѣмо, прѣмѣшћамо, пѣсак, на пѣску, прѣ, пѣпрѣко, прѣмѣстѣмо, прѣмѣшћамо, свѣће (3×), сѣдѣ, сѣднѣ, сѣла, сѣли, сѣо, сѣјали, сѣме, сѣмена, сѣно || с*ѣно, осѣче, Стѣпан, лѣб, цвѣт, цвѣће, Цвѣтуља, Цвѣтуљу, цѣв, на цѣв, њспѣдѣ се, оцѣдѣ се, цѣћ, цѣпамо, цѣпанѣце, прѣп.

Секундарно *ѣ* имамо у овим случајевима: белѣца, белѣце, белѣца, — ѣзделица — бундева.

Поред лексикализованог јекавизма мѣј дѣјете (код обраћања женској особи) чуо сам још и ѣвѣр и с*ѣно || сѣно.

Од икавизама имам једино: кудѣљу, по планини, њѣговим кравама, живицо, а од екавизама: ђбе, ђкисели се, нѣде (2×), ђвде.

ТОРНИК

„Wenn man nach dem Orte fragte, wo *i* gesprochen wird”, пише Хирт, „so erfolgte stets die Antwort: in Tornik”. Немачки лингвист из Торника доноси следеће потврде икавског изговора: „*briza, brig*,

virijem, vištica, vriža, grizdo, gridta, dili se, drinovo, žlizda, zapivāmo, izmiri, kadilja, līb, lik, lkar, līn, linjost, ltska, mīsec, pīna, opini, mlīko, priko, razumi, razumīmo, rika, svića, slīpac, ne smīmo, srīda, umriti, ctna, Cvīta".

На крају свога извештаја за Торник Хирт каже: „*ije- und e-Formen habe ich bei Leuten aus Tornik nie notiert, was nicht ausschließt, daß sie vorkommen mögen*". (Хирт. *нав. дело*, 17).

Исте прилике констатује и Московљевић три деценије касније, о чему сведочи његов материјал: „*бјаде, винчаво, врџу, двѣ, ди, дѣишићи, дѣцѣ, кдѣмба, кудиља, кудиљѣишиѣ, мѣсто, нѣдиља, Нѣдѣљко, пѣт нѣдиља, нѣди, бѣди, дѣишрај, ѣрѣ (пре), ѣрид кућу, ѣрико Прасѣдли, ѣрилас (прелаз), ѣрисѣдник, ѣришиѣ (приђите), рѣзвијѣ, рѣком, рѣку, рѣишко, свѣишу, свѣића, сѣићи (сѣи), шѣриба, шѣришња, шѣуди*." (ЈФ XXVI, св. 1—2, 482).

Грађа коју сам ја сакупио у лето 1980. године, међутим, недвосмислено показује да Торник данас ни у ком случају није чисто икавско село. Наиме, говор мог јединог информатора, који се, опет, по свим мерилима и критеријумима лингвистичке географије мора посматрати као типични, веродостојни носилац месног дијалекта (70-годишња Вѣјка Сѣмић је рођена и одрасла у Торнику, где се и удала; укратко, сав свој век провела је у њему) слободна је икавско-екавско-јекавска мешавина, с тим да квантитативни омер примера по наречјима треба посматрати наведеним редоследом. Уочивши већ на самом почетку разговора овај својеврсни коине, често сам, обично под изговором да „нисам чуо“, да ми се „техника покварила па није снимила“ или да би, пак, когод од придоблих млађих суседа „чуо како се некада радило и живило“ — враћао свога саговорника на теме раније „обрађене“ и снимљене. За два сата ефективног разговора углавном се није догађало да поновљена прича да исту слику у вези са рефлексима јата. Где сам раније добијао *икавизме*, касније би се обично чуо по који *јекавизам* или *екавизам* више, или би њихов омер показао другачији редослед и сл. У жељи да што верније прикажем данашње стање у Торнику, ни један једини облик нисам записао у свеску; сви примери које доносим скинути су са солидно снимљене магнетофонске траке. Грађу излажем наведеним редоследом с напоменама колико се пута чуо који лик. Код *икавској* рефлекса сам ипак издвојио слободне, праве *икавизме* од оних случајева који се срећу и на терену шумадијско-војвођанског дијалекта. Изузетак представљају префикс *ѣри* < *ѣрѣ* и предлози *ѣрид* и *ѣрико* < *ѣрѣд*, *ѣрѣко*, које сам оставио међу слободним *икавизмима*.

а) Икавски рефлекс имамо у примерима: *пѣбигли, бѣјки, пѣбѣжѣ, од бѣризвинѣ (2×), Бѣризуља (2×), развѣјјавѣ, развѣјјавѣју, винце (3×), винчајѣ се (2×), да се винчајѣ, прѣ се и винчѣвѣли, вѣтрењаѣа, вѣтрењаѣе, вѣтрењаѣу, на вѣтрењаѣу, што се вѣшѣа кѣтѣ, вѣшѣа, вѣшѣајѣ, ѣбѣси, ѣбѣсила се, прико вѣрѣла, дѣ (19×), грѣјѣли се, сѣнце га нѣ грѣјѣло, те се угрѣјѣ, угрѣјѣм (2×), двѣ (6×), пѣдѣлили се, лѣнѣ клѣдњу, дѣте, дѣцѣ (2×), дѣцу, рѣздрѣиш се, јѣстрѣб (2×), јѣстрѣбови (2×), кѣдиљѣа, от кѣдиљѣѣ, лѣпѣи (през.), прѣлѣпѣѣ, ѣвогѣ лѣта, мѣсѣлѣи, мѣсѣи, мѣсѣиш, ѣмѣсѣи у нѣђувама, мѣшѣиш, ѣзмѣшѣа, пѣмѣшѣа, то се ѣмѣшѣа,*

наместе, наместї, прїмиштено, мліко, мліли су, мліт, седам недиља, три недиље, плівѣ се, прї (24×), прїбраја (пребраја) паре, прївлачї (превлачи), прїврї (преври), прїгледа (прегледа), да прїгледаш, прїграђивао (преграђивано), три прїгратка, прїгрїза (прегрїза) (3×), на прїдузећу, испрїкрїштали, прїкуза се, прїломљено, прїмиштене, прїпрѣда (препреда), прїпрѣдѣ, оно се прїстравило, прїузеле, прїд њу, прїд њима, прїда мнѡм, прїт пѡдрумом, прїт свакѡг, прїт кућѡм, (2×), прїдузели, прїкѡ кућѣ, прїко врїла, прїна сунцу, срїжѣмо, сїјали, сїју (2×), насїјава, пѡсїцѣмо, сїмѣнску шѣн^нцу, сїколи, кѡ сїчѣ, не сїчѣ, сїчѣш (2×), сїчү (2×), їсїкошѣ, исїчѣ (2×), осїчѣ се бадњак, їсїчѣ, исїчү, кад бї смїјо, па се смїју (2×), ѡ смїја (од смеха), снїг (2×), по Стїнама (2×), Стїпан || Стѣпан, дѡтїрамо, тїсто, ѡтрїбї, ѡтрїбї се, лїб, тїјо (хтео; 3×), нїје тїјо, цвїтаста, Цвїтуља, цїг (2×), цїдї (5×), не цїдї, ка се ѡцїдї, ѡцїдїм, прѡцїдї (3×), цїћ (4×), у тај цїћ (2×), да цїпа, па се цїпа, цїпају се.

Што се тїче „икавизама” шумадијско-војвођанског типа, на траци су се нашли и ови облици: на гњїздету, три чѣтири гњїздета, на гњїздѣтима, з гњїздета, — сїкиру, сїкире, — у Бїјѡграду (2×), — ѡчѡ кѡлеби, у згради, у планини, на Пашиној рамни, на слами, по трави у школи — тѣби, мѣни — на вратима, — с пунїм рүкама, из отї Власаница, травї разнї, шарѣнї (ген. мн.), — вїдїцѡ (3×) || вїдїцо (3×), вїдла, вїд^нла (3×), вїдїли, вїдїло (2×), вїдїти (2×), жїв^нла, жївїли (3×), завѡл^нла, — нїје (9×), нїсам (13×), нїсмо (7×), нїсу (3×), — тудї, — старї, старїја.

б) Екавски рефлекс долази у овим случајевима: пѡбегли (2×), белѣ трѣшње, бѣло, у Београду, убѣлїш (2×), убѣлїмо, брѣзасто (2×), вѣверица (4×), вѣверице, вѣк, вѣнце (2×), на врѣме, за врѣме рата, дѣвѡјка (2×), дѣвѡјке (7×), по дѣвѡјку, ко дѣвѡјачкѣ кућѣ, од дѣвѡјачкѣ кућѣ, дѣла, пѡдѣљено, дѣте, ѡкрећѣ лѣкар (2×), код лѣкара (2×), лѣкару, лѣпо, на лесу, пѡ лесам, полүдела, мѣдвед, Мѣдведнїк, до Мѣдведнїка, на Мѣдвески пѡток, мѣрїш, за три мѣсѣца (2×), мѣсї, да се мѣсї, у нашѣм мѣсту, мѣша (2×), умѣшаш, млѣко, свакѣ недѣлѣ, некакї вашер, у некїм (sic!) Ковїну, нѣко, код нѣкѡга, у нѣкү (2×), нѣколко, пѡнека, дѡнѣла, дѡнѣле, ѡднѣла, ѡднѣло, пѡнѣла, пѡнео (2×), прѣ (3×), прѣгледа, пѣвају, плѣва, плѣву (2×), прѣда, свѣће (3×), сѣјали, сѣчѣш, исѣчү (2×), їсецају, осѣчѣ, сѣћам се, слѣме, || слѣме, сѡвест, Срѣтен, Стѣне, Стѣпан, їстѣрају, пѡтерамѡ, дѡтрају, тѣсто, трѣба (2×), не трѣба, затрѣба (2×), трѣшње, трѣшања, лѣб (4×), лѣбац (2×), с лѣбом (2×), на цѣв, цѣдї (3×), їсѣдї, їсѣдїмо, прѡцѣдї (2×), цѣћ, у том цѣћу, у цѣћу, цѣѡ дан, црѣва, црѣво, у чѡвѣка.

Од „сталних” екавизама снимљени су још и: укиселїмо, ѡно се укиселї, — тудѣ, воде || ѡвде, нѡде (2×), дѡле, гѡре. Овде је и кѡлеба, кѡлебу, ѡчѡ кѡлеби.

в) (И)јекавски облици су нешто ређи од двају претходник: тѡ се бїлї (през.), убїлїмо платно (прво је рекла убѣлїмо, а овај лик је следио након мог питања „шта урадите?”), ћѣвр (2×), ћѣд (2×),

дијете (ном.) || дѣјете || дѣјете (ак.), на дјетету, дѣјете (вок.; 3×) || дјете (2×) || дѣјете, јѣдѣ (2×), јѣдѣш, јѣли, љјели, љјело (2×), нѣдѣ се (не једе се; 2×), љѣљци (лешници), љѣти, пјѣвају (5×), љспјевају (2×), пјѣсак (3×), пјѣсма (2×), пјѣсме, пјѣсму, пѣтље (6×), пѣтљен сјѣдају, сјѣдѣ (през.), сјѣднѣ (4×), пѣсјѣдали (2×), смјѣле, љспјѣдѣ.

У заиста ретким и усамљеним случајевима типа дѣцѣ, лѣкове, слѣме (2×) || слѣме, лѣбац (2×), црѣп || црѣпом налазимо трагове незамењеног јата, које се у огромној већини примера, што изнети материјал показује, дефонологизирало и дало један од трију рефлекса.

Не треба посебно ни наглашавати да се не могу потпуно раздвојити икавски и ијекавски нити, пак, екавски и ијекавски изговор, због неких заједничких особина и спона које их вежу (примери типа *сијем* заједнички су икавштини и ијекавштини, облици *шреба*, *шребало* и сл. карактеристика су екаваца и већине ијекаваца, а случајеви као што су *сѣарија*, *није* и сл. често су заједничка баштина свих трију наречја). Ипак наведени материјал својом укупношћу јасно показује да су у Торнику остварене све три могућности замене јата, а наћи ће се и по која потврда остатка ове фонеме у њеном старом лику, иначе још увек солидно сачуваном у неким суседним селима. Исто тако сам уверен да управо Торник пружа поуздан кључ за објашњење икавизма у србијанским, пре свега азбуковичким, селима уопште, објашњење које се у основи знатно разликује од решења која су нам досадашњи истраживачи нудили (о томе ниже, у VII поглављу).

ДОЊА ЉУБОВИЋА

Горња и Доња Љубовића су данас два састављена села, али у њиховом говору, бар када је о јату реч, према мом материјалу — има осетнијих разлика. Да ствар буде интересантнија, моја информаторка из Д. Љубовиће (Љубица Перић, 81 год., неписмена) рођена је у Г. Љубовићи, додуше одмах „ту прико потока, у кошилуку”, одакле се пре шездесетак година удала у суседно село. И док у Г. Љубовићи у говору Зорке Севић (око 67 год.), рођене у истоименом месту, углавном нема „слободних” икавизама, дотле је говор Љ. Перић слободна мешавина икавског и екавског наречја, с тим да су примери са *e* нешто чешћи. Регистровао сам уз то неколико лексикализованих ијекавизама (*јѣди*, *јѣдѣ се*, *ћѣвѣр* (2×), по *ћѣвѣјку*), као и спорадичне остатке *ѣ* (дѣв, кудѣљу, љмѣсѣмо, свѣће, сѣме, исѣчѣ, насѣчѣмо, исѣчѣмо, исѣци, осѣчѣм, цѣв, цѣви, цѣдѣ се, цѣћ). Свакако су неупоредиво чешћи:

а) Икавски рефлекс: пѣбигнѣ, развије, дѣћеш, љтриѣе, сѣдини је, сѣдинѣ (2×), сѣзрѣ (2×; ако *и* овде није аналошког, мофролошког порекла), кудѣља, от кудѣљѣ, мѣсѣмо чѣсницу (2×), зѣмѣсѣмо, љмѣсѣ, љмѣсѣмо (2×), намѣсѣмо (2×), по нѣдиљу дѣнѣ, пѣћ (пре), ѣ пѣћ, пѣћ кућу, прикѣ кућѣ, сѣдѣ, сѣднѣ, сѣднѣмо (5×), сѣднѣ, сѣје се, пѣсијѣ се, исѣчѣмо, љ срид гѣмна, нѣ трибѣ (2×), тѣрѣшѣ (2×), цѣп (2×).

б) Екавски рефлекс: побегнѣ ѱ мрѣк, сама побегнѣ, побегнѹ, белѣце, ветрењачу, на вретѣно, врећу, ѱ врећу, девојку, девѣруѣ, дѣвѣр (2×), слама се дѣнѣ, дѣте (2×), дѣца, дѣци, дѣцу, дѣчијѹ славу, Дѣтѣнци, дѣнео, код лекѣра, лѣпа, лѣпо (2×), лѣпо (прилог; 15×), нај лѣвшѣ мѣлѣст, лѣсе (2×), на онѣ лѣсе, лѣтѣс, мѣсѣ, ѱмѣсѣ, помѣшѣмо, млѣко (2×), млѣо, пѣтла, прѣ, окѣ рѣкѣ, сѣвѣ вѣрница, сѣдѣ, сѣдѣ, сѣднѣ, сѣме, сѣмењаче, исѣчѣмо || исѣчѣмо || исѣчѣмо (2×), осѣчѣш исѣчѹ, исѣци, слѣме, на слеме, снѣг (2×), снѣга, тѣрѣ, тѣсто (2×), лѣб (2×), (2×), кѣ ѣ леб, двѣ лѣба, нѣсѣ лѣбове, тѣо (2×), цѣв (2×), цѣвчице, цѣдило, ѣсѣдѣ, па се ѣсѣдѣ (2×), ѣсѣдѣш, цѣћ (2×), ѣсѣпѣмо, нацѣпѣш, црѣп (4×), црѣпом. Ту су и облици: па се ѣскисѣлѣ, да се ѣкисѣлѣ, ѣкисѣлѣмо, кѣпусѣ кѣселѣга, пѣсле.

УЖИЧКО ПОДРИЊЕ

У овом делу Подриња посетио сам Бачевце, Гвоздац и Рогачицу, села у којима су боравили и Хирт и Московљевић. Хирт је, као што је познато, у Гвосцу и Бачевцима чуо затворено *e* на месту јата. Ја у току једноипочасовног задржавања у Бачевцима нисам наишао на трагове тога архаизма и према првом утиску говор овога места се у суштини не разликује од прилика у Љештанском или Рогачици (в. ниже), на пример. Када сам свом сабеседнику у Бачевцима, 75-годишњем Вучићу Вучићевићу, изговорио неколико облика са затвореним *e* и упитао га да ли се негде овако говори, лаконски ми је одговорио: „Тако се приде више говорило у Гвосцу, ми им се смијали па се стиде. Не знам да сад неку жену не нађеш да тако прича”. Његова оцена се у суштини показала тачном, с тим да се, када је у питању кристализација ситуације на том пољу, може повући извесна паралела између Гвосца и Торника.

ГВОЗДАЦ

„Von Bačevci bin ich über Strmovno und Okletac nach Gvozdac gegangen”, пише Хирт, „mit der Absicht, hier wenigstens zwei Tage zu bleiben. Da sich dies als unmöglich erwies, konnte ich nur wenige Beobachtungen anstellen. Ich habe nur wenige *i* gehört, so *kudilja, nedilja, ponedilnik, posik, sidila*. Für altes *ě* spricht man hier sonst ein sehr geschlossenes, dumpf klingendes *e*, das ich mit *é* bezeichnen will, so *lěb, sěno, lěpo, dēte, lěwše, dvěsta, běži*, während *e* in *petak* sehr offen klingt. Leider erwies es sich als unmöglich, noch einmal an diesen Ort zurückzukehren, um die gewiß sehr interessanten Verhältnisse genauer zu studieren.” (Хирт, *нав. дело*, 18).

Московљевић налази да се у овом крају, „као и у осталом делу ужичког округа” говори ијекавски, с тим да се „сачувало много икавизама, нарочито у севернијим селима, која су блијка Азбуковици”. (ЈФ XXVI, св. 1—2, 486). Московљевић из Гвосца доноси ове икавизме и „полуикавизме: „*бѣжѣли, бѣло* (бело), *нѣ вирујѣ, дѣвѣјка, дѣцѣ, дѣцо, дд-сѣила, ѣрѣјала, кудѣља, кудѣља, лабац, лѣвишѣ, мѣиѣи брѣте, мѣико, нѣдиља, нѣди, Нѣдиљко, нѣки, осѣчѣ, ѣдбижѣ, Подсѣиѣње, ѣрѣїлед, ѣрѣ, ѣрѣико, Гѣїлѣ Прѣсека, ѣрѣїсѣанѣ* (престане), *ѣрѣїаїшѣла, ѣрѣїѣи, ѣрѣїшѣли* (прѣшли), *сѣно*,

не смѣ, смала, срида, Срѣдоје, сѣина („Озго стина, оздо Дрина, а ми у сриди“), Сѣиње, Сѣињевац, шрабало. Место и има е: џео.” (ЈФ XXVI, св. 1—2, 487).

Иако сам у Гвосцу боравио свега неколико сати, дошао сам до података који недвосмислено показују да судбина јата није иста у свим махалама и засецима овога пространог, рестуреног и уистину лепог планинског села. Док се у говору осамдесетогодишње *Драгине Вилиповић*, рођене „у Ковачевићима” (такође у Гвосцу) у основи сачувало Хиртово „sehr geschlossenes” е (*дѣше* и сл.), дотле седамдесетпетогодишња *Митра Стефановић*, такође рођена у истоименом месту, говори ијекавско-екавски. Наравно, њихова наречја ни у ком случају нису „чиста” ни поштеђена примеса другог изговора. Да погледамо расположиви материјал.

1. У разговору са Д. Вилиповић добио сам следеће ликове са незамењеним јатом: побегла, побегли, побегџ, бѣжи, бѣла, бѣле, брѣг, на брѣгу, брѣза, брѣзу, брѣзасто, Брѣзуља, Брѣзуљу, вѣк, у вѣку, вѣнчали га, врѣћа, из врѣће || из врѣће, врѣћу, у врѣћи, врѣће, две, двѣста одѣли, подѣљено, дѣте, дѣтету, дѣца, дѣци || ѣци, звѣзда, зѣв, зрѣ, сазрѣ, зрѣла, зрѣле, узрѣле, кудѣља, кудѣљу, лѣва, лѣк, лѣчили, излѣчили, лѣп, лѣпо, лѣвшице, слѣпила се, лѣса, лѣсу, лѣсе, лѣска, мѣсили, умѣсили, мѣсец, повесмо, прѣ, прѣшџ, прѣварѣм, прѣд њу, рѣжи, нарезала, рѣка, на рѣци, свѣт, у свѣту, свѣћа, свѣћу, свѣће, сѣди (импер.), сѣдѣ (през.), сѣднѣ, сѣднѣ, сѣѣм (али усиѣмо), сѣмењаче, сѣкла, сѣкли, исѣкли, исѣчено, сѣчѣ, исѣче, исѣчемо, исѣчѣ, џсѣкли, осѣчѣш, осѣчѣ, слѣп, срѣда, срѣдњи, Срѣтен, Срѣтена, срѣћа, срѣћу, трѣба, трѣшња, трѣшњу, трѣшње, цвѣт, Цвѣтко, цѣдѣ, цѣдѣ се, цѣдѣм, зацѣдѣмо, исцѣдѣ, исцѣдѣмо, исцѣдили, цѣћ, у цѣћу. Секундарно е долази у белѣца, белѣце (у журби сам заборавио да проверим Московљевићево џео; биће да је то у ствари џео).

Забележио сам и „икавизме”: на џгради, на води — усиѣмо, — нѣсам, нѣсу, — сиѣиру, (и)јекавизме: дијете || дѣте, дѣјете (вок.), љѣб (2×), ѣци, као и неколико потврда екавског рефлекса: пѣки-сѣлимо, пѣсленаке, бѣљѣ, цѣв, у цѣви.

2. У говору М. Стефановић, која живи у другом делу села, додуше одмах „гу преко брда”, на првом месту су (према фреквенцији) примери са екавским рефлексом, а иза њих долазе ијекавски облици. Списак икавизама углавном не прелази оквира репертоара шумадијско-војвођанских говора. На крају, „ухваћено” је и свега неколико потврда е:

а) бѣла, брѣза, брѣме, вѣнчајѣ се, две, дѣвојку, лѣсе, облѣћѣ, наместѣ, намештѣ, повесма, прѣ, рѣши, исѣчѣ, лѣбац, цвѣтасто и сл. (укупно 58 облика). *Пре<ири* срећемо у облицима прѣтиснѣмо, прекѣчуѣ.

б) ѣ (где је), ѣца || дѣца, мѣѣшѣмо, сѣдѣ (2×), сѣднѣ (2×), пѣслиѣ (3×), пѣѣ (2×), посаћѣвајѣ се, сѣме, нѣ смиѣе, љѣб (2×) циѣћ (2×).

в) рáзвију, прй (прије), прикò кућѣ, прикопáм (прекопам), при-бíрају (пребирају), прититрáвају.

г) Брѣзуља || Брѣзуља, сáзрѣ, осѣчү (али сѣчү), прѣ, Срѣтен || Срѣтен, цѣв || цѣв.

Шта изнета грађа показује? Практично је посведочено доста од онога што су налазили Хирт и Московљевић, једино нема правих *икавизама*. За сада се поуздано не зна да ли њихово присуство у материјалу Московљевића (чешће) и Хирта треба приписати погрешној перцепцији ове двојице, у првом реду Московљевића (Хирт уочава „затворено е“), или су се они изгубили током, још несвршеног, превирања у овом подручју (своје мишљење о настанку и постепеном повлачењу србијанске икавштине излажем у VII поглављу). Екавштина је импорт новијег датума, свакако из књижевног језика, са добрим изгледима да брзо преовлада у декомпонованим, „раштимованим“ и некомпактним дијалекатским системима, какав случај управо имамо у добром делу србијанског Подриња. Један део екавских примера представља својину и ијекавских говора (у првом реду *re < rd*), а слично је и са дистрибуцијом неких „икавских“ црта (*сијем, нисам* и сл.), те се и у овом случају подела материјала по наречјима ваља схватити условно, као код Торника и следећег села, Рогачице.

РОГАЧИЦА

У основи говора овог подрињског села је (и)јекавска замена јата, праћена ограниченим бројем икавизама и све експанзивнијом екавштином:

а) бицѣли се, бицѣлимо, двѣје, ђевѡјка, ђевѡјци, дјевѡјчицама, ђѣ, ђѣци, дѣдете (вок.), кѡђеља, кѡђеље²⁸, лѣвшѣ, лѣсе, између лѣсá, ўмицѣсѣймо, млицѣко, пицѣвац, пѡвјесмо, пѡвјесма, сјѣме (3×), сјѣмењаче, сицѣчем, расицѣци, снѣцег, срицѣда, ўмицѣ и ѡн, ўмицѣмо, лѣб, цѣцѣви, прѡцицѣдѣймо.

б) бѣдо је тѡ, зѡвѣ се Брѣза (али је брѣза), пѡдгрицѣм, ѡно се ўтрицѣ, Јѣлин (топ.), на Јѣлину вáшер бѡднѣ, нѣдиља, понѣдиљак || понѣдѣљ-ниќ, сијали, сије се, сијѣмо || сијѣмо, пѡсијѣмо, сиќира. Наравно, и овамо је нѣсам, нѣси, нѣје бѣло, вѣдла, вѣдицо, жѣв^нла, жѣв^нло се.

в) бѣжи²⁹, брѣза, од брѣзѣ (али у топ. Брѣза), брѣзу, брѣзовачѡм, дѣвѡјка, дѣвѡјку, уврѣђуѣм, зрѣло, Нѣдѣљко, рѣжи, рѣшѣ, рѣшимо, трѣбá, ўвѣк, па се закиселѣ, закиселѣймо, ўкиселѣ се, пѡсленке (3×), Потврду за *ѣре < ѣри* имамо у *ѣрѣкѡчѣймо*.

У Рогачици су боравили и Хирт и Московљевић. Први пише да тада у том „малом градићу недалеко од Дрине“ „*herrscht zwar heute je, so in lieska, gniezdo, pljštva, pregaća, delo, ćerati tijěšiti, tieme, pjená,*

²⁸ На моју примедбу да сам чуо да „једна жена каже кудиља“ следио је одговор: „Нѣко кáжѣ кудиља, нѣко кѡђеља“.

²⁹ На моје питање како се то „још море казати“ одговорено је: „Нѣко кáжѣ бѣжи.“

aber doch waren Reste des *i* geblieben, so in *griota, vidila, lija, pri, prid, prima, prikjuče, privalio, priskočiti, poviži, stria*". (Хирт, нав. дело, 18).

Код Московљевића се опет нашло више икавизама, међу којима има и „правих“, којих углавном више нема ни у Рогачици ни у сусједном Љештанском. Московљевић уз то и овде бележи „полуикавизме“. Ево његовог материјала: „*бижѣ, бижѣли, бијѣде, видио, кудиља, дѣшѣрали, њѣвац, њрибѣри, њрисѣанѣ* (престане), *њрићи* (прећи), *смала, снѣи, уњѣрајше*". (ЈФ XXVI, св. 1—2, 488).

IV

ПИТАЊЕ ТЗВ. „ИКАВИЗАМА” ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОГ ДИЈАЛЕКТА

Чини ми се да у светлу изнетих чињеница треба рећи коју реч о добро познатом проблему икавизама у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта. Реч је о једном од најважнијих питања наше дијалектологије, проблему који је практично стар колико и ова научна дисциплина. На њега је пажњу скренуо Вук Караџић, и то још на самом почетку свога плодног рада, а од појаве Белића и Решетара — предмет је (понекад и жустрих) расправа. Питање је још увек актуелно, а последњу реч у дискусији дао је Р. Симић.³⁰ Пошто у досадашњој расправи о генизи шумадијско-војвођанског дијалекта кључно место заузимају башти икавизми и пошто се управо на том пољу углавном и разилазе мишљења стручњака, неће бити наодмет осврнути се подробније на цели проблем и рећи шта су о њему досад рекли наши дијалектолози. Колико нам је познато, у досадашњој дискусији су се чуле три теорије о пореклу икавизама:

а) По Белићу (и по Вуку) икавизми су у шумадијско-војвођанске говоре донети са стране, док је супстрат екавски (косовски). Ово схватање је до краја живота упорно заступао Б. Николић.

б) М. Решетар је сматрао да су се икавизми у тим говорима развили самостално, без утицаја са стране. Решетарово мишљење новим доказима и одговарајућом интерпретацијом факата темељито поткрепљује П. Ивић.

в) М. Московљевић је у више наврата истицао тезу о изворној икавској замени јата на територији овога дијалекта, док би екавизам по њему био унесен са стране. Московљевићева теорија остала је без следбеника, тако да све што је досад речено о овом проблему остаје у оквирима првих двају мишљења.

³⁰ Радоје Симић, *Питање порекла и еволуције дијалеката северне Србије у светлу особина левачког говора (ирилој историјској дијалектологији)*. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XXXIX, св. 1—2, Београд 1973, 73—87.

1. На икавизме у екавском наречју први пажњу скреће Вук у *Српској грамањци*, датој уз *Рјечник* из 1818. године. Ту наш велики реформатор наводи „сремачке” облике видити, видио, волити, волио, трпити, трпио,³¹ а у истој књизи, говорећи о првој именичкој врсти, примећује: „Бешто се може (особито у Сријему, у Бачкој и у Банату) изоставити ово ма у твор. и у сказ. млож., н. п. с јелени, на волови, у котлови и т. д.”³² Из једног од Вукових одговора на Хаџићеве критике види се да је и наш први дијалектолог сматрао да су икавизми унесени из суседног наречја: „Тако се по сјевернијем крајевима (у Сријему, Бачкој и Банату) увукло много овога изговора из западњег наречја у источно, н. п. *нисам, їди, овди, онди, свайди; желиши, лешиши, видиши, їзелениши*, и тако у свима оваковијем глаголима. У Бачкој може се чути и: *їрид* кућом, *їрико* Дунава, *ники* (мјесто *неки*), *николико* (м. *неколико*) и т. д. А у њеколико ријечи узело се *е* мјесто и (наопако), н. п. *Боле* ме глава (мјесто *боли* ме), *волем* (м. *волим*). У гдјекојим пак ријечима тако се помијешало *е* и *и*, да се не зна, кад које ваља казати, ни ондје, гдје је у значењу велика разлика, н. п. *їребиши* и *їрибиши*, *їревеси* и *їривеси*, *їрениши* и *їриниши* и т. д.”³³ Другом приликом Вук пише: „Само ћу овдје узгред назначити, да је оно Сремачко и Бачванско на *коли*, по *сели*, за *враји*; као и по *кућа*, по *ливада*, по свој прилици од Кекаваца и Чакаваца.”³⁴

2. У науци је постављено питање: није ли шумадијско-војвођански дијалекат настао укрштањем различитих наносних елемената? Потврдан одговор на ово питање давали су неки наши дијалектолози,³⁵ међу којима и А. Белић.³⁶ Иако је касније модификовао и мењао своје ставове с тим у вези, Белић у основи није одустао од своје теорије да је овај дијалекат резултат мешавине косовско-ресавске и икавске компоненте. Кључни аргумент за овакву теорију Белић види у чињеници да по правилу на месту старог јата стоји *е*, уз присуство континуанта и у одређеном броју речи и категорија, а ти икавизми, по њему, дошли су из суседне источне Босне, која је, опет, својевремено била икавска. Педесетак година након публиковања *Дијалектолошке карте* Белић

³¹ Вук Стефановић, *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима*. — У Бечу 1818, LXVIII.

³² Вук Стефановић, *нав. дело*, XXXVII.

³³ *Скуљени грамањци и ђолемички сјиси Вука Сїеф. Караџића*, књ. III, Београд (државно издање) 1896, стр. 37—38.

³⁴ *Нав. дело*, 195.

³⁵ Милош Московљевић, *Дачлињз брачица између екавској и ђекавској изговора у Србији*. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. IX, Београд 1929, 109—122.

³⁶ Категоричан одмах на почетку свог научног рада. Уп. А. И. Беличъ, *Дијалектолошеска карта сербског језика*. Отдѣльный оттискъ изъ „Сборника по славяновѣдѣнию” II. — Санктпетербургъ 1905 (датум сепарата; на самом зборнику стоји година 1906), 1—59 (с картом). Нешто више опрезности налазимо у радовима: А. Белић, *О српским или хрватским дијалектима*. — Глас Српске краљевске академије, LXXVIII, Други разред, књ. 47, Београд 1908, 106—124; А. Белић, *Штокавски дијалекат*. — Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка (уредник проф. Станоје Станојевић), књ. II, Загреб 1929, 1064—1077.

пише: „Икавизам се . . . појавио, као што је речено, у северној половини босанских говора. Да ли се прво јавио на североистоку или северозападу, тј. да ли између Дрине и Босне или између Босне и Врбаса, врло је тешко рећи; мени је вероватније да се појавио прво између Босне и Врбаса и почео одмах енергично ширити у свим правцима.” (мој размак)⁸⁷. У истом раду Белић врло јасно потврђује да остаје при својој претпоставци о ширењу икавизма на рачун западносрбијанских говора: „Икавизам је прелазно на исток Дрину и почео се ширити по источном дијалекту тамо где је источни дијалекат чувао још разлику између *ћ* и *е*, што је било у извесној мери само у оном делу тога говора који ће доцније постати шумадиско-сремски, а у потпуности у најисточнијем делу (који ће дати доцније дијалекте Галипољских Срба, вршачки, крашовански и сл.)”⁸⁸

3. Са Белићевим мишљењем о настанку шумадијско-војвођанског дијалекта и пореклу тих спорних икавизама није се сагласио М. Решетар, који у србијанско-војвођанским икавизмима види резултат аналошких уопштавања и фонетског процеса, тј. гласовне асимилације.⁸⁹ Решетарову тезу у основи прихватају П. Ивић и И. Поповић.^{90а} Решетарову теорију Ивић методолошки боље поставља и поткрепљује подацима и

⁸⁷ А. Белић, *Периодизација српскохрватског језика*. — ЈФ XXIII, Београд 1958, 10; прештампано у часопису *Књижевност и језик*, год. V, бр. 4—5, Београд 1958, 167. Моји су и размаци у даљем тексту, уз које не стоји напомена да су преузети са цитатом.

⁸⁸ ЈФ XXIII, 9; *Књижевност и језик*, год. V, 166. Ваља напоменути да се Белић, у светлу нових података до којих су долазили истраживачи наших дијалеката, у погледу порекла „икавизама” шумадијско-војвођанског типа, као и генезе самог дијалекта, у својим радовима пред крај живота понекад доста приближавао теорији о њиховом аутохтоном развоју. Тако, на пример, у његовој I књизи *Основа историје српскохрватског језика. Фонетика, универзитетска предавања*. — Београд, 1960. на стр. 94—95 стоји: „У шумадијско-сремском говору има у неким случајевима готово редовне замене — *ћ* са — *иј*- (старџи: *сџарији*, делимице *сџаји* и сл.). Може се претпоставити да се то извршило у оним говорима у којима се чувала разлика између *е* и *ѓ*, па се из њих распрострло, доста неједнако, по осталим говорима.” На 88. страни исте публикације аутор каже: „Према новијим испитивањима може се рећи да је шумадијски говор дуго чувао разлику, нарочито у источним својим деловима, између *е* (= *е*) и *ѓ* (*ћ*). Тако се, по неким испитивањима, та разлика сачувала у савременом језику ваљевског краја. Исто тако је она утврђена у језику Галипољских Срба који су се иселили у 18. в. из источне Шумадије у Турску. Те разлике има и у неким источнобанатским говорима, а тако исто код Краљована у Румунији. Сви су се ти говори некада находили у североисточној Србији (Шумадији) одакле су и понели ту разлику.”

⁸⁹ М. Rešetar, *Zur Frage über die Gruppierung der serbokroatischen Dialekte*. — Archiv für slavische Philologie XXX, Berlin 1908, 597—625; Milan Rešetar, *Der slavo-kroatische Dialekt*. — Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, VIII, Wien 1907, 14—17, 68.

^{90а} Уп. Иван Поповић, *Говор Галипољанаца у светлости бачких говора као целине*. — САНУ. Посебна издања, књ. CDXXV, Одељење литературе и језика, књ. 21, Београд 1968, 40—44; Иван Поповић, *Историја српскохрватског језика*. Нови Сад (Матица српска), 1955, 92—93; Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*. — Wiesbaden 1960, 391.

результатима до којих је дијалектологија дошла добрим делом после Решетарове дискусије са Белџем.⁴⁰ Ивићев исцрпни списак категорија, позиција и појединачних лексема са и на месту ђ и његово објашњење њиховог настанка доносим у целости:

„Примера са и на месту ђ у говорима шумадиско-војвођанског дијалекта има неколико врста. Најраспрострањенији су они у којима се и појавило аналoшким путем. То су:

1. дат. и лок. јд. именица ж. (и м.) р. на -а: *жѐни, њд соби* (према наст. -и у меких основа);

2. дат. и лок. јд. личних заменица: *мѐни, њо њдби* (према стању у именичкој промени, а и у енклитичким облицима истих заменица);

3. лок. мн. именица м. и ср. рода: *на коли, њо зубима*;

4. наставци инстр. јд., ген., инстр. и лок. мн. заменичко-придевске промене: *с днѝм, од дѝи(x), сасвѝм, мѝлима* (по угледу на наставке меких основа и сложене придевске промене);

5. инф. основа већине глагола VII врсте типа *леѝѝѝи : леѝѝѝи, жѝѝѝа* (према и у през. основи; а у наслону на образац *молиѝи : молим*);

6. префикс *нѝ* : *нѝки, дѝникле* (под утицајем префикса *ни*);

7. префикс *ѝрѝ-* (*ѝрѝвари* и сл.), а такође и предлози *ѝрид* и *ѝрико* (све под утицајем префикса и предлога *ѝри*);

8. прилог *ѝрѝком* (према глаголу *ѝрѝцаѝи* итд.).

Вокал *и* налазимо и у неколико посебних фонетских позиција као резултат асимилације према палаталним гласовима у суседству.

Група *ђј* дала је *иј* као и у јекавском наречју. Примере пружају:

1. компаративи с наставком -*и(ј)и* (*сиѝѝри* и сл.);

2. имперфект на -*ија(x)* итд. — уколико се ова категорија уопште чува у говорима;

3. одрични облик *није* (а према њему и *нисам, ниси* итд. — уколико у овим облицима немамо укрштање морфеме *нѝ-* са *ни-*);

4. прилог *дѝ, нѝди* итд. (према *дѝ је* и сл.);

5. имен. *ѝриѝѝа*; .

6. глаголи *виѝѝи, ѝриѝѝи, дѝдѝѝи, сиѝѝи* и *смиѝѝи се*.

У суседству групе *ињ* вокал *ѝ* прешао је у *и*: *ињѝдо, ињѝван*. Исто се догодило и у речима где је иза слога с неакцентованим *ѝ* следио слог са *и* акцентованим по старијој акцентуацији: *сиѝѝира, виѝѝица*.⁴¹

⁴⁰ Своје мишљење о пореклу икавизама у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта Ивић најтемељитије образлаже у чланку „О неким ѝроблемима наше историјске дијалектологије. — ЈФ ХХI, Београд 1955—1956, 97—129, а о овом проблему пише и у својим другим радовима (*Дијалектологија*, 69—70, 79—81; *Die serbokroatischen Dialekte*, 181—185; *О ѝовору ѝалиѝољских Срба*, СДЗБ ХII, 407, 419, 432—436; *Белишке о биоѝрачѝком ѝовору*. — СДЗБ ХХIV, 171—175 и др.).

⁴¹ П. Ивић, *Дијалектологија*, 69—70.

Основне аргументе против теорије о уношењу тих икавизама са стране Ивић види:

а) у строго ограниченом њиховом броју и чињеници „да су они углавном свуда исти“;⁴³.

б) у чињеници да се они (или бар већина њих) срећу на широком простору, далеко изван граница шумадијско-војвођанског дијалекта, у говорима код којих се мора искључити могућност икавског утицаја (косовско-ресавски терен, па чак и неки говори торлачке зоне).⁴³ Коначно, кључни аргумент против теорије о импортовању ове дијалекатске црте из суседства дали су неки, не тако давно испитани, исељенички говори (галипољски, крашовански, Банатска Црна Гора), који су сачували незамењено јат, али у познатим морфемама и категоријама и они имају *и*. По Ивићевом мишљењу „То значи да су ти примери постојали још пре замене *ђ*, дакле да не може бити говора о томе да су настали накнадним укрштањем готових екавских и икавских говора.“⁴⁴

4. Овакво тумачење углавном се одомаћило у науци, мада се није у потпуности одустало од тезе о уношењу „икавизма“ из суседних босанских говора. Најупорнији поборник те старе теорије несумњиво је био Б. Николић. Своје мишљење Николић је износио у низу радова и расправа.⁴⁵ Нема сумње да је он у праву када тврди (што су већ чинили и други појединци) да се мора најозбиљније рачунати на извесну узајамност у развоју говора Славоније, северне Србије, северне Босне и Војводине, области које су крајем средњег века биле у саставу Угарске. Николић наглашава „да су говори са територије данашњег шумадијско-војвођанског дијалекта на разне начине долазили нарочито током 14. в. у додир са говорима североисточне Босне који су управо у то време или непосредно пре њега постали икавски или бар били под јаким икавским утицајем. Изгледа ми немогућно не сагласити се с мишљењем да су ти говори својим утицајем изазвали на терену данашњег шумадијско-војвођанског дијалекта развитац у познатим позицијама у правцу *и* некадашњег звука *ђ* чија је вредност пре замене (*e*) и сама допуштала реализацију

⁴³ „Да је шумадијско-војвођанска замена *ђ* плод кристализације неке мешавине, немогућно би било да се тај процес у Кикинди и у Шиду изврши на упадљиво једнак начин.“ (ЈФ XXI, 107).

⁴⁴ ЈФ XXI, 109, 115.

⁴⁵ П. Ивић, *Дијалектологија*, 81.

⁴⁶ Уп., на пример: *Прилози истраживању њорекла шумадијско-војвођанског дијалекта*. — НЈ, н. с., књ. XI, св. 1—2, Београд 1961, 44—56; *Сремски говор*. — СДЗб XIV, Београд 1964, 201—412; *Прилози истраживању њорекла јадарског говора*. — Гласник Етнографског музеја 27, Београд 1964, 45—50; *Мачвански говор*. — СДЗб XVI, Београд 1966, 179—313; *Метанастасијески слој у говоре Валевској Колубари*, 1430—1435; *Тришћки говор*. — СДЗб XVII, Београд 1968, 367—473; *Колубарски говор*. — СДЗб XVIII, Београд 1969, 1—71; *Ка њознавању говора валевске Колубаре (I)*. — ЗФЛ XIII/1, Нови Сад 1970, 205—215; *Zvezdar*. — *Onomastica Jugoslavica* 1, Ljubljana 1969, 62—65; *Однос данашњег тришћког говора њрема Вуковом језику*. — Књижевност и језик, год. XVI, св. 2, Београд 1969, 132—139.

таквих тенденција.”⁴⁶ Николићево размишљање о овоме важном питању углавном увек прати приметна доза опрезности: „Наведене чињенице обавезују нас да претпоставимо присније везе шумадијско-војвођанског терена са босанским икавским говорима у овом раном периоду развитка шумадијско-војвођанског дијалекта. То међутим ни у ком случају не значи да је у тој фази шумадијско-војвођански терен имао екавску основицу.” ... „Одавде је јасно да је у основици својој тадашњи говор становништва шумадијско-војвођанског терена био једнак с екавским србијанским говорима. Али ситуација у вези са ђ показује да је у једном периоду својега развитка тадашњи говор становништва шумадијско-војвођанског терена дошао у ближу везу с босанским икавским говорима. Разуме се да се под појмом узајамне повезаности не мора подразумевати неко масовно стапање становништва. Међутим, одсуство таквог стапања не искључује ближу повезаност . . .”⁴⁷

У развитку шумадијско-војвођанског дијалекта Николић види три фазе: „У првој фази неизмењено ђ имало је вредност *e*“. Благодарни тој вредности и суседству са босанским икавским говорима, на терену шумадијско-војвођанског дијалекта ђ>*и* у позицијама о којима је раније било речи (14. в.). Основна особина друге фазе јесте утврђивање екавизма помогнуто средњовековним становништвом Србије (15—16. в.). У трећој фази херцеговачко динарско становништво доноси систем од четири акцента и упућује развитак деклинације у вуковском правцу (17—18. в.).”⁴⁸ Николић прихвата „Ивићеву тезу да је фази *бело* : *нисам* на терену шумадијско-војвођанског дијалекта претходила фаза *бе^нло* : *нисам*”, али он сматра „да је фаза *бе^нло* — *нисам* настала под икавским утицајем, а да је даље ширење икавске замене ђ зауставило надирање србијанских екаваца.”⁴⁹ На другом месту је већ опрезнији: „Овде сам изнео само најосновније разлоге због којих сматрам да је на стварање фазе *бе^нло* — *нисам* у шумадијско-војвођанском дијалекту морао утицати босански говор који је био западније (икавске) нијансе. Неког великог мешања становништва није било, али одсуство мешања не мора да искључи сваки утицај.”⁵⁰

5. Николић је до танчина изанализирао Ивићево (и Решетарово) објашњење порекла икавизама шумадијско-војвођанског дијалекта. Оно се, по њему, може делимично прихватити као тачно, док се неки икавизми не могу тумачити без икавског утицаја. Да пођемо редом.

⁴⁶ Б. Николић, *Сремски говор*. — СДЗБ XIV, 387.

⁴⁷ Б. Николић, *нав. дело*, 391.

⁴⁸ СДЗБ XIV, 396. Уп. и НЈ, н. с. XI, св. 1—2, 49—56; СДЗБ XVI, 306—310; Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 27, 45—49.

⁴⁹ СДЗБ XIV, 384. Уп. и СДЗБ XVI, 469; СДЗБ XVIII, 70; НЈ, н. с. XI, св. 1—2, 53; *Метастасически слоји* . . ., 1433.

⁵⁰ НЈ, н. с. XI, св. 1—2, 53.

Тридесетих година Московљевић је „у три маха вршио дијалекатско испитивање у Подрињу“⁵⁶ у жељи да утврди стање икавизама на терену западне Србије „и значај њихов за утврђивање некадашње границе простирања икавског наречја према екавском и ијекавском, као и за објашњење формирања млађег типа екавског наречја, тј. шумадијско-војвођанског говора“,⁵⁷ односно да би „потврдио своју претпоставку о некадашњој источној граници икавског говора.“ Том приликом Московљевић је у великом броју насеља наведеног ареала (ваљевска Подгорина, Азбуковица, Рађевина, ужичко и босанско Подриње) на месту старог јата „чуо“ икавски и „полуикавски“ изговор, јер није уочио разлику између вокала *ѣ* и *и*, које долази у познатим категоријама и морфемама на највећем делу наведене територије, као и у „правим“ икавизмима у првом реду у неким азбуковичким селима. Да ствар буде интересантнија и Московљевић је чуо *ѣ*⁵⁸, свестан је да је једнако галипољском *ѣ*, прихвата Ивићево мишљење да су Галипољци од Светозарева исељени вероватно крајем 16. века, што говори да се јат у то време тако и изговара на том подручју („Ово се мишљење може мирне душе усвојити, јер смо и Хирт и ја забележили сличан изговор место старог *ѣ* у икавском говору Подриња“)⁵⁹, али је на крају своје прилично обимне расправе категорички закључио: „Према изнетом материјалу покушњеном на терену и према досадашњем излагању, мислим да се може закључити да данашњи икавски говор у Подрињу нису донели никакви икавски досељеници из Далмације, Херцеговине и Босне, већ да је он остатак икавског наречја, насталог од самог почетка изговора *ѣ* као *и* у северозападној Србији и Војводини. Преостали икавизми ван Подриња показују територију на којој се он некад говорио.“⁶⁰ Нема сумње да је Московљевић био у праву када је побијао теорију о уношењу икавизама са стране, али је, опет, заведен погрешном перцепцијом, „залутао“ у другом правцу.

7. У дискусији око порекла србијанских икавизама чуло се још једно мишљење, засновано на произвољним проценама, без научне критичности и ослоња на опишљивије аргументе и чињенице. Наиме, С. Павичић пише: „Осим toga вјеројатно је, да је већ у првој орџој сеоби у 7 st. повећи dio велике ikavske струје, која је старим cestama bila doprla u srednji i istočni kraj dunavskosavskoga међурјеџја ... прешао на старим brodovima kod Mitrovice, Klenka i Kupinova Savu i rasuo se po zemljištu između Drine i Kolubare.“⁶¹ У истој расправи на другом месту стоје и ове речи: „Stoga se čovjek teško otimlje misli, da је izvjestan dio savskodi-

⁵⁶ Милош С. Московљевић, *Икавски говор у СР Србији*. — ЈФ XXVI, св. 1—2, Београд 1963—1964, 471—509.

⁵⁷ ЈФ XXVI, св. 1—2, 471.

⁵⁸ Додуше, вероватно штампарском омашком, стоји да код њега „Знак *ѣ* означује затворено *и*“. (ЈФ XXVI, св. 1—2, 479).

⁵⁹ ЈФ XXVI, св. 1—2, 502.

⁶⁰ ЈФ XXVI, св. 1—2, 502—503.

⁶¹ Stjepan Pavičić, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*. — Djela JAZU, knj. 47, Zagreb 1953, 45.

narske struje, doprijevši spomenutom cestom do Sirmijuma, prešao i na tom velikom brodu Savu i unišao u desnu Posavinu i bližu cersku Podgorinu. Tom pretpostavkom najlakše bi se mogla objasniti ona čudna govorna pojava, da se na tom zemljištu s desne strane Save još od 15. st. nahodi dosta tragova ikavštine.”⁶³ Ваљаност ове теорије ваља гледати у светлу чињенице да су први рефлексни замењеног јата у споменицима посведочени читавих шест столећа након периода у којем су Павичићеви „икавци” дошли у Србију.

8. Пре свога изјашњавања о читавом проблему доносим потврде „икавизама” шумадијско-војвођанског типа из села са сачуваним фонолошким јатом (за азбуковичка села, Гвоздац и Рогачицу они су, као што смо видели, давани заједно са осталим материјалом у III поглављу, стр. 40—57).

Ти спорни икавизми, карактеристични за говоре шумадијско-војвођанског дијалекта, о којима је досад толико речено у нашој дијалектолошкој литератури, срећу се и у нашој зони. Истина, нису сви посведочени у сваком посећеном месту, али у свој укупности они углавном не прелазе инвентар лексема и позиција наведених у Ивићевој *Дијалектологији* (стр. 69—70). Једино две појединости заслужују да се посебно помену. Наиме, у јужнијем делу ове зоне срећу се и икавизми *дййићи*, у значењу „мушка чељад” (*дййићи* су добијени на исти начин као и *сйкира* и *видрица*; в. стр. 94 у овом раду) и *куд^аља*, за коју треба рећи и ово. Због изразите редуцираности средњег вокала ове речи често се практично и не може прецизно одредити да ли се ради о „икавизму” или, пак, о лику са *е*.⁶⁴ Дилеме нема тамо где су регистровани примери у којима је тај вокал дуг (нпр. *куд^ељнб* и сл.). *Стрија* (стреха), посведочена у Драгодолу, добијена је на исти начин као и *тријдша*.

Оно што је речено о прикупљању материјала за незамењено јат у начелу се односи и на икавизме. Ни овде се не рефлектује на неку исцрпност у свим насељима из којих се дају подаци него се доноси оно што се „нашло” на тракама и у бележници.

⁶³ Стјепан Павичић, *нас. дело*, 33.

⁶⁴ Најбољу илустрацију неизвесности и недоумице у том погледу представља моје искуство у Шљивови, где сам, враћајући информатора на исте или сличне теме, снимio више облика ове именице. Каткада сам слушао чисто *и*, други пут *е*, у трећем случају било је то редуковано *е*, у четвртом потпуна редукација итд. Уосталом, ево шта сма „чуо” у разговору са 85-годишњом Радојком Марковић: *куд^еља*, от *куд^ељ^е*, *куд^аља*, от *куд^аљ^е*, *кудила*, *куд^аљ^е*, али је ипак: *куд^ељнб* // *кдд^ељнб*. За „пресуђивање” у случајевима овакве врсте потребно је на терену провести дуже времена, далеко више но што сам ја могао одвојити за већину посећених места.

ИКАВИЗМИ У ГОВОРИМА СА НЕЗАМЕЊЕНИМ ЈАТОМ

ПОСАВОТАМНАВА

МИСЛОЋИН

- унуки, жéни, пò њиви, на вóди, нà шивки, у Бòсни, у лепóти, у добрóти, у градíни
- на кòлима
- са Мáрковим детéтом, његòви крáва, на прáвим кèсама, са његòвим волòима
- вíдити, вíдла, ја би вол^ала, воллили, пожúтило, одлétила
- пòникй || нèки
- прйзйива се, прикòпáвамо лúк, прикрфстйм се, да прйставймò (представймò), прико Сáве
- стáрија, нòвију
- нíси, нíсам, нíсте
- нйгди, дй || дè
- гњйздо, гњйздáра, гњйзда, гњйздá || гњйздétá
- сикйру

СТУБЛИНЕ

- држави, Цвéти, у шúми, по пòтрéби
- мèни, тèби
- на кòлима
- са добрйм сýном, сýви грáна
- побéсницò || побéсницò, изблèдйло, вíдла, жйвйли, жйвйло се,
- прйнèли (пренели), прйшли (прешли) тáмо
- нйје бйло, нíсам, нíси, нíсмо, нíсте
- нòвйја
- гњйздо, гњйздáра, у гњйздáри, — сйкира, сикйру, — видрйца, у видрйцу, у видрйци, трй видрйце.

ЦРВЕНА ЈАБУКА

- мајки, бљџке Колубари, куми, цркви, у вѳруни, у Тамнави, по дѳтољини
- мѳни, тѳби, на сѳби
- на волѳвима, по сватѳима, на лѳђима
- царским живѳотом, јѳдно за дрѳгим, с ѳним, дрѳги дрѳжава, рѳзни тѳца
- вѳдијѳ, вѳл^мла га, поблѳдѳло, прѳтрѳпила,
- призѳва, призѳнемо, призиме, прикрѳстѳ се, прикѳда, прилице се вином, приливам, притѳрају слѳму
- нѳје, нѳсам нѳсмо
- нѳј старѳја
- нѳгди
- гријѳта, мѳјѳр (мехур)
- гњѳздо, у гњѳздѳту, на гњѳздѳту, гњѳздѳта, гњѳздѳта (ген. мн.), гњѳздѳра, гњѳздѳру, на гњѳздѳри, на гњѳздѳру, — сѳкѳра, сѳкѳру, — видрица || видрица, видрицу, у видрицу, ѳнѳ видрице, у видрице, у видрицама.

КОЦЕЉЕВО

- на вѳди, по лѳвади
- са ѳѳговѳм вѳлом, лѳпѳм жѳнама
- жив^мла, вѳдијѳ
- прикрѳсти се, прѳт куђу
- стѳријѳ, зелѳнијѳ
- нѳсмо, нѳсу
- гљѳздо, из гњѳздѳре
- сѳкира, сѳкире

ВРЕЛО

- на Сѳви, по сѳби
- живѳијѳ, вѳд^мли
- прѳврѳј (прѳври), прѳскѳчила (прѳскочила)
- нѳси, нѳсте
- гњѳздо
- сѳкира, видрица, видрицу

ГОРЊЕ ЦРНИЉЕВО

- сестри, по вџди, у гњџздари, на сџкири
- мџни, тџби, у сџби
- на кџњскџм кџлима
- са њџговџм сџном, с џтизџм вџлом, бџси жџнџ, лџдџм крџвама
- вџдџџо, вџдџла, лџт^але, пожџутило
- нџко (неко), нџкџ тањџр, дџниклџн
- прџливџ (прелива), прџливајџ, прџварила
- стџријџ, памџтнијџ, лџвџщиџџ
- нџје, нџсам, нџси,
- нџди, нџнди, тџди, али дџ (где је)
- гњџздо, у гњџздо, гњџздара, у гњџздари
- вџдриџа, вџдриџе, вџдриџу, сџкира, сџкирџм
- кџд^аља || кџдџља

ДОЊЕ ЦРНИЉЕВО

- у Кеџџљеви, у вџрини
  - мџни, тџби, сџби
  - на кџлима
  - на лџпџм рџкама, са нџвџм пџсло
  - сџдила, полџтило, тџџе полџт^аше, пролџт^ала, вџдили, жџвили,
- жџвиџџо
- прџвиџџемо (превиџџемо), прџтрџ (претераџ), прџварила се
  - није иџшџ дџљџ (даље), нџсам, нџси, нџсмо, нџсу
  - стџријџ, лџвџщијџ, богџтијџ
  - нџгди
  - сџкиру, вџдриџа, вџдриџу, у вџдриџе

ВАЉЕВСКА КОЛУБАРА

БРАНКОВИНА

- жџни, сџстри, на лџси, у тџрби
- мџни, тџби, по сџби
- на бџкџ^џима
- лџпџм клџном, њџговџм сџстрама
- полџд^ала, сџдила, вџдџ^џо, прожџвџ^ала
- прџбиле ми рџку, прџвариџе га, прџварила је, прџтурила се
- прико лџџа

- старѝјā, новѝјā
- нѝје, нѝсам, нѝси, нѝсмо
- дѝ || дѝ, нѝгди
- из Би*ограда
- гѝѝздо, гѝѝздара, гѝѝздару, у гѝѝздари
- сѝкира, сѝкиру, сѝкирѝм, са сѝкирāма, вѝдрица, вѝдрицу, у вѝдрицāма.

СЛОВАЦ

- жѝни
- мѝни, тѝби
- по вратѝма пише
- са новѝм штāпом, црнѝм ѝвцама
- вѝдла, жѝвили, одлѝт*ле
- прѝста*имо (узречица: представѝмо), прѝврнула
- прикѝ кућѝ
- лабавѝјā, савѝјѝнијѝ
- нѝје, нѝсмо
- гѝѝздо, у гѝѝздари
- сѝкира, по сѝкирāма, вѝдрица, у вѝдрицу

Николић је у Колубари посетио Бранковину, Дивце и Петницу. Дужим испитивањем говора тога краја дошао је до нешто ширег списка икавизама, тако да код њега налазимо и: *дѝдѝ'але, ѝдѝсѝ'о*, поред *сѝ'ѝ се, сѝ'ало се, бајаде*, поред *бѝјаде*, имперф. *бѝјāше*. вок. *дѝѝше, ѝдѝсѝ*, поред *ѝд-сек, Звѝздāр* (село крај Чучуга). У Петници и тамнавском селу Чучугама забележио је „икавски лик *наки*”. Иначе, „Префикс *не-* у највећем броју случајева има екавски лик: *нѝкоѝ, дѝнекле* и сл.” (СДЗБ XVIII, 34—35).

Што се, пак, трагова ијекавских насељавања тиче, нема неке осетније разлике између Николићевих и мојих налаза. Код њега налазимо *дѝјѝше* (вок. синг.), *ѝрѝ'е, ѝѝша* (хип. од *девер*), *кљѝшѝа, кљѝшѝā, ѝѝд, ѝдѝѝје, ѝрѝѝеда, цѝкунѝеда, ѝѝѝе* (СДЗБ. XVIII, 34), а и ја сам забележио: *дѝ'ѝше, ѝрѝ'е || ѝрѝ ѝдѝѝју, ѝѝд || дѝда, ѝѝѝе*. Мислим да *кљѝшѝа* не представљају потврду неког ијекавског наноса, него су, као и неки други привидни „јекавизми”, посведочени на терену косовско-ресавских а и торлачких говора (*жљѝб, жљѝзда, ѝњѝздо* или *ѝнѝздо* и сл.), резултат одговарајућих асимилационих процеса. Уосталом, да је реч о ијекавском лику, природно би било да у Колубари, с обзиром на порекло већине ијекаваца који су насељавали то подручје, ту стоји двосложни рефлекс *јата*.

ВАЉЕВСКА ПОДГОРИНА

ОСЛАДИ Ђ

- жени, сестри, у бѣди, на ливади, у води, у кавани, у вабрици
- мени, теби, себи
- по селима, на кћлима, на вратима, на лећима
- с лепим стаклетом, з добрим другом, ништа без добри Вран-
цуза
- вол^{ла}, види^{мо}, види^ш, види^{до}, живило се, жив^{ла}, по-
жутило, пролетила, пролети^{ће}, седила, стидила се, трпили
- привр^{тач} (врста плуга), прив^жу || пр^вж^у пр^гризила, пр^и-
з^{име}, да се пр^илив^а (прелива), пр^им^{ест}имо, пр^иточ^{имо} ракију
- стар^{ија}, л^вши^ј, н^вши^ј к^ућу
- ни^{је}, ни^{сам}, ни^{смо}
- д^и || д^е, н^оди (онде)
- гри^јота, Би^јоград^а (али б^еч^уг), б^ија^{де} || б^еја^{де}
- г^њздо, г^њздара, у г^њздари, са г^њздар^е, с^икира, с^икиру,
с^икир^{ом}, вид^{ри}ца, вид^{ри}цу, из вид^{ри}це, у вид^{ри}це

ГОРЊА КАМЕНИЦА

- сестри, у м^на^ко^ј води
- мени, теби
- на вратима
- са лепим д^ететом, сл^аб^и ув^ета
- вид^идо, одл^етила, живило се, пожу^{ти}ле
- умр^е ни^{ко} на п^уту, ни^ки п^уца^ју, ни^ки п^ева^ју, т^ица ни^{ка}ка,
ни^што се ба^ца
- л^вши^ј, н^вши^{ја}, кр^уп^ни^{ја}
- ни^{је} се зн^ало, ни^{смо}, ни^{су}
- г^њздо, г^њздара, у г^њздари, у г^њздари, с^икира, с^икиру,
вид^{ри}ца, вид^{ри}цу

ОСЕЧИНА

- сестри, по ливади, у вабрици
- мени, теби, себи, по себи
- по па^њевима

⁶⁴ Можда у Би^јограду, па и *тријоши*, треба гледати резултат наслањања на неку снажнију досељеничку или, чак, суседну струју која их познаје управо у том лику, а б^еч^уг јој је, с друге стране, непозната лексема.

- с тизим мѡмком, прѡвим дрѡветом, зеленим грањом, дѡбри оваца̄
- видла, видили, живила, живило се, постидила се
- нѡка̄ ѡдѡ, а нѡка̄ се вратила, нѡкѡ̄ йдѡ са сватѡима, нѡка̄ трава, нѡкѡ̄ дрѡво, на нѡкѡм брѡду, нѡко̄ йдѡ, нѡшто || нѡшто
- притресѡ, прѡварили ме, прѡвариће ѡ нѡ
- нѡје, нѡсам, нѡсмо
- старѡја, лѡвшија, памѡтнѡјѡ
- Биѡград, у Биѡграду
- сѡкира, сѡкиру, видрица, са видрицѡм, у видрице, дѡтићи, дѡтиће, са дѡтићима
- гѡри (прилог)

По Московљевићу, „Овде се говори чисто екавски, само старе жене кажу: *бѡжи, дѡйићи, ѡризиме*, има доста примера са *е* место *и*: *вѡднѡм, лѡнија, Мѡница, ѡрѡјава, ѡресѡавѡ, ѡремер*.” (ЈФ XXVI, св. 1—2, 486).

ОСТРУЖАЊ

- у Сѡчини, на глави
- тѡби, мѡни
- на вратица, на рѡгѡима, по пѡтевица
- дѡбри снава̄, са свѡма̄, са лѡпим зѡтом прѡђе
- живити, лѡпо живила, видѡѡ, нѡј вѡлицѡ, изгѡриле, одлѡтиле
- нѡко || нѡко || нѡко
- прѡзѡвам се, прѡбила рѡку, прѡливајѡ (преливајѡ)
- мнѡђѡја || млѡђѡја, чѡстицѡ, старѡ ѡн (старији је он)
- у Биѡграду, из Биѡграда
- нѡје, нѡсам, нѡси, нѡсмо, нѡсте дѡшли
- гнѡздо, видрица, видрицу, из видрицѡ, у видрици, видрице, у видрице, сѡкира, сѡкиру, сѡкирѡм.

Московљевић пише да „*Остружањ* говори екавски, са доста икавизама, као што у: *бѡжи, бѡјаде, брѡза, брѡзовина, вѡка, врѡдѡ, да, дѡйићи, дѡци, јѡли, јѡйри, кѡдиља, кѡдѡљка, Лѡјосава, Мѡлинко, мѡлинкуша*, (врста шљиве), *Млѡдин, Осѡчина, ѡѡрѡбио, ѡсак, ѡри, ѡрид, ѡрѡври, ѡризиме, ѡрѡмерено, ѡресѡник, ѡрѡсише, срића, Срићко, шрѡбајѡ, шрѡбало, цѡлу*.” (ЈФ XXVI, св. 1—2, 486). „Мешање *и* и *е*” исти аутор налази у ликовима *ѡзели, ѡзелѡчѡр, лѡнија, Мѡница, Срѡјин*. Облике *лѡнија* и *Мѡница* нѡсам проверавао, али је јасно да у оним првим имамо у ствари секундарно *ѡ*.

ГУЊАЦИ

- дао жени, по Царини, на глави
- мени || мѣни, њози
- на вѡловима
- тврѣдѣм прѣтом, добрѣ трѣшања, сѡвѣ шљѣвѣ
- вѣдицо, вѣдила, свѣдило му се, трѣпила, вѡл^нла⁶⁵
- дѡниклѣ (али нѣкѣ)
- нѣје, нѣсам, нѣсмо, нѣсу
- старѣя, мѣлијѹ
- нѣгди, тѹди || тѹде,
- сѣкира, сѣкиру, дѣтићи, са дѣтићима
- кѹд^нља, кѹд^нљу
- јѹтри

Московљевић налази да се у Гуњацима говори „екавски, са овим икавизмима и полуикавизмима: *бѣжѣше, брѣѣ, врѣдѣ, дѣцо, ди, лѣшѣ* (лепша), *нѣкѣ, дѣшѣраш, ѣднѣшиѣ, ѣрѣ, ѣрѣварѣ, ѣрѣдѣ се, ѣрид* Милошем, *ѣризирѣм, ѣрдѣк, смѣстиѣ, сѣђѣше се, шѣли* (хтели), *шѣрѣбѣ, ублѣдио*.” (ЈФ XXVI, св. 1—2, 480).

ДРАГОДОЛ

- сѣстри, свѣкрви, о јесѣни
- мѣни, тѣби, сѣби, на мѣни,
- по сѣлима, по кѡлима, на вратѣма
- ѡнимѣ ѹгѣрком, млѣдѣ љѹдѣ
- жѣвило се, пожѹтило, вѣд^нла, гѡрили
- нѣје, нѣсам, нѣси, нѣсмо
- здравѣя, тѡпличѣ, старѣ нѣрод
- грѣдѣта, стрѣя, стрѣју
- сѣкира, сѣкиру, сѣкирѣца, вѣдрица, вѣдрицу, у вѣдрици, у тѣма вѣдрицама, дѣтићи, дѣтиће, дѣтићима, гњѣздо, гњѣздара, у гњѣздару, на гњѣздари.

У Драгодолу се по Московљевићу говори икавски. Ево његовог материјала из овог подгорског села (код Московљевића Драгодол и Гуњацѣ припадају Азбуковици): „*бѣжѣла, ѣришан, ѣридѣша, ѹ Врилу, дѣца, дѣшѣћи, кѹдиља, кѹдѣљка, дѣшѣрѣ, ѣдѣшѣрѣ, ѣрид, ѣрико, ѣрѣседник, ѣришѣше, смѣсиѣ, Срѣћко, (х)ѣдѣдоше*.” (ЈФ XXVI, св. 1—2, 480).

У току свог боравака у Драгодолу контактирао сам највише са становницима засека *Бобића*, за које је Љ. Павловић тврдио да „*ѣворѣ чисѣм заѣадним нарѣчѣм*” (СЕЗБ XLVI, 347; о том проблему в. ниже; 79. стр. овога рада). Податке које доносим записани су од информатора

⁶⁵ На траци се нашао и усамљени облик *обдѣла*.

рођених у Бобићима, где су и провели досадашњих седам деценија живота. Наравно, у говору драгодолских заселака и махала нема осетнијих разлика, као што их, уосталом, нема ни у односу на суседна подгорска и рађевска села.

РАЂЕВИНА

КОМИРИЋ

— млади (невести), на бари, у лебнџ вурини, у Подцерини, пшав Тамнави

— мени, теби, себи

— на вратима, у котловима

— са малим дѣтетом, загрнула ђнизим пѣпелом, тјизим зламѣном, старј жѣна и старј људј

— живила, живило се, видицо, видла, видили, саџорило, да нѣ би саџорила

— није йстина, нисмо, нису

— здравија, ситнијѹ, крупнија

— гријџа

— нијди || нѣгде

— посицеш (једини пример те врсте записан у Комирићу)

— прибираш, прилицѣмо (прелијемо)

— гњиздо, гњиздара, гњиздару, у гњиздари, сјкира, сјкиру, видрица, видрицу, у видрици, дѣтићи, са дѣтићима.

Ево шта о говору овога села пише Московљевић: „*Комирић* говори екавски, али сам ипак нашао тамо ове икавизме: *дѣићи*, *кудеља*, *нији*, *идѣицим*, *йришѣрај* (претерај), *Сѣијан*, *усѣриба*, *ујела*. Место е има и: *Тјодор*; исп. и *сенѣца*.” (ЈФ XXVI, св. 1—2, 484).

ЛИКОДРА

— у шуми, по глави

— сүвим дрветом

— живила, одлѣтла

— није, нисмо, нисте, нису

— још правија

— сјкира, сјкиру, видрицу

БАЊЕВАЦ

— цүри, цркви, у вѣди, у Ликодри, у слами, у кѣлеби, у шѣрпи, у шуми, на кѣмидби

— мени || мѣни,

— по овим сѣлима, на небѣсима

ПРОБЛЕМ ЗАПАДНОСРБИЈАНСКЕ ИКАВШТИНЕ

Већ више од сто година наша наука располаже подацима о присуству икавског наречја, односно „правих” икавизама на србијанском терену. Наиме, још 1876. године М. Ђ. Милићевић је у свом добро познатом делу *Кнежевина Србија*, у којем, иначе, налазимо доста корисних и често врло добрих запажања и опсервација везаних за народне говоре, пишући о језику ужичког округа рекао: „У селу *Пейелу*, у срезу рачанском, у половини села *Овчине*, и у *Ђеранићима*, засеоку својдрушком, може да се чује: *лијо* место лијепо; сино м. сијено; дите м. дијете, и све друге особине западнога говора. Ово се још може да чује доле низ Дрину у Љубовићи и у Ораховици (у срезу азбуковичком).”⁶⁶ Невоља је у томе што Милићевић не наводи и те „друге особине западнога говора”, што, на жалост, неће урадити ни други истраживачи тих подручја чија специјалност није лингвистика. Тако, на пример, код Карића налазимо само реченицу „Западним говором говори се у неколико села поред Дрине, у Подрињском и Ужичком округу.”⁶⁷

У етнографским монографијама Љ. Павловића *Соколска нахија*⁶⁸ и *Ужичка Црна гора*⁶⁹ има доста података о икавском изговору на западносрбијанском тлу. Но, ни Павловић не даје конкретне потврде и примере икавског изговора, изван ономастике, него се задовољава навођењем породица и родова по појединим селима који „говоре западним наречјем”. Писац ових двеју студија је непоколебљив у оцени да су икавски изговор у те крајеве донели досељеници из западне Босне, Херцеговине и Далмације, од којих су неки, опет, били „друге вере”, тј. католици. Први досељеници долазе у првој половини XVII в., а у Србију стижу преко Осата. „Они су спремнији и организованији рудари, те су их стари рудари лепо дочекали. Стари су се или удаљавали или исељавали или асимиловали, а појединачно и ислам примали. Ови родови

⁶⁶ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, књ. I, Београд 1876, 631.

⁶⁷ В. Карић, *Србија. Опис земље, народа и државе*, Београд 1887, 205.

⁶⁸ Љуба Павловић, *Соколска нахија*. — СЕЗБ XLVI, Београд 1930, 307—505.

⁶⁹ Љуб. Павловић, *Ужичка Црна Гора*. — СЕЗБ XXXIV, Београд 1925, 1—191.

знају да су од далеког запада, да су од мора и да немају ничега заједничког с онима испод себе. И по пословима и по месту живљења одвајали су се од позније досељених; ови су их из непознавања и разлике у говору увек сматрали да нису што су они. Ретки су родови са запада који знају тачно одакле су или како су се при досељењу звали. . . . *Бобићи* у Драгодолу знају да су из околине Сплита, да су били православни, да су се и тамо звали Бобићима, да их има тамо православних и католика и да су задржали презиме Бобић.⁷⁰ За те исте Бобиће Павловић наглашава да „*говоре чистиим западним дијалектџом*”,⁷¹ што најјасније сведочи о томе да ни он, као, уосталом, ни остали истраживачи овога рејона, није био свестан разлике између *ѣ* и *и*, односно између икавског изговора и говора са незамењеним јатом. Наиме, у Драгодолу, као и у другим суседним насељима, стари вокал јат је сачувао своју фонолошку вредност. То је најверљивији доказ да бар неки родови досељени „са запада” (а сви скупа, подсетимо се, чине свега 7,31% од целокупног становништва Нахије)⁷² не говоре „западним” наречјем⁷³ и да је било старинаца бар толико колико је било довољно да асимилију придошлице.⁷⁴ Додуше, подручје некадашње Соколске нахије представља типичан пример метанастанзичке области, са малим процентом старинаца и огромном већином досељеника. „Соколска села стварно немају старинаца”,⁷⁵ вели Љ. Павловић и додаје: „Али кад се пустимо у анализу старих родова, који су били и за које се зна шта је с њима било, не сме се рећи да нема старинаца. Имало их је кроз сва времена, имаће их и данас, али су се погубили утапањем у досељенике и примањем ислама.”⁷⁶ Малобројни досељеници „са запада”, уз то највероватније некомпактни, економски

⁷⁰ Љ. Павловић, *Соколска нахија*. — СЕЗБ XLVI, 346.

⁷¹ *Исџо*, 347.

⁷² *Исџо*, 348.

⁷³ Павловић даје у процентима и број становника досељених из осталих крајева. Тако их је 27,70% дошло из Црне Горе (у обиму од 1912. год.), 9,19% из Босне без Осата и Бирча, 14,63% из Старог Влаха, 18,20% из Санџака, 12,75% из Осата и Бирча, 9,56% из Србије без Старог Влаха (у обиму од 1912), 0,65% из Старе Србије и Македоније (по називима пре 1918; СЕЗБ XLVI, 349—350).

⁷⁴ О потреби озбиљнијег третирања улоге стариначког елемента (и онда када су старинци неупоредиво малобројнији од досељеника) у формирању говорних и дијалекатских типова уверљиво и аргументовано пише П. Ивић у већ помињаном раду *О неким њроблемима наше исџориске дијалекџологије*, ЈФ XXI, 103—105. Мислим да у прилог Ивићевом мишљењу иде и овај моменат. У односу на разгранате, велике, многољудне породице староседелача (основни услов на настанак и опстанак великих заједница — простор — је постојао; било је места и за бројне придошлице) често стоје мање породице које долазе из других, понекад врло удаљених крајева. Уосталом, такву могућност као да наговештавају и Цвијићеве речи: „По једном старом обичају, бар један члан задруге остајао је са својима на староме огњишту” (Јован Цвијић, *Метанасџазичка крџања. Њихови узроци и њоследице*. — СЕЗБ XXIV, Београд 1922, 5). То значи да однос носилаца локалних, староседелачких и донетих дијалекатских црта може за ове прве бити знатно повољнији него када се упореди број њихових родова, па и самих породица. А то управо у дијалектологији није занемарљив фактор.

⁷⁵ Љ. Павловић, *Соколска нахија*. — СЕЗБ XLVI, 345.

⁷⁶ Љ. Павловић, *нав. дело*, 345.

свакако инфериорни у односу на затечено становништво, досељени пре у различито него у исто време, расути по бројним селима и услут задржавани по Осату, где су, такође, као малобројнији, „губили” по коју своју језичку особину — нису имали веће изгледе да крају у који долазе „наметну” свој говор. Навешћу још неке моменте који говоре о неодрживости Павловићевог мишљења. Пре свега, неуверљиво је тврђење о неком озбиљнијем досељавању рудара из Далмације у ове крајеве. Биће да је у праву Московљевић кад каже да „У Далмацији, осим камецолама и рудника тушине, од које се израђује цемент, других рудника нема, нити их је кадгод било, а најмање металних. О неком пресељавању из млетачке Далмације у земље под Турцима не може бити говора, нарочито у другој половини 17. века, кад је Венеција била у рату с Турском због Крита. Наши су људи ускакали у Далмацију, а нису отуд долазили у Турску ради печалбе.”⁷⁷ Не могу се отети утиску да су ти људи, ако су долазили из тих подручја, постајали рудари стицајем околности и силом прилика, а овамо су долазили, очигледно, појединачно и били су, ако не сви, а оно вероватно већином православци и као такви највероватније нису били икавци. До појаве икавског изговора на западносрбијанском терену (пре свега у Азбуковици) дошло је, по мом мишљењу, другим путем. О томе в. VII поглавље овога рада.

Западносрбијанске икавце Цвијић сматра необичним самим тим што их сврстава у егзотичне оазе становништва.⁷⁸ По њему, та „група икаваца у горњем Подрињу у Србији . . . у многоме погледу представља интересантан етнографски и лингвистички проблем”.⁷⁹ И по Цвијићевим наводима „Има их од ужичког села Пилице изнад Бајине Баште па до Брасине низ Дрину и у два три суседна ваљевска села. Сада нема ниједнога чисто икавскога села, али има врло разгранатих икавских породица, од којих неке преко сто домова, и живе измешани са сељацима јужног дијалекта, који преовлађују и поуздано се зна да су млађи од икаваца, поглавито досељеници из Пиве, Дробњака, Херцеговине и старе Рашке.”⁸⁰ Цвијић мисли да је „изгледа, икаваца раније било много више у Азбуковици, Рађевини и Јадру. У Јадру је на пр. пре 40—50 година, у селима Бадањи, Сипуљи и Симином Брду било икавских породица које сам познавао; у Крупњу и Рађевини било је породица које су у извесним речима још биле задржале икавштину; тако и у Азбуковици.”⁸¹ Врло је индикативно Цвијићево колебање када треба одредити њихово порекло. Наиме, он признаје да је „био уверења да је то икавско становништво врло старо, исто са оним које је у ранијим временима преовлађивало у суседним деловима Босне; јер и у осталом старом становништву Јадра, које не говори икавски, има друкчијег нагласка и друкчијих етничких особина него што су оне досељених ијекаваца.”⁸²

⁷⁷ М. С. Московљевић, *Икавски говор у СР Србији*. — ЈФ XXVI, св. 1—2, 476.

⁷⁸ Ј. Цвијић, *Мейанасјазичка кретања . . .*, 11

⁷⁹ Ј. Цвијић, *нав. дело*, 12.

⁸⁰ Ј. Цвијић, *нав. дело*, 12.

⁸¹ Ј. Цвијић, *нав. дело*, 12.

⁸² Ј. Цвијић, *нав. дело*, 12.

Касније је „сазнао да међу икавцима има несумњиво досељеника са Запада . . . По томе је изгледало да има *икаваца и сџаринаца и доцније досељених*”. Ипак се Цвијић на крају мири са Павловићевим налазима „да су икавци горњег Подриња пореклом из Босне и Далмације, како они кажу од реке Крке, Книна, Сплита итд.” и закључује: „То би била нека врло стара и у толико нејасна миграциона струја, што јој не знамо узрок и што је противна нормалном правцу миграционих струја, које су се кретале с динарске системе према Далмацији.”⁸³ Ни савесни и опрезни Цвијић (свестан слабости теорије о доласку икаваца са стране) није разликовао назмењено јат и вокал *и*, те је „изједначио” прилике у ваљевским, јадарским, рађевским и азбуковичким селима.

Коначно су о овоме питању и лингвисти дали своју реч. Прво је Хирт, уз помоћ Бечке академије наука, 1898. године испитивао говор србијанског Подриња од Лознице до Бајине Баште „mit dem mittelpunkt Ljubovija”. Он је тада посетио бројна насеља (из неких је податке добијао и посредним путем) и резултате својих истраживања објавио 1903. године.⁸⁴ Овде остављамо по страни Хиртова забљкања и налазе везане за друге дијалекатске особине, а осврнућемо се само на проблем јата, питање због којег је Хирт у првом реду и дошао у тај крај. Немачки лингвиста признаје да никако није могао омеђити икавштину у Србији. Он није чак нашао ниједно село у коме се говори искључиво икавски; није, како сам каже, нашао на насеље у којем се поред рефлекса *и* не среће још који, а често и оба друга рефлекса. Хирт сматра да се икавски простире и шире од оквира зоне коју је посетио. По њему би источна граница икавштине ишла углавном планинским венцем који дрински слив одваја од остале Србије, иако, истина, има икавских трагова и иза те међе. Уверен је (на основу података добијених „из друге руке”) да се икавски говори и у босанском делу Подриња. Иако је пошао са намером да опише икавски говор, испоставило се да је, суочен са приликама на терену, више говорио о ијекавским говорима наведеног подручја. Дошавши са неким унапред формираним уверењима и судовима о појединим језичким особинама, без довољно искуства у раду на пољу српскохрватске дијалектологије, Хирт се није најбоље снашао на овом, посебно када је реч о судбини старог вокала јата, заиста изузетно колоритном терену. На мањкавост и недостатке његове расправе указује прво Белић,⁸⁵ а после њега и Ивић, чије речи „Пуна грешака у разумевању казивања информатора, у акценту, у интерпретацији факата и у много чему другом, ова расправа илуструје разнолике опасности којима се излаже испитивач недовољно упознат са материјом коју испитује. Само понека лепа и оригинална опсервација указује на

⁸³ Ј. Цвијић, *нав. дело*, 13.

⁸⁴ Уп. већ помињани рад *Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien. — Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Classe CXLVI, Wien 1903, V Abh., 1—56.*

⁸⁵ А. Белић, *Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien . . .*, Archiv für slavische Philologie, Berlin 1906, XXVIII, 125—128.

руку мајстора⁸⁶ најбоље илуструје чињеница да је Хирт у Гвосцу и Бачевцима сасвим добро запазио изговор *ε* на месту старога јата (штета што том податку наша наука није раније посветила озбиљнију пажњу), а да исту особину није приметио у неким другим селима (нпр. у двома Оровицама).

У својим познатим расправама, везаним у првом реду за настанак шумадијско-војвођанског дијалекта Белић се у више наврата осврће на икавски говор у западној Србији, који је тамо (као и други познати икавизми присутни на терену шумадијско-војвођанског дијалекта), по њему, донет са стране. Уосталом, ево шта Белић о томе каже: „... а на северу између Босне и Дрине, у водопаћи Босне и у широком појасу око Неретве, нарочито са десне њене стране, спуштајући се тако у Далмацију, пружао се икавски говор који је имао „шт” и „жд” у својој гласовној системи.”... ”Икавци, који су се находили између реке Босне и Дрине, отишли су делимице у Србију и Војводину, где их је нестало у шумадијско-сремском говору, или су се сачували као икавске оазе око Дрине у западној Србији.”⁸⁷ Белићево чврсто убеђење (при којем остаје целог живота) да су познате икавске црте шумадијско-војвођанског дијалекта, као и икавизам подрињских села, импортоване са наведеног босанског међуречја заснива се добрим делом и на његовом уверењу да је у околини Обреновца (Барич, Мислођин, Моштаница) слушао икавски изговор. Наиме, говорећи о особинама ваљевско-савске зоне, која обухвата простор између Саве и Дрине, Белић у *Дијалектолошкој карти* из 1905. године каже: „По отношению къ послѣдней замѣчаются нѣкоторыя архаическія черты, напр., сохраненіе долготы (или, по крайней мѣрѣ, полу-долготы) въ конечныхъ слогахъ, слѣды икавскаго произношенія ѣ, и при томъ не только вдоль Дрины, какъ это отмѣтилъ Гиртъ въ своемъ отчетѣ²), что, впрочемъ, было извѣстно и ранъше его поѣздки туда, но и на правомъ берегу Савы, въ деревняхъ, удаленныхъ отъ Вѣлграда на 2—3 часа ѣзды (Баричъ, Моштаница, Мислођинъ и др.).”⁸⁸ Сада је сасвим јасно да Белић није уочио *ε*, најзначајнији архаизам те зоне, него га је, очито, идентификовао фонемом *и*. Да је он којим случајем рецимо у Мислођину правилно перцепирао *ε* и сагледао његов фонолошки статус у вокалском систему, сигурно би дискусија о питању тзв. икавизама у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, о проблему икавштине у Подрињу, а самим тим и око проблема генезе самог III-V дијалекта

⁸⁶ П. Ивић, *Дијалектологија*, 148.

⁸⁷ А. Белић, *Штокавски дијалекат*, 1076.

⁸⁸ А. И. Белвчъ, *Диалектологическая карта сербскаго языка*, 39—40.

кренула другим путем.⁸⁹ Досада би полемика била завршена, а бројна питања би се сматрала решеним. Овако, Белић је и даље (као и неки његови ученици, пре свих — Б. Николић) у својим радовима, пуних пет и по деценија, понављао тезу о преласку икавизма из Босне и његовом ширењу „по источном дијалекту.”⁹⁰

Последње дијалекатске податке из ове области даје М. Тешић: прво у опису говора свог родног села Љештанског,⁹¹ које Московљевић сврстава у „места с добро сачуваним икавским говором.”⁹² Тешић је подробно и детаљно сравнио Московљевићеве податке са садашњим приликама (испитивање је обављено 1973. године). Испоставило се да је број икавизама у овом говору који, иначе, „припада ијекавском источнохерцеговачком дијалекатском типу у западној Србији”⁹³ драстично смањен од времена Московљевићевих испитивања. Количински и процентуални однос икавизама добијен поређењем материјала ове двојице истраживача изгледа овако:

„а) 9 се икавизама сачувало само у таквом лику — 16,66%;

б) 2 се икавизма употребљавају паралелно са ијекавским и екавским ликовима — 3,70%;

⁸⁹ Интересантно је да су ти Белићеве подаци двапут „проверавани”. Московљевић је прво 1937. године „ради проучавања икавских трагова у западној Србији и Срему” посетио Умку, Барич, М. Моштаницу и В. Моштаницу, где је „према једној белешци проф. Белића у његовој „Дијалектолошкој карти”, очекивао” да ће „наћи читаву икавску оазу, али у погледу икавизма нисам нашао ништа више него у другим крајевима, изузев ваљевска села”, у којима је бележио и „праве икавизме”. (Извештај г. Милоша С. Московљевића. — Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића IV (1937), 25—29). Годину-две касније Московљевић посећује Мислојин, Дражевац, Пољану, Конатицу и Баљевац, где је запазио мешање „кановачког и вуковског акцента”, чуо „*йрид* и *йрико* и мешање *е* и *и* у неким речима.” Московљевић и тада обилази нека ваљевска села у којима икавизми долазе углавном само у оним познатим лексемама и категоријама. (Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VI за 1938 (1939), 40—41).

⁹⁰ Уп. на пример: *Периодизација српскохрватској језика*. — ЈФ XXIII, 9—10; Књижевност и језик V, бр. 4—5, 166—167. Код Белића ће се, пре свега у његовим публикованим (обично литографском техником) предавањима, наћи и нешто више опрезности код одређивања порекла србијанских икаваца: „Али икаваца има у Подрињу у Србији (азбуковачком срезу, и др.) и око Саве. Они могу бити стари колонисти из Босне, чији се икавски изговор задржао до данашњег дана.” (*Српскохрватски језик I. Фонетика, предавања Д-ра А. Белића, проф. универз.* — Београд, Техничка израда Драг. Т. Ђурђевића, студ. машин. технике, без год. издања, стр. 125; *Српски језик. Фонетика, предавања д-ра А. Белића, проф. Универзитетског*. — Литографија Косте М. Бојковића, Поепкареева 15. (у дворшћу) Београд, без год. издања, стр. 128. Готово исту формулацију срећемо и у I књизи *Основа историје српскохрватској језика* из 1976. године: „Али икаваца има у Подрињу у Србији (азбуковачком срезу и др.) и око Саве. Они могу бити претставници старог босанског дијалекта чији се икавски изговор задржао до данашњег дана.” (*Основи историје српскохрватској језика. I део, фонетика, универзитетско предавања Др Александра Белића*. — Научна књига Београд 1976, 90).

⁹¹ Милосав Тешић, *Говор Љештанској*. — СДЗБ XXII, Београд 1977, 159—328.

⁹² М. С. Московљевић, *Икавски говор у СР Србији*. — ЈФ XXVI, св. 1—2, 497.

⁹³ М. Тешић, *нав. дело*, 188.

- в) 10 се икавизама употребљава паралелно са екавизмима — 18,51%;
 г) 22 икавизма данас има ијекавски лик — 40,74%;
 е) 6 икавизама данас има екавски лик — 11,11%;
 ф) 5 се икавизама појављује и у ијекавском и у екавском лику — 9,25%.”⁹⁴

Тешићу је „чудна” оволика промена, настала у времену од четири деценије; он с правом жали што Московљевић у тексту из Љештанског (дат на стр. 494—495) није дао никакве податке о информатору, тако да се данас не може проверити је ли он материјал записао од типичног представника месног говора или, можда, од жене доведене из неког од азбуковичких или других села у којима икавизама има знатно више него у Љештанском. Тешић је у том селу забележио неколико топонима са *и*, и то углавном у секвенци *рђ*. Чини се да у том не малом броју топонима са икавским ликом лежи један од ослонаца ауторовог уверења да је икавизам у то подручје унет са стране, тј. да је тај крај својевремено био насељен икавцима: „Оволики број икавизама у љештанској ономастици несумњиво потврђује тезу да су у овом делу Подриња заиста живели икавци.

Нема разлога да се не прихвати тумачење по којем су се подрински икавци доселили у Подриње из западних крајева Босне и Херцеговине и из Далмације и то пре досељеника динарске струје.”⁹⁵ На другом месту, пошто је изнео сва, често сасвим опречна, мишљења о пореклу подрињских икаваца, Тешић о самом проблему даје и свој суд: „Моје је мишљење да има више разлога за тврдњу да су икавци у Подрињу досељеници из западних крајева Босне и Херцеговине и из Далмације, јер за такву тврдњу постоје и извесни докази, којих за другачије тврдње нема.”⁹⁶

Од истог аутора недавно смо добили и рад *Фонетске особине говора азбуковачкој села Узовнице*.⁹⁷ Тешићева истраживања углавном су потврдила Московљевићеве наводе да се у овом селу говори „ијекавско-екавски”.⁹⁸ „Овај говор . . . је, првенствено, ијекавски говор, али ијекавски говор у доброј мери преплављен екавизмима, како у говору млађих тако и у говору старијих . . .”⁹⁹ И овде је Тешић, као и у Љештанском, нашао мање икавизама него ли Московљевић. Аутор је посебну пажњу посветио говору рода *Филиповића*, за које Љ. Павловић каже: „Рудари су и од старине овде; не зна се да су се откуда доселили; говоре западним дијалектом.”¹⁰⁰ Тешић тврди да њихов данашњи „говор није такав, а ако се ичим разликује од говора других, то је по томе тшo у њему има нешто више екавизама и више потврда за скраћивање

⁹⁴ М. Тешић, *нав. дело*, 194.

⁹⁵ М. Тешић, *нав. дело*, 195.

⁹⁶ М. Тешић, *нав. дело*, 169.

⁹⁷ ЈФ XXXIV, 169—191.

⁹⁸ М. С. Московљевић, *Икавски говор у СР Србији*, 482.

⁹⁹ М. Тешић, *Фонетске особине . . . Узовнице*, 170—171.

¹⁰⁰ Љ. Павловић, *Соколска нахија*. — СЕЗБ XLVI, 481.

неакцентованих дужина.¹⁰¹ Од другог дела последње реченице тешко је наћи бољу потврду за претпоставку да је то *сјариначко србијанско стиановништво* које није дошло са *зайада*, па макар и да је у време Павловићевих истраживања у њиховом говору и било више икавизама него данас. На жалост, ни овде не знамо да ли су они почетком овога столећа били икавци или, пак, јатовци, јер, како смо видели, Љ. Павловић (углавном ни Московљевић) није уочавао разлику између вокала *е* и *и*.

О пореклу западносрбијанске (азбуковичке) икавштине изјаснили су се, да кажемо и то на крају, и неки други дијалектолози.

П. Ивић тачно уочава важан факат да се „икавски говор у Азбуковици не одликује . . . ничим (сем замене *ѿ*) од околног јекавског типа, углавном вуковског.“ Указујући на потребу темељитијег истраживања на том подручју, без којег се не може добити права представа о овом проблему, Ивић на крају ипак упућује на резултате етнографских испитивања србијанског Подриња: „У међувремену је етнограф Љ. Павловић . . . на основу народног предања утврдио да родови с икавским говором воде порекло од рудара досељених у већим групама' из Далмације, западне Босне и Херцеговине, како изгледа у XVII веку.“ (П. Ивић, *Дијалектолоија*, 183).

И. Поповић се приклања Белићевом мишљењу кад каже: „Истина, Решетар целу ту област [гј. међуречје Босне и Дрине и предео источно од Неретве, С. Р.] додељује јекавцима (јер данас нема ту трагова икавцима); али ће бити у праву Белић, који за XV век отприлике ту претпоставља и мешовите јекавско-икавске говоре, па чак и чисте икавце, јер су се икавци пребацили одатле чак у Србију у Подриње, где још постоје.“ (И. Поповић, *Историја српскохрватског језика*, 94; размаци у тексту су Поповићеве).

О пореклу западносрбијанског икавизма, колико ми је познато, последњи је писао А. Пецо. Оспоравајући Московљевићеву теорију о аутохтоности појаве на том терену, он налази „dosta momenata koji, ipak, упућују на западније икавске govore. Dovoljno је pogledati spisak reči које navodi Moskovljević pa да се u то uverimo: *beđrati, bđjse, gónati, ječnik, krmak, prluz, ručica, sànice, spòdbiti, stàn, tutkar, čorape*. Те, а i неке друге, osobine ovih govora не doзvoljavaju nam да budemo kategorički u donošenju zaključka о poreklu ovih ikavaca.“¹⁰²

Колико је оправдана Пецина опрезност показује податак да наведена лексика представља заједничку баштину западних икавских и источнобосанских ијекавских говора. Већине ових лексема „сећам се“ из кладањског говора, а неке од њих су посведочене на ширем карпатском језичком ареалу (нпр. стан; код Кладња је топоним Станови, брдо обрасло храстовом шумом, где су оближња православна села „гонила крмад у жир“). Уосталом, понешто од наведених примера наћи ће се и на терену северозападне Црне Горе, као и у неким суседним говорима.

¹⁰¹ М. Тешњ, *Фонетске особине . . . Узванице*, 169.

¹⁰² Dr Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. — Beograd 1978, 106.

VI

ЕКАВИЗМИ И ИЈЕКАВИЗМИ У ГОВОРИМА СА НЕЗАМЕЋЕНИМ ЈАТОМ

Иако се за подручје незамењенога јата досад мислило да чини саставни део екавског наречја, показало се да је реч о говорима са најмање екавизама. Има их знатно мање него на ијекавским и неким икавским теренима. Два основна разлога су резултирала овакво стање:

а) Чувањем фонолошког јата изостаје фонетски услов за прелазак групе *pje* > у *pe* у примерима типа *врећа*, *режи*, *бреза*, *чиме је*, у ствари, добијен далеко највећи број ликова са *e* < *ѣ* у ијекавским говорима.

б) Вероватно због осетне разлике у лексичком благу ове зоне и ијекавске и икавске дијаспоре изостаје већина лексикализованих случајева *e* < *ѣ* у речима „са лабавим јатом”. Испоставило се, наиме, да лексеме *обе*, *цесѝа*, *целиваѝи*, *зеница*, *озледиѝи*, па ни *обећаѝи*, у већини посећених места не представљају саставни део аутохтоне, домаће народне лексике. Уместо *обе* чешће је *обадве*, на месту *цесѝе* стоји *џада*, за *зеницу* многи „нису чули”, а нисам боље прошао ни са осталим случајевима. До потврда примера ове врсте по правилу се није могло доћи без „инсистирања” и „изнуђивања” одговора, што за собом повлачи опасност по ваљаност и аутентичност материјала. Отуда за неке такве облике забележене у појединим местима (у Осладићу сам слушао: *зѣница*, *дбеѣѣ*, *дбе*, *нѣдра*) нисам сигуран да не представљају скорашњи нанос, у првом реду из књижевног језика.

в) „Сталне” екавизме најчешће сам сретао у прилошким речима као што су: *бѣде*, *вѣде*, *бѣде*, *нѣде*, *ѝѣде* (за разлику од *(ѝ)де*, које је, као и у суседној источној Босни, пошло другим путем: или је *(ѝ)дѣ* или се „икавизирало” у *(ѝ)да*), *ѝбре*, *дѣле* и сл., познате и источнобосанском терену. Ту је познати лик *ѝѣло*, затим *ѝдсле*, *ѝдследнѝ*, *кѝсело*, *ѝкиселили* и сл. (истина, у -кисел- јат је секундарног порекла). Интересантан је податак да сам чешће слушао *ѝѣраѝи* и сл. него *ѝѣраѝи*, што опет иде напоредо са источнобосанским приликама. Ако се, пак, овај глагол појави са неким од префикса, у принципу долази до тоталне редукције тог нестабилног вокала: *дѝѣрѣ*, *дѣѝрѣ* и сл. У екавском лику су по правилу

и оне речи које су несумњиво у народ ушле из савремене администрације. Тако смо, захваљујући судској пракси и проблему имовинско-правних односа, добили облике типа *наследници*, *наследници* и сл. Да се нова лексика усваја у њеном комплетном „службеном”, руку показују и примери типа *лекџар* (а увек је *лџк*, *лџчи* итд.) па и *вџирењача* (иако се раније *вџјало на вџиру*) и сл. Није потребно посебно наглашавати тешкоће око „разлучивања” тих „сталних” екавизама од најновијег наџоса у говорима где је екавица у основи службеног језика, инструмента званичног комуницирања и јавног информисања. Отуда спорадичне облике типа *иџсма*, *вџшар*, *иџва* и сл. посведочене на нашем терену треба очигледно приписати све експанзивнијој стандардној норми.

2. Далеко је лакше са ијекавизмима, којих такође има врло мало и чије присуство слаби удаљавањем од Дрине ка унутрашњости србијанске територије. Осим из фолклора добијеног лика *дијетише* (вок.) сретше се покоји лексикализовани пример као што су *џџвџр*, *џџд*. Није тешко објаснити зашто су се управо примери типа *џџвџр* и *џџд* дуже одржали од већине других случајева. У овако јотованом лику они су се, још „удаљенији” од јатовске, па и екавске „норме”, петрифицирали и тако лакше издржали процес изједначавања и уравнивања на том пољу. Трагове ијекавштине најчешће сам сретао у азбуковичким селима са сачуваним јатом, затим у Рађевини и Подгорини, док се на тракама углавном нису нашле потврде ијекавског рефлекса (осим облика *дијетише*) у већини посаботамнавских и шумадијских села. Искуство са Колубаром (и сам сам имао прилике да се уверим у присуство свих Николићевих примера) не искључује могућност да би се детаљнијим испитивањем „напабирчио” још по који ијекавски облик и у тим крајевима, тек ја у току својих, да поновим још једном, кратких посета тим местима нисам имао прилику да их чујем.

Потврде екавског и ијекавског рефлекса износим истим редом којим је презентирани материјал са незамењеним јатом и икавизмима. И овде су подаци из азбуковичких и других подринских места дати уз остали материјал (III поглавље) за то подручје. Једна напомена. Ијекавски лик *дијетише* (вок.) уколико нема других потврда ијекавског рефлекса није посебно издвајан него је укључен у грађу са незамењеним јатом уз примере са основом *деи-*.

ПОСАВОТАМНАВА

МИСЛОЉИН

Екавизми: кџсело, пџкисели, зџница, у зџници, пџсле, кљџшта, гвџџдиммо лџбац, Два последња примера су резултат асимилације по месту творбе.

СТУБЛИНЕ

Екавизми: кѣселила, па се ђкисели, тѣра, нѣтера, љтера, љтека (утеха), пѡсле, вѣтар, гѡре пѣвали.

ЦРВЕНА ЈАБУКА

Екавизми: тѣло, зѣница, нѣдра, целѣва, обећа, тѣрај, тѣрала, потѣрала, отѣрали, наслѣдили, благовест, приповести, кѣсели се, покѣселимо, пѡслен || пѡсле, вѣтар, дѣвер, пѣва, пѣвало, вѡде || ѡвде || вѡдекана, дѡле, дѡлекана, тѡдека.

КОЦЕЉЕВО

Екавизми: брез обећања, пѡсле, пѣсма, пѣвали, врѣме.

ВРЕЛО

Екавизми: пѡсле, клѣшта.

ГОРЊЕ ЦРНИЉЕВО

Екавизми: тѣло, пѡслен || пѡслѣн, кѣселимо, кисѣлијѣ, старѣшина, тѣрајѹ, лекѣри, лекѣру, гѡре, нѡде, тѡде, вѣтрењача.

ДОЊЕ ЦРНИЉЕВО

Екавизми: пѡсле, пѡкиселимо, са лекѣрима, пѣшкѣ, пѣвала, вѣтар, пѣтла, врѣме, лѣпо.

ВАЉЕВСКА КОЛУБАРА

БРАНКОВИНА

Екавизми: тѣло, клѣшта, пѡсле, тѣрали, ѡвде, ѡнде, лѣпо, пѣсму.

ВАЉЕВСКА ПОДГОРИНА

ОСЛАДИЋ

Екавизми: тѣло, наслѣди, ѡбе, зѣница, ѡбећѡ, обећа, нѣдра, ѹвѣждѣмо, ѹкисели се, са кѣселим кѹпусом, ѡвде, нѡде, тѡде, гѡре.

ГОРЊА КАМЕНИЦА

Екавизми: тѣло, пѣсле, на пѣслетку, гѣре, вѣде || вѣди се вѣнчала.

ОСЕЧИНА

Екавизми: тѣрајѹ, тѣрāш (али: ѡтраш, ѡтрајѹ, дѡтрāмо, прѣтрāмо), кѣселѣ кѹпус, да се ѹкиселѣ, наслѣдијѡ, тѣло, пѣсле || пѣслѣн, пѣследнā, дѡле, гѣре || гѣри, тѹдена.

ОСТРУЖАЊ

Екавизми: тѣрā, тѣрāмо, кѣсео, кѣселѣ, ѣкиселѣш, пѣсле, пѣследнѣй, нѣгде, тѹде, дѡле.

ГУЊАЦИ

Екавизми: тѣрā, ѣстерѡ, ѹгњѣждѣ, ѹгњѣждѣмо, пѣслѣн, пѣследнāча, кѣселѣ, пѡкиселѣ, у Киселāку, ѡвде, тѹде, тѹде || тѹди, тѹдѣн, (тѹда), гѣре, дѡле. Облик *ѣдесмо* показује да су углавном ликвидирани и секвенце вокал + ɛ.

Поред познатог лика *дијѣије* забележио сам ијекавски рефлекс и у примерима ђед (2), ѡђе.

РАЂЕВИНА

КОМИРНЪ

Екавизми: ѡбећāли, на цѣсти, рѣпа, рѣпица, цвѣкла, гњѣздо (3×), али је чешће гњѣздо, тѣрā, па се кѣселѣ, пѣслѣн || пѣсен, на пѣслетку, пѣследнāча (врста кудеље), ис пѣследнāчѣ, ѡвде, ѡнде, тѹде, дѡле, гѣре, пѣсма, запеваће, убѣлићеш, време, мѣсила, ѹнѣла, Нѣмци, нѣкад и сл.

БАЊЕВАЦ

Екавизми: тѣло, ѡбећѡ, ѡбећā се, ѡбећали, зѣницу (у јајету), кѣселицу, то се ѹкиселѣ, закиселѣ, пѣсле, пѣследнāча, ѡт пѣследнāчѣ, нѣгде, тѹде, старѣшина, пѣвајѹ пѣсму, разѹмела, днѣла, ѡднео, Нѣмци.

Поред вокатива *дицете* (ѣ, мѡј дицете) јекавски рефлекс долази и у лексикализованом лику ђѣдови ѹнуци.

ШЉИВОВА

Екавизми: тѣрали (али: пѡтрā), ѹ недрима, цѣливā (не осећа се као народна реч), па се кѣселѣ, кѣселѣмо, пѣсле, пѣслѣн, пѣвали, дѣверу, дѣте, лѣпо, сѣди, лѣпо, време н сл.

VII

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Шта се о пореклу икавизама шумадијско-војвођанског типа и западносрбијанске икавштине може рећи после изношења оволике количине материјала?

1. Што се првих тиче, податак да су карактеристика широке зоне са не замењеним јатом упућује на закључак да се њихов настанак на том терену, као и у другим говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, треба тумачити само онако како то чине Решетар и Ивић. Ово је крупан, чак можда и кључни и пресудан аргумент у прилог мишљењу да су они настали независно од развоја самога јата (сада иселенички јатовски говори нису једини доказ за такву претпоставку). И не само то. Не видим да се од времена Ивићевог последњег писања о овом проблему у нашој дијалектологији догодило ишта озбиљније што би поткопало темеље његове теорије. Напротив, проучавање србијанских и босанских говора доносе резултате који ово мишљење све јаче поткрепљују.

2. Испитивање србијанских говора, с једне стране, јасно показује да се ти „икавизми“ простиру на заиста широком простору и да су присутни (у различитом опсегу) и у пределима ипак „далеким“ за евентуални икавски утицај.¹⁰³

3. С друге стране, досадашња испитивања дијалекатског комплекса између река Дрине и Босне, а у извесној мери и изван тога међуречја, недвосмислено показују да се не може рачунати на неки озбиљнији

¹⁰³ Уп. нпр: Душан Јовић, *Трсињенички говор*. — СДЗБ XVII, 52—53; Радоје Симић, *Левачки говор*. — СДЗБ XIX, 130—133, 287—289, 362; Радоје Симић, *Пишање порекла и еволуције дијалеката северне Србије* . . . , 78; Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Особине левачког говора*. — *Анали Филолошког факултета II*, Београд 1962—1963, 187—203; Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор*. СДЗБ XVII, 260, 323, 325—326, 337—338, 340—342; Асим Песо, *Govor derdapske zone (Fonetско-морфолошке особине)*. — ЗФЛ XV/1, 184—186. Уп. и Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Гружи с особитим освртом на акцените*. — СДЗБ XVIII, 419, 433—447.

икавски утицај са те стране.¹⁰⁴ Припадници свих трију конфесија на том терену типични су ијекавци. Истина, и ту су присутни „s različitom frekvencijom, više-manje isti fonetski i morfološko-analoški ikavizmi koji su poznati iz šumadijsko-vojvođanskog dijalekta. Oni ne mogu pledirati za ikavski supstrat u Bosni nimalo više nego u Srbiji i Vojvodini.”¹⁰⁵ Питањем источnobосанске дијалекатске слике, како на синхроној равни тако и у дијахроној перспективи, највише се бавио Д. Брозовић. Он уверљиво побија мишљење да је та зона некада била икавска и да је садашња реалност резултат укрштања старије икавштине и новодосељене ијекавштине. Брозовић јасно каже „da za međurječne Bosne i Drine i za ijekavsku srednju Bosnu zaista ne možemo pretpostaviti ikavski supstrat”¹⁰⁶ и биће да је потпуно у праву када каже: „Nije

¹⁰⁴ Уп. нпр: Ivan Brabec, *Rad na ispitivanju govora tuzlanske oblasti. 1951. god.* — Ljetopis JAZU 59, Zagreb 1954, 173—174; Ivan Brabec, *Govor Tuzle i okolice*. Докторска дисертација у рукопису, Загреб, 1955 (Свеучилишна библиотека), стр. 223 + 2 дијал. карте; Ivan Brabec, *Glavnije fonetske osobine govora u tuzlanskom kraju (upoređene sa osobinama u drugim štokavskim govorima)*. — Pitanja književnosti i jezika, knj. IV i V, sv. b, Sarajevo 1957—58, 43—68; Dalibor Brozović, *Izveštaj o istraživanju govora u dolini rijeke Fojnice*. — Ljetopis JAZU 62, Zagreb 1957, 375—380 + дијал. карта; Dalibor Brozović, *Izveštaj o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice (nastavak)*. — Ljetopis JAZU 63, Zagreb 1959, 431—438; Dalibor Brozović, *Govor u dolini rijeke Fojnice*. Докторска дисертација у рукопису, Загреб (Архив Филозофског факултета у Загребу), стр. XXXV + 1—220 + XXXVI—XLVII + дијал. карта; Dalibor Brozović, *Dijalektološka istraživanja u Bosni (okolica Livna i visočki kraj)*. — Ljetopis JAZU 64, Zagreb 1960, 347—351; Dalibor Brozović, *Izveštaj o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni (okolica Kraljeve Sutjeske i Vareša i lijeva obala Krivaje)*. — Ljetopis JAZU 65, Zagreb 1961, 334—351; Dalibor Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*. — Hrvatski dijalektološki zbornik, књ. II, Zagreb 1966, 119—208; Jovan Vuković, *Kreševsko-lepencički govor*. — Posebna izdanja Naučnog društva SR BiH, knj. III, Sarajevo 1963, 287—310; Jovan Vuković, *Govorne osobine (Zepe)*. — Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, n. s., sv. XIX, Sarajevo 1964, 46—52; Jovan Vuković, *Bosanski i hercegovački ijekavski tipovi (u svetlu raščlanjivanja ijekavskog narečja)*. — Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, n. s., sv. XVIII, Sarajevo 1963, 17—28; Mijo Žuljić, *Današnji vareški dijalekat*. — Školski vjesnik, Sarajevo 1908, 36—41, 148—151, 255—258, 347—351, 425—428, 495—499, 572—575, 669—672, 773—777, 894—908; Herta Kuna, *Povodom izveštaja Slavka Pavešića o proučavanju govora u selima Očeviji i Vijaci u Bosni*. — Filologija 6, Zagreb 1970, 357—358; Miloš Okuka, *Neke osobenosti vokalizma današnjeg govora donjeg toka Usore*. — Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, knj. VII, Sarajevo 1972—73, 83—100; Miloš Okuka, *Dijalektološki tekstovi iz donjeg toka Usore*. — ЗФЛ XVI/2 Нови Сад 1973, 207—213; Slavko Pavešić, *O narodnom govoru u Lepenici u Bosni*. — Ljetopis JAZU 64, Zagreb 1960, 362—393 + дијал. карта; Slavko Pavešić, *Izveštaj o proučavanju govora u selu Očeviji i Vijaci u Bosni*. — Ljetopis JAZU 67, Zagreb 1963, 298—304; Božidar Finka i Slavko Pavešić, *Izveštaj o istraživanju govora u području između planine Zvijezde i rijeke Krivaje u Bosni*. — Ljetopis JAZU 68, Zagreb 1963, 291; Слободан Н. Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*. — Прилози проучавању језика (издаје Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду) књ. VI, Нови Сад 1970, 105—133; Гојко Ружичић, *Један незајачен босански говор*. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XVI, св. 2, Београд 1936, 236—254; Милорад Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*. — СДЗб XXIV, Београд 1978, 1—124.

¹⁰⁵ Dalibor Brozović, *O jednom problemu naše historijske dijalektologije — stara ikavsko-ijekavska granica*. — ЗФЛ IV—V, Нови Сад 1961—1962, 54.

¹⁰⁶ Исио, 53.

mi poznat niti jedan slučaj da bi koji dijalekt promijenio samo već gotov refleks jata, a sačuvao u ostalim osobinama svoj lik ... Migraciono novoštokavsko ijekavsko stanovništvo uspjelo je u zap. Bosni nametnuti ikavcima gotovo sve svoje osobine, ali ne i ijekavštinu. Nevjerojatno je da bi navodni ikavci u ist. Bosni, uz slične društvene i vjerske prilike, bili baš u jatu neotporniji od ikavaca iz zap. Bosne, koji su bili izloženi većem pritisku i kod kojih je postotak starinaca znatno manji nego u ist. Bosni. Ivić zgodno kaže da musl. i kat. ikavci čuvaju ikavizam kao „eine Art Emblem.”¹⁰⁷ Стара граница ијекавског и ијекавског изговора ишла је „istočno ili zapadno od Bosne i Neretve”, по Брозовићевом „mišljenju zapadno”.¹⁰⁸ Брозовић не само да искључује могућност ијекавског импулса из босанско-дринског међуређја према истоку него је уверен да је говор доњег и средњег тока Дрине у предмиграционом периоду представљао „dio jednoga istočnoštokavskog dijalekta (onoga što se govorio u Mačvi, Pocerini, u sljevu Kolu-bare)”.¹⁰⁹ Не упуштајући се у расправу о питању да ли је говор доњег и средњег тока Дрине раније „припадао, највјероватније, типовима заступљеним у Мачви и Пocerini (štakavizam, novoštokavski pravac razvitka, starohrvatskosrpsko zatvoreno e poznaје prije svoje defonologizacije pojedine sustavne ikavizme, ali se ne diftongizira i izjednačuje se s e)”,¹¹⁰ мислим да се мора рачунати са чињеницом да је између босанских икаваца и западносрбијанских говора одвајкада постојала пространа ијекавска тампон зона.

Босанску дијалекатску „арому” у србијанско, пре свега западно-србијанско, подручје доносили су преселјеници са леве стране Дрине (не треба искључити могућност самосталног, независног развитка неких

¹⁰⁷ *Исјео*, 54.

¹⁰⁸ *Исјео*, 56. Већ западно од реке Босне нема компактности у рефлексу јата: Ivan Brabec, *Istraživanje govora stanovnika na lijevoj obali Bosne*. — Ljetopis JAZU 63, Zagreb 1959, 421—422; Ivan Brabec, *Istraživanje govora u srednjoj Bosni*. — Ljetopis JAZU, 64, Zagreb 1960, 343—346.

¹⁰⁹ Dalibor Brozović, *O predmigracionom mozaiku hrvatskosrpskih dijalekata na području SR Bosne i Hercegovine*. — Radovi sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura”. Izdanje Muzeja grada Zenice, књ. III, Zenica 1973, 86.

¹¹⁰ *Исјео*, 86. Брозовићево мишљење о дијалекатској слици наведеног подручја на синхронској равни и у дијахроној перспективи изложено је и у другим његовим радовима. Поменућемо неке од њих: *O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata (referat na III kongresu jugoslavenskih slavista, Ljubljana, rujna 1961)*. — Filologija IV, Zagreb 1963, 45—55; *O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata*. — ЗФЛ III, Нови Сад 1960, 68—88; *Dijalekatska slika hrvatskosrpskog jezičnog područja (In memoriam prof. Mati Hrasti)*. — Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. VIII, Razdio lingvističko-filološki 5, Zadar 1968—1969, 1969—1970, Zadar 1970, 5—30 + 7 дијал. карата; *Štokavsko narječje, Jezik (Školski leksikon)*, Zagreb 1965, 265—273; *O aktuelnim znanstvenim i nastavnim problemima hrvatskosrpske dijalektologije, osobito u klasifikaciji dijalekata*. — Jezik, god. XI, br. 5, Zagreb 1963/64, 53—60 итд. Свакако најдетаљније и најшире о овим питањима аутор пише у већ помињаној расправи *O problemu ijekavskoštakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*. — HDZB II, 119—208.

особина, а можда су извесне појединости на обе стране донели досељеници истог порекла), који су могли пренети бројне друге особине, али не и икавско наречје. Не може један дијалекатски или говорни тип предати суседу оно што сам не поседује.

4. Сада је јасно да нема места ни теорији о некој изворној икавској замени јата на србијанском простору. Московљевићева погрешна идентификација те сачуване фонеме гласом и знатно је „проширила” зону правих икавизама.^{110a}

5. Ставља се ван снаге, без икакве сумње, и мишљење „да је фаза *бе^ло* : *нисам* настала под икавским утицајем, а да је ширење икавске замене заустављено надирањем србијанских екаваца.” Пре свега, сада се види да је та „фаза” још увек актуелна у нашој зони, зони која је надирањем екаваца (и ијекаваца) у ствари сужена. Некада је (до знатно после дефонологизације јата у јужним срб. говорима) зона *бе^ло* : *нисам* очигледно покривала целу територију шумадијско-војвођанског дијалекта, као и неке крајеве изван његових граница.

6. Што се, пак, тиче оних „икавизама” који се, према Николићевом мишљењу, не могу објаснити Решетаровом и Ивићевом тезом, подаци којима наша дијалектологија сада располаже дозвољавају да се каже следеће:

а) Рефлекси *īrb̄d-*, *īrb̄-*, *īrb̄ko* и *nb-* не иду напоредо у међуречју Босне и Дрине. Тамо је углавном *īрид-*, *īри-* и *īрико*, али је по правилу јекавско *ње*. Управо у томе Брозовић и види основни аргумент за теорију о њиховом аутохтоном развоју на том терену: „Да је извршена ијекавизација из Hercegovine i susjedstva (a други крајеви историјски не dolaze u obzir), nikada не би смо наслојенјем „hercegovачког” *pred*, *nešto* и *mir* на икавско *prid*, *ništo* и *mir* dobili данашње *prid*, *nešto* и *mijer*.”¹¹¹ Не треба, при том, испустити из вида ни чињеницу да је рефлекс *īrb̄-*, *īrb̄d-*, *īrb̄ko* „и иначе невјеројатно непостојан у шtokавским и čakavskim говорима.”¹¹² Да су *īри-*, *īрид-* и *īрико* дошли у Србију са запада, уз њих би се добило и *ње* < *nb*, а тога овамо нема. Настанак наведених „икавизама” на терену шумадијско-војвођанског дијалекта ваља тражити у аутохтоном аналошком превирању и уједначавању.

б) Секвенцу *inb-* треба одвојено посматрати од основне судбине јата у једном говорном типу. Захваљујући изузетној палаталности групе *in̄* < *in*, *b* овде има посебну судбину: дисимилацијом се добило *a* (се-

^{110a} Несигурност у бележењу сложенијих и тежких вокалских система код Московљевића долази до изражаја и у његовом писању о вокализму Корчуле и Виса (М. Московљевић, *Говор осјрва Корчуле*. — СДЗБ XI, Београд 1950, 153—223; Милош С. Московљевић, *Вокализам лумбардског говора*. — Зборник лингвистичких и филолошких расправа А. Белићу о четрдесетогодишњици његова научног рада, Београд 1937, 95—104; М. Московлевич, *Говор осјрва Вис*. — Исследования по сербохорватском уязыку, Москва 1972, 105-138).

¹¹¹ D. Brozović, *O јednom problemu naše историјске дијалектологије*. — ЗФЛ IV—V, 53.

¹¹² D. Brozović, *O problemu ијekavскоčakavског (istočnobosанског) дијалекта*. — HDZb II, 133.

верночкавско *ињазло*), а асимилативним путем дошло се до *и* (*ињздо*). У току вишегодишњих истраживања на терену Србије, од Дунава и Саве до Врања и Проклетија и од Тимока до Јадра (сакупио сам грађу за потребе *Ойшійесловенскої линіивисійичкої айласа, Ойшійкарпайскої дијалектолошкої айласа* и *Српскохрватскої дијалектолошкої айласа*) нисам наишао на говор у којем се чује лик *ињздо*. Или је *ињздо* или пак асимилативно *ињздо*. Осим тога, у источnobосанским говорима ту је нормалан двосложни рефлекс *и(j)e*, те *ињздо* у Србију није могло доћи отуда. А да је којим случајем „пошло” од западnobосанских икаваца, не би без трага „прескочило” источnobосанско ијекавско међуречје Босне и Дрине.

в) Не видим зашто је фонетски услов недовољан за *ђj > иj* на терену шумадијско-војвођанском, ако је био довољан за исту промену у ијекавским говорима. Јер, искључује се свака могућност икавског утицаја, на пример, у говору Црмнице, Куча, Пипера или у говору Пиве и Дробњака, а тамо је, као што се зна, *није, сџарија, сијем* и сл.

Што се, пак, тиче лика *иријдџа*, резултати досадашњег проучавања историје српскохрватског језика и историјске дијалектологије не дају повод за давање приоритета икавским или ијекавским говорима у супституцији фонеме *x* сонантом *j*, предуслову за *ђj < иj*. Невоља је и у томе што на источnobосанској страни срећемо ликове *ирјехдџа*,¹¹³ *ирехдџа*¹¹⁴ и *ирџа*,¹¹⁵ што још више упућује на закључак да је *иријдџа* резултат самосталног развоја на србијанско-војвођанском тлу.

г) Стављање у исту раван и равноправно третирање случајева типа *сикира* и *видрица* са примерима као што су *вешрић, веридба, венчић, дечица, њејлић, речица, цвештић* и сл. није срећно методолошко решење. Наиме, асимилациони процеси у принципу долазе до изражаја код *усамљених, њојединичних* лексема и облика који су без ослонца и „обавеза” у одговарајућем лексичком ланцу, лексичком гнезду. Сви Николићеве примери су бројчано несравњиво инфериорнији у односу на облике са истом основом у којима нема тог фонетског услова за *ђ < и* (уп. нпр. *дечица : дџе, деца, дџу; вешрић : вџар, вешрџић, вешрџача; цвештић : цвџи, цвџе, Цвџа, Цвџико, цвџасић* и сл.). Не треба посебно ни наглашавати да су примери другог типа уз то обичнији и самим тим фреквентнији и присутнији у свакодневном говору.

Ствари сасвим другачије стоје код случајева типа *сикира, видрица, дџићу*. Лексички усамљени (*сикира, видрица*) или, пак, изгубивши у свести народа семантичку везу са речима исте основе (*дџићу : дџе*), овакви примери су се нашли на својеврсној фонетској „ветрометини” и као такви лакше дошли под удар асимилационих процеса и закона.

¹¹³ *Исџо*, 133. Уп. и I. Vrabec, *Govor Tuzle i okolice*. Докторска дисертација у рукопису, Загреб 1955, 14; С. Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*, 111, напомена 24.

¹¹⁴ Г. Ружичић, *Један незаја жен босански говор*, 242.

¹¹⁵ М. Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*. — СДЗБ XXIV, 42. Тако је и у говору православаца у кладањском, оловском и ханпјесачком подручју (мој материјал).

Уосталом, на исти или сличан начин (прогресивном и регресивном асимилацијом) добијено је секундарно *е* у примерима типа *џезели*, *сенџца*, *сиџенџца* и сл.¹¹⁶

Чини ми се да није безначајан податак да досадашњи истраживачи источнбосанског подручја уопште не помињу ликове *видрица* и *дџиџићи*. Изгледа да ови икавизми не улазе у лексички фонд тих говора, па самим тим нису ни могли бити отуда донети на суседни терен.¹¹⁷

д) Ако у икавском лику *дџвџка* и немамо „по свој прилици наслон на речи *дивна*, *дивџи се*“, поготову га не можемо тумачити икавским утицајем у говору Сретечке жупе, косовско-ресавском дијалекту или у кајкавштину.¹¹⁸

7. Прилике у србијанској зони са незамењеним јатом потврђују констатацију „да правих, слободних икавизама у шумадиско-војвођанском дијалекту немамо. Кад бисмо примили хипотезу о икавцима, остало би необјашњено зашто нигде не долазе примери као *иваџи* или *млико*.“¹¹⁹ Уз Ивићев закључак додао бих само још ово. Да је *сикира* којим случајем пошла са обале Босне или чак Врбаса (по Белићу је „вероватније“ да се икавизам „појавио прво између Босне и Врбаса и почео одмах енергично ширити у свим правцима“)¹²⁰ и стигла до Хомоља и Тимока, њом би се тамо „сикле ципанице“ или „ципке“, али, као што знамо, „ципаница“ и „ципака“ тамо нема. Заиста, пред тимочком „сиџиром“,¹²¹ ресавском „сикиром“ (мој материјал из Буковца код Манасије) и врањанским „видричњаком“¹²² теорија о њиховом уношењу из икавских (па и ијекавских) говора остаје без ваљаних аргумената .

Овај закључак ни у ком случају не искључује извесну узајамност у развоју источнбосанских, западосрбијанских и војвођанских говора. Међусобних утицаја је било, свакако више на релацији запад → исток

¹¹⁶ Счигледно је гласовном асимилацијом добијен и тршићки *бирићей* < *берџей* (< тур. *bereket* < ар. *bārākā*; уп. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom — hrvatskosrpskom jeziku*. — Треће издање, Сарајево 1973, 138. В. и *Турецко-рускиј словарь*. — Академија наук СССР, Институт востоковедения, Москва, Издање „Рускиј јазык“ 1977, 109). Биће да је на исти начин дошло до „икавског“ лика имена птице *die Meise синица* у Тршићу и неким источнбосанским говорима, тј. синица се „развила“ из форме *сеница*, где је јат секундарног порекла (у руском је *сеница*).

¹¹⁷ Иако наша дијалектологија још није добила ниједну монографију са источнбосанског ијекавскошћакавског терена (Брозовићеве и Брапчеве докторске дисертације нису, на жалост, публиковане), питање судбине јата може се сматрати обрађеним, бар у основним оквирима. Ако у досадашњим краћим прилозима, најчешће „извјештајима“ из те зоне многи проблеми нису ни дотицани, читалац је увек на првом месту обавештен о „ијекавизму“ (по правилу су „похватани“ и сви екавизми и икавизми) и „шћакавизму“, главним особеностима тог дијалекатског подручја.

¹¹⁸ П. Ивић, *О неким љублемима наше историјске дијалектологије*. — ЈФ XXI, 109.

¹¹⁹ *Исио*, 108.

¹²⁰ А. Белић, *Периодизација српскохрватској језика*. — ЈФ XXIII, 10; Књжевност и језик, год. V, бр. 4—5, 167.

¹²¹ Маринко Станојевић, *Северно-тимочки дијалекат* (љрилој дијалектологији источне Србије). — СДЗБ II, Београд 1911, 363.

¹²² А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. — СДЗБ I, Београд 1905, 363.

(етнографи говоре о јачим миграцијама из Осата у западну Србију, а већи део придошлица из других крајева управо је долазио преко Осата, „Мале Србије, како га зову сељаци овога краја”). Темелјитија испитивања говора Азбуковице, Јадра, Рађевине, Подгорине, Тамнаве и западне Шумадије обавестиће нас, надајмо се, о ширини и дубини тих утицаја. Сам сам се уверио да сличности има доста, у Подрињу (шире узетом) знатно више него, рецимо, у Тамнави, Колубари и Шумадији, али ни издалека нису експанзивне као икавизми, који су присутни на крајњем истоку косовско-ресавског дијалекта, а нису „поштедели” ни торлачку говорну зону. Да су све те појаве истог порекла, не би било такве дисхармоније у њиховом простирању и домашају на „суседном тлу”.

8. Остаје да се осврнемо и на оне „праве”, слободне икавизме посведочене на ширем западносрбијанском земљишту (најизразитије у Азбуковици), а којих нема међу карактеристикама говора шумадијско-војвођанског дијалекта. Видели смо шта о пореклу икаваца мисли етнолог Љ. Павловић.¹²³ Иако су његову тезу у основи прихватили и неки други научници (Цвијић, Ивић, Пецо, Тешкић), истина не увек безрезервно (Цвијић, Ивић, Пецо), чини ми се да данашња дијалекатска слика тога спорног подручја, у светлу нових сазнања о судбини јата, нуди елементе и за другачије решење проблема. Икавизми типа *дише*, *сиче*, *сриже* и сл. највероватније су настали у додиру јаке ијекавске досељеничке струје и говора са фонолошким јатом. Новодосељени ијекавци су, убеђен сам, на месту тога, њима до тада непознатог, вокала „чули” и. Вероватно је такву мешавину становништва, дијалеката и наречја пратило бурно превирање, још увек присутно у неким азбуковичким селима (Торник, Д. Љубовића), која карактеришу напоредни икавизам, ијекавизам и екавизам (*цџџи*, *цџџџи*, *цџџи*; испут ће се спорадично чути и по који пример са *е*). Непреврелу ситуацију срећемо и у Гвосцу, у којем је, по свему судећи, релевантна локална, „махалска” јатовска диференцијација: у једном крају преовлађују примери са *е*, а у другом облици са (*и*)*је*.¹²⁴

У време Хиртових (па и Московљевићевих) истраживања ово превирање је, нормално, било израженије. Таква ситуација се полако смиривала и временом је дошло до кристализације и на том пољу. У крајевима где су досељеници преовладали као неупоредиво бројнији учврстио се ијекавски изговор, а листа икавизама се полако тањила и сишла на незнатну количину. Такав случај имамо, видели смо, у Љештанском и Рогачици. Тамо где су старинци на крају „победили”, иако нису морали бити бројнији, задржава се *е*, а корпус икавизама се сужава и своди практично у границе шумадијско-војвођанских прилика (Посавотамнава, Подгорина, Колубара, на пример). Да је западносрбијански терен у предвуковском периоду имао онако богату књижевност као суседна

¹²³ Љ. Павловић, *Соколска нахија*. — СЕЗБ XLVI, 346—347.

¹²⁴ Екавску компоненту у овом подручју, очигледно импортовану из књиж. језика, остављам по страни. Она је овамо стигла трећа по реду (с тим да је икавштина резултат контакта јатовске и досељеничке ијекавске струје).

Војводина, можда бисмо трагове тога превирања налазили и у писаним споменицима. Уосталом, не треба искључити могућност да се на страницама неког дела са тог терена потврди ова претпоставка.

9. Мишљење да су „прави” икавизми у Србији тако настали заснивам, између осталог, и на свом искуству, као и искуству других истраживача на терену фонолошког јата. Првих дана рада у шумадијским селима, ненавикао на нову ситуацију и „знајући” да је шумадијски говор екавски уз присуство неких „икавизама”, „слушао” сам и записивао примере типа *вијем, сјјем и бјело* уместо *вјјем, сјјем и бјело*. Исто тако, и Филиповић је у истим лексемама са јатом писао „час е час и”.¹²⁵ Боље среће нису били ни први испитивачи крашованског говора,¹²⁶ а видели смо како су прошли Белић, Московљевић, Цвијић, Љ. Павловић и још неки истраживачи на терену незамењеног јата. Уосталом, ни П. Ивић није био поштеђен неких дилема на самом почетку теренског рада у Пекчеву.¹²⁷

Сада је потпуно јасно да се и Хирту и, нарочито, Московљевићу догађало да *е* чују као *и* и да знатан део њихових „икавизама” управо иде на рачун овакве перцепције. Свакако се погрешна перцепција, која није мимоишла ни поједине дијалектологе, могла утолико лакше „поткрasti” необразованом неписменом свету. То би значило да ни ти „прави” икавизми у говору западне Србије не представљају доказ за теорију о некадашњем постојању икавског наречја на том простору, свеједно да ли аутохтоног или донетог са стране.

10. На овакво тумачење настанка србијанске икавштине упућује и изразита колоритност азбуковичког дијалекатског пејзажа: непосредно уз Дрину су ијекавци, у средњој зони срећемо непреврелу мешавину икавског, ијекавског и екавског изговора, док је у основи говора села на обронцима високих планина — незамењено јат. А етнографска литература на другој страни не даје податке о некој битној разлици у саставу становништва азбуковичких насеља.

11. Могућност евентуалног настанка *е* додиром екавске и икавске компоненте искључује се из више разлога:

а) На тај начин се не може објаснити порекло *е* на простору од Бобије и Медведника до Саве;

б) У том случају би „страдало” и *и* које не води порекло од јата, па бисмо добили примере типа *сер, њеше, реба*, чега овде нема.

в) Ово подручје никада и није граничило са екавцима, јер је екавска компонента у Подрињу појава новијег датума.

г) Било би то оптерећење постојећег вокализма увођењем једног новог члана, а идентификовање незамењеног јата фонемом *и* управо је у складу са познатом тенденцијом упрошћавања и растерећења комп-

¹²⁵ П. Ивић, *О говору италијанских Срба*. — СДЗБ XII, 57.

¹²⁶ *Исто*, 58.

¹²⁷ *Исто*, 57.

ликованијег вокалског система, која долази до изражаја приликом међудијалекатских (и међујезичких) додира.

12. Већ је указано на мањкавост и недостатке теорије о досељавању србијанских икаваца из Далмације и западне Босне и Херцеговине. Овде ћу само поновити чињеницу да основни принципи лингвистичке географије не допуштају могућност да досељеничка струја која не чини ни 7% од укупног броја становништва (поуздано смо се уверили да неки од тих родова нису икавци и да не говоре „западним наречјем“) крају у који се усељава наметне свој језик. Они то нису могли постићи ни под условом да су били носиоци истог икавског говорног типа, да су се доселили истовремено и да су запосели мали простор и остали компактни у новој средини, а западна досељеничка струја се расула по целој старој Соколској нахији, па и изван њених граница. И још нешто. Познат је случај ијекавских православних родова у Лици који су после преласка у католичанство постепено усвојили икавски изговор. Није ми познат случај да досељеници староседеоцима наметну своје наречје а за узврат приме њихову веру.

Можда су досељеници са запада одиграли значајнију улогу код „разврставања“ подрињског становништва, према конфесионалној компоненти, на припаднике „наше“ и „туђе“ вере. Нису ли управо они, „знајући“ из искуства у својој старој постојбини да икавизам подрозумева припадништво другој вери, почели јатовце ословљавати „католицима“? Или су они први и „чули“ икавски изговор код ових и одмах „увидели“ да нису „наше“ вере?

Помисао на могућност да су некадашњи муслимани србијанског Подриња били носиоци и „чувари“ икавштине отпада пред чињеницом да би они због блиских и живих (између осталих и родбинских) веза са суседном „својом“ Босном за „eine Art Emblem“ имали источнобосанску ијекавштину.

Све ово говори да оба србијанска икавизма, и онај „прави“ и онај шумадијско-војвођанског типа, треба посматрати као аутохтоне појаве, самостално развијене на терену чија су карактеристика.

13. Које све импликације за нашу савремену и историјску дијалектологију може имати откриће фонолошког јата на тлу западне и северо-западне Србије? Да ли територију од неколико хиљада квадратних километара (простор не много мањи од површине смедеревско-вршачког дијалекта) за коју се досад мислило да припада екавском наречју, треба издвојити и третирати као посебни дијалекатски тип?

Према ономе што се досад знало о говорима овога подручја (уз неизбежне крупније и ситније корекције неких налаза и закључака везаних првенствено за питање судбине јата) и према првим импресијама и резултатима до којих сам дошао током својих екскурзија по овом терену, чини се да осим наведеног архаизма нема других озбиљнијих аргумената за тако радикалан потез. Пре свега, не може се говорити о некој изразитој језичкој компактности наведене области. Од београдске

Посавине до азбуковичке Оровице или једног Гвосца сретће се више говорних типова у основним цртама међусобно повезаних, али, исто тако, различитих у низу ситнијих и крупнијих појединости. Управо на прозодијском пољу наилазимо на најосетливије разлике, што је логична последица чињенице да територија незамењенога јата почиње зоном коју карактерише присуство старог кановачког акцента (Мислођин, Стублине, још изразитије у поткосмајским селима) а завршава се практично јадарским акценатским типом.¹²⁸ Поменимо и проблем послеакценатских дужина, чија отпорност слаби удаљавањем од обале Дрине. Слично се понашају и неке друге фонетске, морфолошке, синтаксичке и лексичке особине које сведоче о очигледној узајамности у развоју овога и источнобосанског дијалекатског подручја, или, пак, представљају резултат значајнијег утицаја босанских говора (*йришћѣ, нѣ мере, дѣлѣ, мањѣ, рѣкѣва, йдшиѣв* кући, *шиѣд би ш њѣ, зорли* „тешко“), чије се слој полока тањи и копни идући од Дрине ка истоку. С друге стране, североисточни део јатовске зоне није поштеђен од утицаја са истока. У ствари, најпоузданију карику у повезивању свих ових говора у једну целину представља управо фонолошко јат, што још више упућује на закључак да их не треба искључивати из територије шумадијско-војвођанског дијалекта и давати им неку већу аутономност.

б) Недељивост и поштовање компактности територије шумадијско-војвођанског дијалекта неминовно за собом повлачи једну корекцију. Сада је јасно да његову јужну границу ваља померити не само „знатно јужније“ од Ивићеве¹²⁹ већ донекле и од линије коју је повукао Московљевић. Она данас не иде „планинским венцем . . . Медведник—Повлен—Маљен . . .”¹³⁰ него практично „виси” по јужним обронцима Медведника, Бобије и Повлена (за друге секторе немам своје податке).

в) Откриће фонолошког јата на оволиком простору несумњиво ће умногоме допринети у напору да се реконструише предмиграциона слика једног дела српскохрватске језичке области. Сада је, наиме, јасно и то да је зона незамењеног јата пре великих динарских миграција покривала територију до иза Бајине Баште (према Ужицу). На територију незамењенога јата дошли су ијекавци, док је икавска компонента резултат контакта ових двају наречја. Екавски изговор, четврти и најмлађи слој у западносрбијанском ареалу, резултат је утицаја школе, администрације и других гласила јавног информисања.

г) Из овога произилази и закључак да се убудуће источнобосански и западносрбијански дијалекатски терен морају посматрати као подручје у којем су контактирали ијекавци са носиоцима незамењеног јата, а не икавци са екавцима, како су мислили неки наши еминентни дијалектолози.

¹²⁸ Пажње је вредан податак да ће се и у најјужнијим азбуковичким и јадарским селима наћи подоста трагова старије акцентуације. Тако се мој информатор из Доње Оровице зове *Дикдсава*, а у Доњој Сипуљи сам бележио примере типа *колѣвка, ноћас, йричѣдју, оѣвѣшиѣ, мѣрѣз* и сл.

¹²⁹ П. Ивић, *Дијалектологија*, 66.

¹³⁰ М. С. Московљевић, *Данашња граница између екавског и јекавског изговора у Србији*, 112.

СКРАЋЕНИЦЕ

назива чешће помињаних часописа и издања

ГФФНС	Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду (Нови Сад)
ГЭС	Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића (Београд)
ЗФЛ	Зборник за филологију и лингвистику (Нови Сад)
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Zagreb)
ЈФ	Јужнословенски филолог (Београд)
НЈ	Наш језик (Београд)
САНУ	Српска академија наука и уметности (Београд)
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник (Београд)
СЕЗБ	Српски етнографски зборник (Београд)
HDZb	Hrvatski dijalektološki zbornik (Zagreb)

Slobodan Remetić

ÜBER DAS NICHTERSETZTE *ě UND DIE IKAVISMEN IN DEN MUNDARTEN NORDWESTSERBIENS

— Zusammenfassung —

Die vorliegende Arbeit ist einem Thema gewidmet, das in der serbokroatischen Dialektologie, wenn auch nur am Rande, schon etwa hundert Jahre diskutiert wird. Seit den achtziger Jahren des vorigen Jahrhunderts verfügt die Wissenschaft über Angaben über die Bewahrung eines besonderen Lauts (des Vokals ϵ) als Kontinuante des Vokals *ě (jat) in manchen Mundarten Nordwestserbiens. Mit dieser interessanten Erscheinung haben sich mehrere Autoren befasst und einige von ihnen (H. Hirt, M. Moskovljević, B. Nikolić) brachten auch einige Beispiele mit ϵ aus Kolubara, Podgorina, Rađevina, Azbukovica und dem Užicer Podrinje bei. Doch konnte man aufgrund all dieser Angaben weder die Verbreitung der Erscheinung noch den phonologischen Status dieses Lauts erschliessen. Ausserdem begegnen wir in der serbischen Literatur zur Dialektologie, Ethnographie und Geschichte schon seit langer Zeit vielen Beispielen mit i für *ě und sogar der Behauptung, dass es von Obrenovac (A. Belić) bis zum Distrikt Užice (M. Đ. Milićević, V. Karić, Lj. Pavlović, J. Cvijić, H. Hirt, M. Moskovljević) ikavische Oasen gibt.

Da der Verfasser in einigen zwischen den Kosmaj-Gebirges und dem Kolubara—Fluss gelegenen Ortschaften die Existenz von ϵ als Kontinuante von *ě festgestellt hat, kam er während einiger dialektologischer Exkursionen nach Nord- und Nordwestserbien zu der Erkenntnis, dass *ě in Tamnava, Kolubara, Valjevska Podgorina, Rađevina und teilweise auch in Šumadija und Azbukovica seine phonologische Besonderheit bis heute bewahrt hat. In allen Mundarten des genannten Gebiets enthält das Vokalsystem 6 Phoneme ($i \epsilon e a o u$) + r . Das Phonem ϵ ist, genau wie in der Mundart der Gallipoli-Serben ein ungerundeter Vokal der vorderen Reihe zwischen hoher und mittlerer Zungenlage, also offener als i und geschlossener als e , er ist aber hier auch in unbetonten Silben bewahrt. Das Verbreitungs-

gebiet dieses Phonems ist in Nordost—Südwest-Richtung nicht weniger als hundert Kilometer lang und nimmt eine Fläche von mehreren Tausend Quadratkilometern ein. In der vorliegenden Arbeit wurde ein umfangreiches Material aus 27 Ortschaften zusammengestellt.

In der Azbukovica ist die Lage bedeutend komplizierter. Unmittelbar an der Drina entlang spricht man die ije-Mundart, die Mittelzone wird durch eine Mischung der ikavischen, ijekavischen und der (aus dem Literaturstandard eindringenden) ekavischen Aussprache charakterisiert, während die Mundart der im Norden auf den Gebirgshängen liegenden Dörfern den Vokal $\epsilon \leftarrow *ě$ aufweist. Eine Mischung ist auch in einigen Ortschaften des Užicer Podrinje zu finden. Dort jedoch wurde ϵ nur in Gvozdac aufgezeichnet, wodurch sich Hirts Funde vom Anfang dieses Jahrhunderts bestätigten. Dabei ist das Schicksal des $*ě$ nicht in allen Teilen des Ortes gleich; in einem Teil ist ϵ bewahrt, im anderen wird vorwiegend eine ijekavische Aussprache beobachtet. Eine Mischung wurde vom Verfasser auch in Stubline bei Obrenovac gefunden. Dort wird der Vokal ϵ in einem Teil des Ortes noch gesprochen, während sonst der offensichtlich durch Migration eingedrungene Ekavismus in Gebrauch ist.

Die Tatsache, dass man den bekannten Ikavismen des Šumadija-Vojvodina-Typs auch in den Mundarten mit nichtersetzten $ě$ begegnet (in der vorliegenden Arbeit wurden auch dafür viele Belege angeführt), lässt den Schluss zu, dass ihre Entstehung von M. Rešetar und P. Ivić richtig erklärt wurde. Die Meinung, dass sie ein Ergebnis des Einflusses ostbosnischer Mundarten sind, wurde durch die Erforschung des Gebiets zwischen Bosna und Drina, die gezeigt hat, dass auch dieses Gebiet nie ikavisch war, widerlegt. Der Verfasser betont besonders die Tatsache, dass einige serbische Ikavismen (vidrica, grijota, ditići, niki) auf ostbosnischem Gebiet nicht zu finden sind, was von ihrer autochthonen Entwicklung auf serbischem Boden zeugt. All das führt zu der Schlussfolgerung, dass auch der Šumadija—Vojvodina-Dialekt nicht nur die Kreuzung von ikavischen und ekavischen Mundarten darstellt. Man sollte annehmen, dass er sich selbständig und unter normalen Bedingungen entwickelt hat, natürlich mit gewissen, auch in anderen ähnlichen Fällen üblichen Einflüssen benachbarter Dialekte.

Die Mundarten mit $\epsilon \leftarrow *ě$ kennen auch einige wenige Ekavismen, die denen in den jekavischen Mundarten im grossen und ganzen entsprechen. Ijekavismen wurden in diesen Dialekten nur selten aufgezeichnet.

Der Verfasser widmet seine besondere Aufmerksamkeit der Frage des Ursprungs der Ikavismen in Westserbien. Schon seit mehr als hundert Jahren verfügt die Wissenschaft über Nachrichten vom Bestehen einer ikavischen Mundart, d. h. vom Bestehen „wirklicher“ freier Ikavismen auf serbischem Gebiet (M. Đ. Milićević, H. Hirt, M. Moskovljević, V. Karić, Lj. Pavlović, J. Cvijić, A. Belić), und es wurden mehrere Theorien über die Herkunft der i-Sprecher in diesem Gebiet aufgestellt.

a) Der Ethnograph Lj. Pavlović behauptete, dass es sich um Einwanderer aus Dalmatien, Westbosnien und der Herzegovina handelt. Mit ihm stimmten im wesentlichen auch einige andere Forscher überein (J. Cvijić,

P. Ivić, M. Tešić und A. Peco), natürlich nicht in jedem Fall ohne Einschränkung (Cvijić, Ivić, Peco).

b) Sie stellen nach Belić (dessen Meinung von I. Popović und B. Nikolić übernommen wurde) die Auswirkung einer starken ikavischen aus Bosnien kommenden Einwandererströmung dar, die seiner Meinung nach zur damaligen Zeit ikavisch war.

c) Moskovljević sah darin den Rest eines ikavischen Dialekts, der sich selbständig auf serbischem Gebiet entwickelt hatte, der wiederum durch das Eindringen von *e*- und *ije*-Sprechern drastisch eingengt wurde.

Es zeigte sich, dass durch falsche Perzeption und durch die Identifizierung des nichtersetzten *ě (*ę*) mit dem Phonem *i* (Belić, Pavlović, Cvjić, Moskovljević u. a.) das Gebiet der freien Ikavismen beträchtlich erweitert worden war. Allem Anschein nach sind die Spuren der wirklichen Ikavismen im wesentlichen nur in der schmalen Zone des serbischen Podrinje, v. a. in der Azbukovica zu finden. Die ikavische Aussprache kann nicht von Einwanderern aus westlicheren Gebieten eingeschleppt worden sein, denn die Grundlagen der Sprachgeographie schliessen die Möglichkeit aus, dass eine Einwandererströmung, die nicht einmal 7% der Gesamtbevölkerung ausmacht, dem Gebiet, in das sie kommt, ihre Mundart aufzwingen konnte. Die *i*-Sprecher konnten nicht einmal bis Ostbosnien vordringen, das nach dem Forschungsstand über den damaligen Mundartkomplex seit jeher *ije*-kavisch war. Abzulehnen ist auch die Theorie Moskovljevićs, da auch er nicht immer *ę* und *i* unterschieden hat.

Der Verfasser vertritt die Meinung, dass Ikavismen wie *dite*, *siće*, *sriže*, *ciđ* u. a. im Kontakt der *ije* sprechenden Einwanderer mit den Mundarten, in denen *ę* gesprochen wird, entstanden sind. Die Einwanderer fassen nämlich den für sie bis dahin unbekanntem Laut *ę* als *i* auf. Am Anfang wurde die Mischung der Dialekte und Dialektsprecher durch eine in einigen Azbukovica-Ortschaften (Tornik, D. Ljuboviđa) noch immer vorhandene und durch nebeneinander bestehende ikavische, *ijekavische* und *ekavische* Dialekte charakterisierte „stürmische Gärung“ hervorgerufen, und bisweilen hört man auch ein Beispiel mit *ę*. Dort, wo die Einwanderer wesentlich zahlreicher waren, festigte sich die *ijekavische* Aussprache (Lještansko, Rogačica, Uzovnica usw.). In den Gebieten, wo die Ureinwohner letzten Endes „gesiegt hatten“, obwohl sie nicht zahlreicher gewesen sein müssen, ist *ę* erhalten geblieben, während das Ikavismen-Inventar auf die Šumadija-Vojvodina-Verhältnisse zurückgeführt wird.

Die Überzeugung des Verfassers, dass die Vorstellung von einem ikavischen Dialekt in Westserbien aufgrund einer falschen Perzeption entstanden ist, beruht unter anderem sowohl auf der eigenen Erfahrung als auch auf der, die andere Mundartforscher mit dem erhaltenen *ě gemacht haben. Der Verfasser hat zu Beginn der Arbeit in den Šumadija-Dörfern, Beispiele wie *sejem*, *vejem*, *beło* u. a. als *sijem*, *vijem*, *beło* u. a. gehört. Und es ist ihm klar geworden, wie manche Ethnographen (Pavlović, Cvjić, Filipović) und auch Mundartforscher (Belić, Hirt, Moskovljević) der Erscheinung des nichtersetzten *ratlos* gegenübergestanden haben mochten. Falsche Identifizierung

fizierung, wovon auch die Mundartforscher selbst nicht verschont blieben, konnte bei den ungebildeten und unkundigen ije-Sprechern, den Einwanderern, umso leichter auftreten.

Der Verfasser sieht keine Notwendigkeit, das Gebiet mit dem nichtersetzten *ja* als eine besondere Dialektlandschaft abzusondern, da es keinerlei andere ausgeprägte sprachliche Besonderheiten aufweist. Von der Beograder Posavina bis zur Drina begegnet man zahlreichen Mundarten, die im Grunde genommen ähnlich sind und miteinander in Verbindung stehen, die sich jedoch gleichzeitig in vielen Einzelheiten voneinander unterscheiden. Die auffallendsten und zugleich grössten Unterschiede bestehen auf dem Gebiet der Prosodie, denn das Gebiet des nichtersetzten *ě beginnt mit der Zone, für die die ältere Kanovac-Akzentuierung charakteristisch ist (Mislodín, Ortschaften westlich vom Kosmaj-Gebirge) und endet mit der Jadar-Akzentuierung. Wenn man sich der Drina nähert, fallen einem einerseits Ähnlichkeiten und Übereinstimmungen mit den Verhältnissen in den ostbosnischen Mundarten auf (pršće, ne mere, minje, dilje, pošav kući, šta bi š nje u. ä.), andererseits aber findet man Spuren der Einwirkung des Ostens im nordöstlichen Teil des *ę*-Areal. Die wichtigste Eigenschaft, die alle diese Mundarten verbindet, ist die Bewahrung des *ę*.

Die Beachtung der territorialen Ganzheit des Šumadija—Vojvodina-Dialekts macht die Korrektur seiner Südgrenze notwendig. Diese liegt nach den Forschungsergebnissen des Verfassers am Südhang von Medvednik, Bobija und Povljen. Für andere Abschnitte verfügt der Verfasser über keine eigenen Angaben.

Die in der vorliegenden Arbeit mitgeteilten Ergebnisse lassen die Schlussfolgerung zu, dass die Zone des nichtersetzten *ě vor den grossen Migrationsbewegungen der Türkenzeit den Raum bis hinter Bajina Bašta eingenommen hat. In dieses Gebiet gelangten die ije-Sprecher, während die ikavische Komponente das Ergebnis der Mischung dieser beiden Mundarten ist. Die ekavische Aussprache, die die vierte und jüngste Schicht auf dem Gebiet Westserbiens darstellt, ist das Ergebnis der Einwirkung von Schule, Administration und Massenmedien.

